

2017

TURİZM İŞLETMECİLİĞİ ABD

GAZİANTEP ÜNİVERSİTESİ

FATMA EBAN YÜKSEK LİSANS TEZİ

T.C.
GAZİANTEP ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TURİZM İŞLETMECİLİĞİ ANA BİLİM DALI

**TÜRKİYE’DE TURİZM GELİRLERİNİN CARİ
İŞLEMLER DENGESİ ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ:2000-2015
DÖNEMİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

FATMA EBAN

GAZİANTEP
AĞUSTOS 2017

T.C.
GAZİANTEP ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TURİZM İŞLETMECİLİĞİ ANA BİLİM DALI

**TÜRKİYE’DE TURİZM GELİRLERİNİN CARİ
İŞLEMLER DENGESİ ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ:2000-2015
DÖNEMİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

FATMA EBAN

Tez Danışmanı: Yrd. Doç.Dr. Yusuf BOZGEYİK

GAZİANTEP
AĞUSTOS 2017

T.C.
GAZİANTEP ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TURİZM İŞLETMECİLİĞİ ANA BİLİM DALI

**TÜRKİYE'DE TURİZM GELİRLERİNİN CARİ İŞLEMLER DENGESİ
ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ: 2000-2015 DÖNEMİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA**

FATMA EBAN

Tez Savunma Tarihi: 03.08.2017

Sosyal Bilimler Enstitüsü Onayı

Doç. Dr. Zekiye ANTAKYALIOĞLU
SBE Müdürü

Bu tezin Yüksek Lisans tezi olarak gerekli şartları sağladığını onaylarım.

Yrd.Doç. Dr. Yusuf BOZGEYİK
Enstitü ABD Başkanı V.

Bu tez tarafımda (tarafımızca) okunmuş, kapsamı ve niteliği açısından bir Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Yrd.Doç. Dr. Yusuf BOZGEYİK
Tez Danışmanı

Bu tez tarafımızca okunmuş, kapsam ve niteliği açısından bir Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Jüri Üyeleri:

Doç. Dr. İbrahim GİRİTLOĞLU (Jüri Başkanı)

Yrd.Doç. Dr. Yakup DURMAZ (Jüri Üyesi)

Yrd. Doç. Dr. Yusuf BOZGEYİK (Jüri Üyesi)

İmzası

ÖZET

TÜRKİYE’DE TURİZM GELİRLERİNİN CARİ İŞLEMLER DENGESİ ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ:2000-2015 DÖNEMİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

EBAN, Fatma

Yüksek Lisan Tezi, Turizm İşletmeciliği Ana Bilim Dalı

Tez Danışmanı: Yrd. Doç. Dr. Yusuf BOZGEYİK

Ağustos 2017, 111 sayfa

Hem dünyada hem de Türkiye’de gelişen sektörlerin başında gelen turizm, ekonomiye sağladığı katkılardan dolayı önemli bir kalem olma özelliğini sürdürmektedir. Cari işlemler hesabındaki hizmetler dengesinde yer alan turizm gelirleri, Türkiye’nin en önemli ekonomik sorunlarından biri olan cari işlemler açığının azaltılmasına önemli katkı sağlamaktadır. Ayrıca turizm, gelişmekte olan ülkelerin karşı karşıya olduğu döviz darboğazını aşmada da etkili bir araçtır.

Bu çalışmada, 2000-2015 yılları arasında turizm gelirlerinin cari işlemler dengesi üzerindeki etkisini tespit etmek amaçlanmıştır. Bunun yanı sıra, turizm gelirlerinin cari işlemler dengesi üzerindeki etkisi test edilerek, turizm gelirlerinin ekonomiye sağladığı katkılar ile dış ticaret açığı ve cari açığı kapama payı da araştırılmıştır. Bu kapsamda, 2000-2015 dönemini kapsayan üç aylık veriler kullanılarak, Türkiye’de turizm gelirleri ile cari işlemler dengesi arasındaki ilişki, Tado Yamamoto ve Hacher–Hatemi-J nedensellik yöntemi ile analiz edilmiştir. İlgili analizler, Eviews 6.0 ve Gauss 9.0 paket programlarından yararlanılarak gerçekleştirilmiştir. Araştırmada serilerin durağan olup olmadıklarını test etmek için ADF birim kök testi uygulanmıştır. Elde edilen ADF birim kök testi sonuçlarına göre Var Modeli oluşturulmuş ve uygun gecikme uzunlukları belirlenmiştir. Araştırma sonucunda, turizm gelirlerinden cari işlemler dengesine, cari işlemler dengesinden turizm gelirlerine doğru nedensellik ilişkisi olduğu saptanmıştır. Başka bir ifadeyle turizm gelirleri ve cari işlemler dengesi değişkenleri arasında çift yönlü nedensellik ilişkisinin varlığı tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Turizm, Turizm Gelirleri, Cari İşlemler Dengesi, Hizmetler Dengesi

ABSTRACT

THE EFFECTS ON CURRENT ACCOUNT BALANCE OF TOURISM REVENUES IN TURKEY:2000-2015 PERIOD A RESEARCH ON KNOWLEDGE

EBAN, Fatma

Master Thesis, Department of Tourism Management

Supervisor: Assoc. Prof. Dr. Yusuf BOZGEYİK

August 2017, 111 pages

Tourism, which is one of the leading sectors in both the world and Turkey, continues to be an important item due to the contributions it provides to the economy. Tourism revenues, which are in the balance of services on the basis of current accounts, make a significant contribution to reducing the current account deficit, one of Turkey's most important economic problems. Tourism is also an effective tool in overcoming the foreign exchange bottleneck that emerging countries face.

In this study, it was aimed to determine the effect of tourism revenues on current account balance between 2000-2015. In addition, the impact of tourism revenues on the current account balance has been analyzed and the share of tourism revenues contributed to the economy as well as the share of foreign trade deficit and current deficit have been researched. In this context, the relationship between tourism revenues and current account balance in Turkey is analyzed by Tado Yamamoto and Hacher-Hatemi-J causality method using quarterly data covering the period 2000-2015. The analyzes were performed using Eviews 6.0 and Gauss 9.0 package programs. The ADF unit root test was applied to test the stability of the series. As a result of the research, the existence of bidirectional causality relation between tourism income and current account balance variables was determined.

Keywords: Tourism, Tourism Revenues, Current Account Balance, Balance of Services

ÖNSÖZ

Turizm Türkiye gibi gelişmekte olan ülkeler için potansiyel bir gelir kaynağıdır. Aynı zamanda ülkelerin ekonomik kalkınmalarını gerçekleştirmeleri açısından da önemli bir sektördür. Ekonomilerin karşılaştığı ulusal ve uluslararası ekonomik sorunların çözümünde ve darboğazların aşılmasında turizm bir çıkış noktası oluşturmaktadır. Bu bağlamda, bu çalışmada 2000 yılının 1 dönemi ile 2015 yılının 4. dönemi arasında Türkiye'deki turizm gelirlerinin, ödemeler dengesi alt hesaplarından biri olan cari işlemler hesabı üzerindeki etkileri ele alınarak, bu iki değişken arasındaki ilişki açıklanmaya çalışılmıştır.

Şüphesiz ki, tezin her aşamasında fikirleriyle bana yol gösteren, çalışmamın şekillenmesinde katkıda bulunan, bana zaman ayıran, destek ve yardımını esirgemeyen değerli danışmanım Yrd. Doç. Dr. Yusuf BOZGEYİK'e teşekkür ederim. Ayrıca yüksek lisans eğitimim boyunca araştırma yapmam hususunda beni teşvik eden, değerli fikirleriyle bana yol gösteren saygıdeğer hocalarım Doç. Dr. Atınç OLCAY'a ve Doç. Dr. İbrahim GİRİTLİOĞLU'na teşekkür eder, saygılarımı sunarım. Aynı zamanda yüksek lisans eğitimim sürecinde yanımda olan sevgili sınıf arkadaşlarıma özverili davranışlarından dolayı teşekkür ederim.

Son olarak, tezin başlangıç aşamasından tamamlanma sürecine kadar her zaman yanımda olan desteklerini esirgemeyen sevgili aileme ve sevgili eşime teşekkür ederim.

Fatma EBAN
Ağustos, 2017

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	i
ABSTRACT.....	ii
ÖNSÖZ	iii
TABLOLAR LİSTESİ.....	vii
ŞEKİLLER LİSTESİ	viii
KISALTMALAR LİSTESİ.....	ix
BİRİNCİ BÖLÜM.....	1
1.GİRİŞ	1
İKİNCİ BÖLÜM.....	4
2.LİTERATÜR BİLGİSİ	4
2.1. TURİZM KAVRAMI VE KAPSAMI	4
2.1.1. Turizmin Tanımı	4
2.1.2. Turizm Ekonomisinin Tanımı.....	5
2.1.3. Turizmin Özellikleri	6
2.1.3.1. Ürün, Hizmet ve Tüketicinin Yer Değiştirmesi	6
2.1.3.2. Bütünsellik ve Eş Anlamlı Tüketim.....	6
2.1.3.3. Tüketimde Aracı Gerekliliği	7
2.1.4. Turizmin Çeşitleri	7
2.1.4.1. Katılımcı Sayısına Göre Turizm Türleri	8
2.1.4.2. Ekonomik Yapısına Göre Turizm Türleri	8
2.1.4.3. Katılanların Yaşlarına Göre Turizm Türleri	9
2.1.4.4. Katılanların Sosyo-Ekonomik Durumlarına Göre Turizm Türleri.....	10
2.1.4.5. Katılanların Amaçlarına Göre Turizm Türleri	10
2.1.5. Türkiye’de Turizm Sektörü	11
2.1.6. Turizm Politikası ve Temel Hedefleri.....	13
2.2. TURİZMİN TÜRKİYE EKONOMİSİNDEKİ YERİ.....	14
2.2.1. Turizmin Ekonomik Faydaları	17
2.2.1.1. Turizmin Ödemeler Dengesi Üzerine Etkisi	17

2.2.1.2. Turizmin Gelir Yaratıcı Etkisi	19
2.2.1.3. Turizmin İstihdam Yaratıcı Etkisi.....	20
2.2.1.4. Turizmin Alt Yapının ve Üst Yapının Gelişmesine Olan Etkisi..	22
2.2.1.5. Turizmin Diğer Sektörlere Olan Etkisi	23
2.2.2. Türkiye'nin Turizm Gelirleri	23
2.3. CARİ İŞLEMLER DENGESİ HESABI	29
2.3.1. Ödemeler Bilançosu Tanımı	29
2.3.2. Cari İşlemler Dengesi Tanımı	31
2.3.3. Cari İşlemler Dengesi Alt Kalemleri	37
2.3.3.1. Dış Ticaret Dengesi.....	37
2.3.3.2. Uluslararası Hizmetler Hesabı	43
2.3.3.2.1. Dış Turizm.....	44
2.3.3.2.2. Uluslararası Taşımacılık.....	46
2.3.3.2.3. Uluslararası Bankacılık ve Sigortacılık.....	46
2.3.3.2.4. Yabancı Sermaye Yatırımlarının Kazançları.	46
2.3.3.2.5. Yurtdışı İşçi Gelirleri	46
2.3.3.2.6. Lisans Bedelleri, Kiralar, Komisyonlar.....	46
2.3.3.2.7. Yurtdışı Resmi Hizmetler.....	46
2.3.3.3. Gelirler Hesabı	47
2.3.3.4. Karşılıksız Transferler (cari transferler) Hesabı	47
2.3.4. Türkiye'de Cari Açık Sorunu ve Nedenleri	49
2.3.4.1. Dış Ticaret Açığı	50
2.3.4.2. Enerjide Dışa Bağımlılık ve Artan Enerji Fiyatları.....	50
2.3.4.3. İç Tasarruf Sorunu.....	51
2.3.4.4. Dış Borç Stokunun Yüksekliği	53
2.3.4.5. Doğrudan Yabancı Yatırımları ve Portföy Yatırımlarının Kâr transferleri	53
2.3.4.6. Genişletici Para ve Maliye Politikaları	54
2.4. CARİ AÇIĞIN SÜRDÜRÜLEBİLİRLİĞİ	54
2.5. TURİZMİN CARİ İŞLEMLER DENGESİNE ETKİSİ	56
2.5.1. Turizm Gelirlerinin Millî Gelir İçindeki Payı ve İhracat Gelirlerine Oranı.....	56
2.5.2. Turizm Giderlerinin İthalat Giderlerine Oranı.....	58
2.5.3. Turizm Gelirlerinin Cari Açık Üzerindeki Önemi.....	60

2.5.4. Turizm Gelirlerinin Dış Ticaret Açığı Üzerindeki Önemi.....	61
2.6. İlgili Araştırmalar	63
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM.....	71
3. MATERYAL VE YÖNTEM.....	71
3.1. Araştırmanın Problemi.....	71
3.2. Araştırmanın Amacı ve Önemi.....	72
3.3. Araştırmanın Materyali.....	73
3.4. Araştırma Yöntemi.....	73
3.5. Veri Seti.....	77
3.6. Araştırmanın Sınırlılıkları ve Varsayımları.....	77
3.7. Bulgular ve Değerlendirme	78
3.7.1. Türkiye’de Turizm Gelirlerinin Cari İşlemler Dengesine Etkisinin Test Edilmesi (2000:1-2015:4 Dönemi).	78
4. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME.....	82
KAYNAKÇA.....	86
EKLER.....	103
EK 1. Turizm Gelirleri Değişkeni Birim Kök Testi Sonuçlar.....	103
Ek 2. Turizm Gelirleri Birim Kök Testi Birinci Fark Sonuçları	104
Ek 3. Cari İşlemler Dengesi Birim Kök Testi Sonuçları.....	105
Ek 4.Turizm Gelirleri Ve Cari İşlemler Dengesi Arasındaki Toda – Yomomato Nedensellik Analiz Çıktıları.....	106
Ek 5. Hacher –Hatemi J Testi Sonuçları	110
ÖZGEÇMİŞ (VITAE).....	111

TABLolar LİSTESİ

Tablo 1: Türkiye’de Turizm Sektöründe İstihdam	21
Tablo 2: 1990-2015 Yılları Arasında Türkiye’nin Turizm Gelirleri.....	25
Tablo 3: Ülkelere Göre Ziyaretçi Sayısı.....	27
Tablo 4: Ülkelere Göre Turizm Geliri.....	28
Tablo 5: Türkiye’nin Cari İşlemler Hesabı ve Turizm (2000-2015).....	35
Tablo 6: Yıllara Göre İhracat ve İthalat Verileri ve Dış Ticaret Dengesi.....	39
Tablo 7: Dış Ticaret Hacmi/GSYH ve Dış Ticaret Dengesi/GSYH ve Cari İşlemler Dengesi/GSYH.....	41
Tablo 8: Türkiye’nin 2000-2015 Dış Ticaret Dengesi İçinde Mal Ticareti.....	43
Tablo 9: Hizmetler Dengesinde Yer Alan Turizm Dengesi.....	45
Tablo 10: 2000-2015 Yılları Arasındaki Cari Transferler ve İşçi Gelirler.....	48
Tablo 11: İç Denge.....	52
Tablo 12: Türkiye’de Turizm Gelirlerinin GSMH İçindeki Payı.....	57
Tablo 13: Turizm Giderlerinin İthalat Giderleri İçindeki Payı.....	59
Tablo 14: Turizm Gelirlerinin Cari Açığı Kapama Payı.....	60
Tablo 15: Turizm Gelirlerinin Dış Ticaret Açıklarını Karşılama Oranı.....	62
Tablo 16: Turizm Gelirleri ve Cari İşlemler Dengesi Arasındaki İlişkiyi Belirlemeye Yönelik Yapılan Uygulamalar ve Sonuçları.....	65
Tablo 17: Turizm Gelirleri ve Cari İşlemler Dengesine Ait ADF Birim Kök Test Sonuçları.....	78
Tablo 18: Turizm Gelirleri ve Cari İşlemler Dengesine ait VAR Modeline İlişkin Gecikme Uzunlukları.....	79
Tablo 19: Turizm Gelirleri ve Cari İşlemler Dengesine Ait Toda-Yamamoto (1995) Nedensellik Test Sonuçları.....	80
Tablo 20: Turizm Gelirleri ve Cari İşlemler Dengesine Ait Hacker–Hatemi(2006) Nedensellik Test Sonuçları.....	80

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1: Turizm Çeşitleri.....	7
Şekil 2: Ödemeler Bilançosu Şematik Yapısı.....	30

KISALTMALAR

TÜİK	:Türkiye İstatistik Kurumu
TCMB	:Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası
UNWTO	:Birleşmiş Milletler Dünya Turizm Örgütü
GSYİH	:Gayri Safi Yurtiçi Hasıla
TÜRSAB	:Türkiye Seyahat Acenteleri Birliği
GSMH	:Gayri Safi Milli Hasıla
TG	:Turizm Geliri
CİD	:Cari İşlemler Dengesi
WTTC	:Dünya Turizm Seyahat Konseyi
DYY	: Doğrudan Yabancı Yatırımlar
ADF	:Augmented Dickey-Fuller
SC	: Schwarz Bilgi Kriteri
GSMH	: Gayri Safi Milli Hasıla
WTO	:Dünya Turizm Örgütü

BİRİNCİ BÖLÜM GİRİŞ

1.1.GİRİŞ

Türkiye’de bacasız sanayi olarak adlandırılan turizm sektörü, ülke ekonomisine büyük oranda katkı sağlamaktadır (Sezer, 2010:1). Bunun yanı sıra turizm, ekonomiye sağladığı döviz girdisi, millî gelire olan katkısı, ödemeler dengesi açıklarını iyileştirmesi ve istihdam oluşturma özellikleriyle daha fazla ön plana çıkmaktadır (Kandır vd., 2008:212-213). Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler için yapılan bilimsel araştırmalarda turizmin bir ülkenin ekonomik yönden büyümesine ve gelişmesine katkıda bulunduğu sonucuna varılmıştır (Diamond, 1997:539; Britton, 1982:332; Copeland, 1991:515). Turizmin ekonomi içerisindeki yerini gösteren göstergeler, GSMH içindeki payı, ihracat gelirlerine oranı ve ödemeler dengesi içindeki payıdır. Turizm gelirlerinin ihracat gelirleri içindeki payının artması, ödemeler dengesine olan katkısını da artırmaktadır (Aslan, 2010:140-141). Turizm gelirlerinin ulusal gelire olan katkısı hesaplanırken, sağlıklı bir karşılaştırma yapabilmek için sadece dış turizm gelirleri dikkate alınır. 2015 yılında turizmin GSMH içindeki payı %6,2’dir. İhracat gelirlerine oranı ise %21,9’dur. Ayrıca turizm, istihdam yaratma olanağı ile Türkiye’de toplam nüfusun %20’sini oluşturan genç nüfusun işsizliğine de çözüm olmaktadır (Yavuz, 2006:162-163).

Dünya Turizm Örgütü (DTÖ) verilerine göre gelişmekte olan ülkeler için 2030 yılında uluslararası turist varışlarının 1 milyardan fazla olacağı öngörülmektedir. Bu tahminlere göre bu ülkelerin dünya turizm pastasından alacağı payın %57 seviyesine ulaşacağını düşünülmesi, turizme verilen önemi daha da artırmıştır (Demirel, 2012:2).

Turizm, gelir sağlayıcı faktörlerin başında gelmektedir. Türkiye’de turizm gelirleri, incelenen dönemde genellikle artmıştır. 2015 yılında ise artan terör olayları ve Rusya ile yaşanan uçak krizinden dolayı hem gelen turist sayısında hem de ülkeye giren döviz miktarında büyük bir düşüş gözlemlenmiştir. Turizm sektörünün kırılgan bir yapıda olması ekonomik ve siyasi istikrardan önemli ölçüde etkilenmesine neden.

olmuştur (Aktaş, 2005:166).

Ödemeler bilançosunun en önemli iki alt hesabından biri olan cari işlemler dengesi hesabına, bir ülkenin ithal ve ihraç ettiği mal ve hizmetler kaydedilir. Bu denge ekonominin gidişatı hakkında önemli bilgiler vermektedir. Cari işlemler dengesi dış ticaret dengesi, uluslararası hizmetler, gelirler dengesi ve karşılıksız transferlerden oluşmaktadır (Seyidoğlu, 2007:317). Turizm gelirleri, cari işlemler dengesinin uluslararası hizmetler hesabında yer almaktadır (Bahar ve Baldemir, 2008:98). Turizm ekonomisi açısından bakıldığında turizmin ekonomiye olan net katkısını gösteren en önemli kalem, hizmetler dengesidir (İçöz ve Kozak, 2002:196-198; Unur, 2000). Turizm gelirleri, Türkiye ekonomisinin önemli sorunlarından biri olan cari açık ve buna neden olan dış ticaret açığını kapatmada oldukça önemli bir rol üstlenmektedir (Uğuz, 2014:18-19). Cari açık, bir ülkenin ürettiğinden fazlasını tüketmesidir. Türkiye'nin 1980'de dışa açılması ile başlayan bu sorun, 2000'li yıllardan sonra katlanarak büyümüş, günümüzde ise kronik bir hâl almıştır. Türkiye'de cari açığın en önemli nedeni dış ticaret açığıdır. Ulusal ekonomimizde ihracat ve üretim, ithalata bağlı olduğu için dış ticaret açığı kaçınılmaz hâl gelmiştir (Şahin, 2011:51-53).

Bu çalışmada 2000-2015 yılları arasında Türkiye'deki turizm gelirlerinin, ödemeler dengesi alt hesaplarından olan cari işlemler hesabı üzerindeki etkileri ele alınarak bu iki değişken arasındaki ilişki açıklanmaya çalışılmıştır. Bu araştırma 4 bölümden oluşmaktadır. Birinci, bölümde konuya giriş yapılarak konu hakkında genel bir bilgi verilmiştir. Turizm ve cari işlemler dengesi kavramları en yalın hâliyle açıklanmıştır. Araştırmanın ikinci bölümünde turizm kavramı başlığı altında Türkiye'de turizm sektörü ve gelişimi, ülkemizin turizm gelirleri ve elde edilen bu gelirlerin ülke ekonomisine olan katkıları, turizm gelirlerini artırmaya yönelik neler yapılacağı, hangi politikaların uygulanacağı, cari işlemler dengesi ve alt kalemleri konuları üzerinde durulmuştur. Ayrıca turizm gelirlerinin cari işlemler dengesi üzerindeki etkilerini inceleyen önceki araştırmalar ve bu araştırmaların sonuçlarına da yer verilmiştir. Son olarak bu bölümde turizm gelirlerinin ülke ekonomisinin önemli sorunlarından olan cari açığı ve dış ticaret açığını kapatmada ne kadar etkili olduğu üzerinde durulmuştur. Üçüncü bölümde ise kullanılan materyal ve yöntem hakkında detaylı bir bilgi verilmiştir. Ayrıca bu bölümde araştırmanın problemi, amacı, veri seti, kapsamı ve sınırlılıkları ortaya koyulmuştur. Son olarak bu bölümde Türkiye'de turizm gelirlerinin cari işlemler dengesi üzerindeki etkisi, ekonometrik

zaman serisi analizi kullanılarak bu analizin sonuçlarına yer verilmiştir. Ayrıca elde edilen bulguların analizlerine yer verilerek bulguların değerlendirilmesi ile ortaya konulan sonuçlar, önceki araştırmalarla karşılaştırılmıştır. Araştırmanın son bölümünde ise elde edilen sonuçlara göre turizm gelirlerinden cari işlemler dengesine, cari işlemler dengesinden turizm gelirlerine doğru nedensellik ilişkisi olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca bu bölümde elde edilen sonuçlar ışığında turizm gelirlerini artırmaya ve cari işlemler açığını azaltmaya yönelik çeşitli öneriler sunulmuştur.

İKİNCİ BÖLÜM

2. LİTERATÜR BİLGİSİ

Araştırmanın bu bölümünde turizm kavramı, turizm ekonomisi, turizm çeşitleri, turizm özellikleri, ülkemizin turizm gelirleri ve ülke ekonomisine olan etkileri, bu alanlarda yapılan araştırmalardan yararlanılarak oluşturulmuştur. Bunların yanı sıra cari işlemler dengesi ayrıntılı olarak incelenmiş ve ülke ekonomisinde önemli sorun teşkil eden cari açık ve dış ticaret açığını kapatmada turizm sektörünün ne kadar önemli olduğu önceden yapılan çalışmalar ışığında ortaya konulmuştur.

2.1. Turizm Kavramı ve Kapsamı

Araştırmanın bu bölümünde turizm kavramı, çeşitleri ve özellikleri detaylı bir şekilde açıklanmıştır. Türkiye’de turizm sektörünün gelişimi yıllar itibariyle incelenip sektörün ekonomiye sağladığı katkılar ortaya konulmuştur. Ayrıca bu bölümde 2000-2015 yılları arasında ülkemize gelen turist sayısı, turizm gelirleri ve kişi başına düşen ortalama harcama değerlerine yer verilmiş ve buna göre değerlendirilmiştir. Son olarak ödemeler bilançosunun en önemli hesaplarından olan cari işlemler dengesi açıklanarak bu dengeyi oluşturan alt kalemlere yer verilmiştir.

2.1.1. Turizmin Tanımı

Turizmin literatürde herkes tarafından kabul edilen bir tanımı bulunmamaktadır. Bu durum, kavramın çok yönlü bir özelliğe sahip olmasından kaynaklanmaktadır (Budak, 2000:5). Turizm kavramı, Latince bir kelime olan “totus”tan türetilmiştir. “Tour” sözü de bu kelimedenden türetilmiş, Yunancada bir daireyi anlatan araç; Fransızcada ise dönmek anlamına gelmektedir. Bu sözcük, herhangi bir değişime uğramadan Batı dillerine de girmiştir (Dinçer, 1993:5). Turizm etkinliğine katılan bireyler, başka ülkelerin tarihi ve kültürel özelliklerini tanır, o ülke hakkında bilgi edinirler ve bu faaliyetlerde bulunurken o ülkelere para

kazandırırılar (Aslan, 2010:3-4). Günümüzde her yıl milyonlarca insan ikamet ettikleri yerlerden gezip görme, dinlenme, eğlenme, dinlenme, tatil, kongre toplantı gibi amaçlarla başka ülkelere giderek psikolojik, sosyal ve kültürel ihtiyaçlarını gidermektedir. Günümüzde turizm olarak adlandırılan bu olay, aynı zamanda uygarlığında temel bir özelliğini oluşturmaktadır. Turizm sosyal, kültürel ve ekonomik anlamda birçok sonuç doğurmaktadır (Barutçugil, 1986:15).

Turizmi, geniş bir perspektiften tanımlayan Özgüç (2003:15)'e göre turizm, insanların sürekli ikamet ettikleri, çalıştıkları ve günlük ihtiyaçlarını karşıladıkları yerlerin dışında, geçici süreyle ve maddi bir gelir elde etmemek şartıyla, dinlenme, eğlenme, merak, spor, sağlık, kültür, deneyim kazanma, akrabalarını ziyaret etme, kongre ve seminerlere katılma, dini ibadetlerini yerine getirme gibi kişisel nedenlerle, bireysel ya da grup olarak yaptıkları seyahatlerdir. Bir etkinliğin turizm olarak kabul edilmesi için gidilen yerde en az bir gece konaklanması ve turizm işletmeleri tarafından üretilen mal ve hizmetlerden yararlanılması gerekmektedir (Özgen, 2012:253).

Turizmi müşteri çekmek ve müşteriye hizmet etmek bilimi, sanatı ve ticareti olarak düşündüğümüzde turizm, ağır ve entegre bir hizmet endüstrisidir (Olalı, 1996:6). Turizm sektörü dünyada hızlı bir gelişme gösterirken, bu gelişme Türkiye'de daha çok 1980'li yıllardan sonra fark edilmiştir. Bu dönemde turizmin ekonomiye olan katkısından dolayı kaynakların bir kısmı turizm sektörünün gelişmesi için ayrılmıştır (Unur, 2002:11).

2.1.2. Turizm Ekonomisinin Tanımı

Ekonomi, insanların sınırsız ihtiyaçlarının sınırlı kaynaklarla maksimum fayda sağlamasıdır. Ekonomistler turizmin tanımını yaparken turizmi, genellikle ekonomik yönden ele almışlardır. Bu bağlamda Edmood Picard'a göre turizmin sağladığı temel fayda, ülkeye yabancı döviz girişinin ve turistler tarafından yapılan harcamaların ekonomiye sağladığı katkı ve etkidir (Kozak, 2008:2). Turizm endüstrisi, pazarlama hizmetleri, konaklama ve ulaştırma hizmetleri, yiyecek içecek faaliyetleri, perakende satış mağazaları ve çeşitli animasyon etkinlikleri gibi birbirinden farklı faaliyetleri bir şemsiye altında toplayan koruyucu, uyarıcı ve sürükleyici bir endüstri olma özelliği taşımaktadır (Kara vd., 2012:76).

İçöz'e göre turizm ekonomisini, turizm olayının meydana geldiği ekonomik sonuçlar, bu sonuçların boyutları ve turizmin doğrudan ya da dolaylı olarak neden

olduğu etkileri ölçmekle ilgili bir bilim dalı olarak tanımlamaktadır. Turizm ekonomisi turistik olayların nedenlerini, kapsamını, gelişme koşullarını, sonuçlarını, bu olaylar arasındaki neden-sonuç ilişkilerini bilimsel yöntemlerle ekonomik açıdan araştırarak turizm olayının bağlı olduğu kanun ve ilkeleri ortaya koyan bir disiplindir. Turizm faaliyetlerinin ekonomiye olan katkısı, üretilen mal ve hizmetlerin tüketiciye satılması sonucunda elde edilen kazanç olarak ifade edilmektedir (Olalı, 1986:195).

2.1.3. Turizmin Özellikleri

Turizm sektörünün gelişmesi, genişlemesi ve dünyada önem kazanması kendi içinde birtakım özelliklerin doğmasına neden olmuştur (Ürger, 1992:13). Turizmi, diğer ekonomik faaliyetlerden ayıran özellikler vardır. Turist, yaşadığı yerde kazanmış olduğu parayı gezip gördüğü yerlerde tüketim amaçlı kullanır. Bunun sonucunda bölgeler arası döviz akışı sağlanmış olur (Schmoll, 1977:30). Turistlerin işletmeler tarafından üretilen mal ve hizmetleri talep etmeleri sonucunda tüketim etkinliği gerçekleşmektedir (Richards, 1972:33).

2.1.3.1. Ürün, Hizmet ve Tüketicinin Yer Değiştirmesi

Turizm faaliyetinde turistin maddi bir kazanç elde etme kaygısı bulunmamaktadır ve bu açıdan gezip gördüğü yerlerde yaşayan insanlardan farklıdır. Turist, herhangi bir üretimde bulunmak için seyahat etmez. Amaç sadece tüketimdir. Turizm etkinliğinde bir ürün ya da hizmetin ihraç edilme durumu söz konusu değildir. Turist, işletmeler tarafından üretilen mal ve hizmetlerden yararlanmak için oraya gider (Schulmeister, 1979:93-95). Bu özellik nedeniyle turizm ödemeler dengesindeki uluslararası hizmetler ve gelirler kısmında yer alır ve görünmez ihracat kalemine dâhil edilir (Aslan, 2010:10-11).

2.1.3.2. Bütünsellik ve Eş Anlamlı Tüketim

Turist tarafından turizm işletmelerinden talep edilen mal ve hizmetler farklı alanlarda tüketilir. Ulaşım, konaklama, yer hizmetleri, dinlence vb. farklı ürünler birbirinin yerine kullanılamaz. Birbirinden tamamen farklı olan ürünler bir diğerinin tamamlayıcısıdır (Mcintosh vd., 1995:21). Turizm sektöründe, mal ve hizmetlerin üretildiği anda tüketilme zorunluluğu, stok yapılmasına imkan vermemektedir.

2.1.3.3. Tüketimde Aracı Gerekliliği

Turistik ürünün hazırlanma aşamasından tüketimini kapsayan sürede tüketimi kolaylaştıracak araçlara gereksinim vardır. Turistik ürün, günümüzde paket tur şeklinde adlandırılmaktadır. Turistik ürün, turizm işletmeleri tarafından turistlerin ihtiyaçlarını karşılamak için üretilen birleşik bir üründür. Bütün insanları tatmin edecek bir turistik ürün meydana getirmek mümkün değildir (Mcintosh vd., 1995:21). Turistik ürün, ürünü üreten kişi ve kuruluşlar arasında ciddi bir ilişki söz konusudur. Üretilen mal ve hizmetlerin satın alınması bunu satın alacak kişilerin yeterli satın alma gücüne, boş zamanına ve kişinin bu seyahatten alacağı zevke bağlıdır. Turistik ürün depo edilemez. Üretildiği anda tüketilmesi gerekmektedir (Olalı, 1986:141). Tur operatörleri ve seyahat acenteleri destinasyonları tanıtmada oldukça önemli bir rol üstlenmektedirler (Can ve Alaeddinoglu, 2007:50).

2.1.4. Turizmin Çeşitleri

Kişileri turizm faaliyetine iten nedenlere bakıldığında, bireyler hangi sebeplerle etkinliğe katılırsa bu doğrultuda farklı turizm çeşitleri oluşur (Yıldız, 2009:8). Bu sınıflandırmanın bazı eksiklikleri bulunsa da önemli yararlar sağlamaktadır (Burkart ve Mertlik, 1981:43-47). Turizm çeşitleri zaman içerisinde değişmekte ve bunlara yenileri eklenmektedir. Bazı turizm türlerinin ekonomiye sağladığı katkılardan dolayı sektör içindeki payı artarken bazılarınıninki de azalmaktadır (Sezer, 2010:9). Literatürde herkes tarafından kabul gören turizm çeşitleri bulunmaktadır. Bunlar:

Şekil 1: Turizm Türleri

Kaynak: Bahar ve Kozak, 2006:36

Yukarıda yer alan tabloya göre turizm türleri, kişi sayısına göre, yaşa göre, sosyo-ekonomik duruma, ekonomik duruma ve amaca göre 5 ana başlık altında toplanmıştır. Kişi sayısına göre turizm türleri: Bireysel, kitle ve grup turizmidir. Yaşa göre turizm türleri: Gençlik, yetişkin ve üçüncü yaş turizmidir. Ekonomik Yapısına göre turizm türleri: İç turizm ve dış turizmdir. Sosyo-ekonomik duruma göre turizm türleri: Sosyal turizm ve lüks turizmidir. Amaca göre turizm türleri: Deniz, kongre, termal vb.

2.1.4 1. Katılımcı Sayısına Göre Turizm Türleri

Bireysel Turizm: Günümüzde en hızlı gelişen ve genel olarak herkes tarafından kabul edilen bir turizm türüdür. Teknolojinin durdurulamayan gelişimi, ekonomik anlamda ortaya çıkan ilişkiler, bireylerde bilinmeyen yerler hakkında merak duygusu uyandırmakta ve bunlar bireysel turizmin ortaya çıkmasını sağlamaktadır. Bireysel turizm etkinliklerine katılanlar genellikle genç ve yeterli seviyede geliri olan kişilerdir (Kozak, 2000:13). Bu turizm türüne katılanların çoğu Batı Avrupa ülkelerinin vatandaşlarıdır (Sezer, 2010:10).

Grup Turizmi: Ortak bir amaç etrafında buluşan, sayıları genellikle on bir ile on altı arasında değişen toplumsal grupların birlikte katıldığı turizm türüdür (Kozak, 2000:14). Bu turizm türü, dünya turizm hareketlerinin yaklaşık %70'ini oluşturmaktadır (Küçükaslan, 2000:17-20).

Kitle Turizmi: Kitle Turizmi (Mass Turizm) daha önceden planlanmış, seyahat acenteleri aracılığıyla düzenlenen ve gruplar hâlinde her şey dâhil götürü fiyatı belli olan turizm türüdür (Dinçer, 1993:12). Dünyada kitle turizmi 1950 ve 1960'lı yıllardan itibaren önemli bir gelişme hızı yakalamıştır. Kitle turizminin olumlu ekonomik etkilerinden faydalanmayı hedefleyen Türkiye'de bu turizm tarzını teşvik etmeye yönelik kamu politikaları 1960'lı yıllardaki beş yıllık kalkınma planlarıyla oluşturulmuştur (Soyak, 2013:10).

2.1.4.2. Ekonomik Yapısına Göre Turizm Türleri

Ekonomik yapısına göre turizm çeşitleri literatürde ikiye ayrılmaktadır Bunlar (Küçükaslan, 2007:21):

İç Turizm: Bir ülkenin vatandaşlarının kendi ülke sınırları içerisinde turizm faaliyetlerine katılmalarına (ingoing) iç turizm denilmektedir (Olalı, 1981:2). İç turizmin döviz getirici etkisi bulunmamaktadır. Bu turizm türü pasaport, vize,

yabancı dil bilgisi gibi işlemler gerektirmez. Ayrıca millî gelirin dengeli dağılımında pay sahibidir (Növrösli, 2010:17).

Dış Turizm: Dış turizm ise, bir ÷lkedeki yerleşik kişilerin kendi ÷lkeleri dışında başka ÷lkelere seyahat etmeleri ve konaklamalarından doğan ilişkileri kapsar (Youell, 1998:253). İç turizmle arasındaki en önemli fark; yabancı dil, döviz ve pasaport gibi bazı engeller doğurmasıdır. Ülkenin ödemeler dengesinde aktif kalemlerin artmasını sağlayan dış turizm, dış aktif turizm ve dış pasif turizm olarak ikiye ayrılmaktadır. Dış turizm, ödemeler dengesi üzerindeki etkileri açısından kendi içinde, dış aktif turizm (yabancıların bir ÷lkeye seyahati) ve dış pasif turizm (yerleşiklerin dış ÷lkelere seyahati) olmak üzere ikiye ayrılabilir. Dış aktif turizm ÷lkeye döviz girişı sağladığından ödemeler dengesi üzerinde olumlu, dış pasif turizm ise, döviz çıkışına yol açtığından ödemeler dengesi üzerine olumsuz etkiler doğurur (Növrösli, 2010:17). Bu turizm türü, Türkiye ekonomisine döviz girişı ve çıkışı sağlamaktadır (Dinçer, 1993:11).

2.1.4.3. Katılanların Yaşlarına Göre Turizm Türleri

Gençlik Turizmi: Bu turizm çeşidi 15-24 yaş arasındaki gençlerin aileleri olmadan, yalnız olarak katıldıkları turizm türüdür. Gençlik turizmi dünya genelinde turist hareketlerinin %20'sini oluşturmaktadır (Dünya Turizm Örgütü, 2008). Türkiye'de gençlerin turizm faaliyetlerine katılmaları amacıyla faaliyetler (gençlik kampları, okul gezileri, gönüllü çalışma kampları) düzenlenmektedir (www.tursab.org.tr).

Yetişkin Turizmi: Bu turizm türüne orta yaş turizmi de denilmektedir. Orta yaş turizmine 25-60 yaş arası ve çoğunlukla evli bireyler katılmaktadır. Bu turizm faaliyetinde bulunan kişiler yoğun çalıştıkları için seyahatte bulunma girişimlerini genellikle yaz aylarına ertelerler. Bu gruptaki turistler uzun süreli tatil yapmayı tercih ederler (Kozak, 2012:23-24).

Üçüncü Yaş Turizmi: Gelişmiş ÷lkelerde, sağlık koşullarının iyileşmesi ile birlikte insan ömrü uzamış; bunun sonucunda 65 ve daha yukarı yaştakilerin toplumdaki oranları yükselmiştir. Yine sağlık hizmetlerindeki gelişmeler nedeniyle, bu yaş kesiminde çeşitli hastalıkların oranı azalmış; daha etkin, dinamik canlı bir yaşlı nüfus oluşmuştur (Göksan, 1978:46). Bu turizm türü 60 ve daha üzeri yaş grubunda yer alan insanların gerçekleştirdikleri turizm etkinlikleridir (Turizm Bakanlığı, 1993).

2.1.4.4. Katılanların Sosyo-Ekonomik Durumlarına Göre Turizm Türleri

Sosyal Turizm: Hem sosyal hem de ekonomik açıdan yeterli olmayan engelliler, esnaflar, işçiler, gençler vb. kişilerin birtakım teşvik uygulamaları ve alınabilecek önlemlerle turizm faaliyetlerine katılmalarının sağlandığı turizm türüdür (Mill ve Marrison, 1985:22). Bu turizm türünün asıl amacı herkese seyahat etme hakkının sağlanmasıdır (Moufakkir ve Kelly, 2010:38). Türkiye'de sosyal turizm, 1960 yılında ücretli yıllık izin hakkının yürürlüğe girmesiyle başlamıştır. İklim şartları ve doğal yapının bölgelere göre farklılığı, sosyal turizmin geliştirilmesi açısından uygun bulunmaktadır. Ancak sosyal turizmin ekonomiye istenen katkıyı sağlayabilmesi için bazı teşvik edici önlemler alınmalıdır (Akat, 1997:25).

Lüks Turizm: Lüks turizm adından da anlaşıldığı gibi yüksek gelir düzeyine sahip bireylerin fiyatı pahalı otellerde konaklaması ya da her türlü konfora sahip transatlantiklerde seyahat etmeleri olarak tanımlanabilir (Kozak vd., 2008:30) Kitle turizmine hitap eden konaklama tesisleri bu grubun ihtiyaçlarına cevap veremez. Bu nedenle konaklama, yiyecek-içecek ve eğlence tesisleri planlamasında hitap edilecek sosyal sınıfların beklentilerine uygun davranmak gerekir (Milli Eğitim Bakanlığı, 2007:14).

2.1.4.5. Katılanların Amaçlarına Göre Turizm Türleri

İnsanların turizm etkinliklerine katılmalarının çok değişik sebepleri bulunmaktadır. Bu bakımdan en ön sırada yer alan ve daha çok dinlenme ve tatil amaçlı olan deniz turizmi, insanların toplantı, kongre, seminer gibi amaçlarla katıldıkları ve turizm çeşitleri arasında %20'lik paya sahip olan kongre turizmi, insanların çeşitli rahatsızlıklarını ve hastalıklarını tedavi etmek amacı ile katıldıkları termal turizm vb. başka turizm türleri olarak da tanımlanabilir (Kozak vd., 2008: 21-22). Bu yüzden insanların turizm faaliyetine katılma amaçları, turizm türlerini amacına göre adlandırmakta ve sınıflandırmaktadır. Bu grupta yer alan özel ilgi turizmi de insanların özel amaçlarla katıldığı turizm türüdür . Özel ilgi seyahatleri tarım, arkeoloji, mimari tarz, sanat, kuş gözetleme, iş endüstrisi, kaleler ve saraylar, etkin çalışmalar, festival, balık avlama, avcılık, çiçek düzenleme, botanik, kıymetli taş ve madenler, müzik, golf, tarih, edebiyat, doğa, opera, fotoğrafçılık, mesleki ilgiler, şarap tatma gibi faaliyetler yapma amacıyla örgütlenen seyahatlerdir (Avcıkurt, 2007:162).

2.1.5. Türkiye’de Turizm Sektörü

Turizm, şüphesiz 20. yüzyılın ikinci yarısından sonra dünya ekonomisine sağladığı katkılardan dolayı hızla gelişen bir sektör konumuna gelmiştir. Günümüzde ise özellikle Batı’da petrokimya endüstrisinden sonra en büyük ikinci sektör konumundadır (Uysal vd., 2004:164). Bununla birlikte turizm, diğer endüstriler gibi bir ülkenin hem bölgesel hem de ekonomik açıdan kalkınması için aracı olmuştur (Çımat ve Bahar, 2003:2).

Türkiye, bulunduğu coğrafi konumu sebebiyle dünya kıtaları arasında köprü durumundadır. Bu nedenle bu kıtalar arasındaki etkileşim, topraklarımız üzerinde gerçekleşmektedir. Sahip olduğumuz topraklar, bu uygarlıklar tarafından kullanılmış ve uygarlıkların beşiği olmuştur. Bütün bu gelişmeler Türkiye’yi bir açık hava müzesi hâline getirmiştir (Zengin, 2010:11). Bugünkü Anadolu kültürünün temeli, bütün bu uygarlıkların birleşimi sonucu oluşmuştur (Turizm Bakanlığı Yatırımlar Genel Müdürlüğü, 1997:3).

Türkiye’de turizm sektörünün gelişimi iki aşamada incelenmektedir. Bunlar: planlı dönem öncesi ve planlı dönemdir. Planlı dönem öncesinde turizm ile ilgili gerçekleştirilen faaliyetler sınırlıdır. Bu dönemde turizm sektörü devletin gündemindedir. “Turizm Endüstrisini Teşvik Kanunu” 22 Mayıs 1953’te yürürlüğe girmiştir. Bu kanunda yerli ve yabancı yatırımcılar için teşvikler söz konusudur. Turizm sektöründeki asıl gelişme, 1963’ten günümüze kadar olan planlı dönemde gerçekleşmiştir. Planlı dönem, birinci dönem ve liberalizasyon dönemi olmak üzere iki dönemden oluşmaktadır. Birinci dönem 1963-1983 yılları arasındaki dönem olarak ifade edilmekte ve 1983’ten günümüze kadar devam eden döneme ise “liberalizasyon dönemi” denilmektedir (Şen ve Şit, 2013:32). 1960 yılından sonra turizmde büyük gelişmeler yaşanmıştır. Bunun sonucunda ülkelerin turizme olan ilgisi artmıştır. Yaşanan bu ilginin nedenleri şunlardır (Manisalı ve Yarcın, 1987:9):

1. Turizme olan talebin gün geçtikçe artması,
2. Turizm sektörünün yaşanan döviz problemine çözüm getirmesi,
3. Turizm hareketliliğinin ekonomik kısıtlamalardan, tarife ve kotalardan daha az etkilenmesi,
4. Turizm sektörünün istihdam yaratıcı özelliği ve gelişme maliyetinin düşük olması nedenler arasındadır.

Turizm sektöründeki büyük gelişmeler, 1963 ile 1980’li yıllar arasında gerçekleşmiştir. Turizm, Türkiye’de 1980’li yıllardan sonra gelişmeye başlamıştır

(Yağcı, 2007:18). 1980 yılında çıkarılan Turizm Teşvik Kararı ile bu sektörde yatırım yapılacak alanlar belirlenmiştir (Zengin, 2010:108). 1982 yılında yürürlüğe giren 2634 sayılı “Turizmi Teşvik Kanunu” Türkiye turizmi için tam bir dönüm noktası olmuştur. Bu kanun, yatırımların turizm alanına yönlendirilmesini ve kıt kaynakların etkin şekilde kullanılmasını sağlamıştır (Yıldız, 2011:58). Türkiye’ye gelen yabancı turist sayısı, 1980 sonrasında dünya ortalamasının üstünde olduğundan ülke turizmi açısından bu yıllar önem arz eder. Türkiye’nin sahip olduğu tarihî ve kültürel değerler göz önünde bulundurulduğunda turizmden elde edilen döviz miktarının çok daha fazla olması gerektiği konusunda turizmciler fikir birliğine varmıştır. Döviz miktarını ve yabancı turist sayısını artırmaya yönelik turizm teşvik kanunları çıkartılmış, vergi ve gümrük muafiyetleri özel döviz tahsisleri verilmiştir. 1984-1990 yılları arasında alınan önlemlerin etkisiyle turizm sektöründe gelişmeler görülmüş ve turizm ortalama %12,1 büyümüştür (Turizm Bakanlığı, 1998:57). Türkiye’de turizm yatırımlarına ayrılan pay genelde %7 civarındadır. Turizm sektörünün bugünkü seviyeye ulaşmasında 1982 yılında çıkarılan Turizm Teşvik Kanunun rolü büyüktür (Demirtaş, 2000:2-4).

Dünyada turizmin gelişmesini etkileyen birçok etken bulunmaktadır. Bunların başında ücretli izin sürelerinin uzatılması, ekonomik olarak refahın artması, ulaştırmada yaşanan gelişmeler, yaşlı nüfusun artması, teknolojiye yaşanan gelişmeler ve aile yapısında görülen değişimler sıralanabilir (Aktaş, 2005:164; Karataş ve Babür, 2013:15-16).

Turizm, dünyanın hemen her yerinde tamamen özel sektörün hâkimiyetindedir. Türkiye’de ise turizm sektörüne yapılan yatırımlar hem kamu hem de özel sektör tarafından gerçekleştirilmektedir. Günümüzde daha çok bu sektördeki üst yapı çalışmaları özel sektör tarafından; alt yapı çalışmaları ise kamu tarafından yapılmaktadır. Kamunun diğer bir sorumluluğu ise özel sektörün ekonomik faaliyetlerini yürüteceği istikrarlı ortamı sağlamaktır (Ulutürk, 1998:164). Ayrıca turizm sektörünün sebep olduğu olumsuz etkileri ortadan kaldıracak ya da bunlar için önlem alacak bir mekanizma gerekmektedir. Yine özel sektörün sağlayamayacağı şekilde gerekli altyapı mekanizmaları da sadece toplumsal özelliği olan kurumlar tarafından gerçekleştirilebilir. Bunları yapabilecek kurumlar, merkezi otoriteler ve yerel yönetimlerdir (Dede ve Güremen, 2010:48-49).

Görüldüğü gibi ülke turizmi günümüzde dünyadaki turizm hareketlerine uyum sağlayacak düzeyde bir gelişme göstermekte ve ülke ekonomisindeki

sorunların çözülmesinde faaliyet gösteren bir aracı konumunda bulunmaktadır. Bunda turizm sektörünün dünya çapında hızla gelişme göstermesi, teknoloji alanındaki engellenemeyen yükseliş ve gelişmenin katkısı göz ardı edilemez. Bu sebeple Türkiye'nin ekonomik açıdan gelişme göstermesinin devamlılığı için turizmin bulunduğu konumun korunması şarttır (Çakılcıoğlu, 2000:1-2).

2.1.5. Turizm Politikası ve Temel Hedefleri

Turizm sektörü küreselleşmenin etkisiyle kaybolan sınırlar, teknolojinin gelişimi ve daha birçok etken sebebiyle bütün bu değişikliklere ayak uydurmak zorunda kalmıştır. Ayrıca tüm bunlardan dolayı yeniliklere açık bir sektör hâline gelmiştir. Dünyada önemli sektörlerden biri hâline gelen turizmin ekonomik, sosyal, kültürel vb. olaylar üzerindeki etkileri göz ardı edilemez. Bu sektör ülkelere döviz girişi sağlar, istihdam olanağı yaratır, dış ticaret açığı ve cari açığın kapanmasına katkıda bulunur. Bu sebeple turistik değerlere sahip olan ülkeler bu sektörden en fazla geliri elde etmek amacıyla bazı politikalar uygulamaktadırlar. Özellikle gelişmekte olan ülkeler ekonomik alandaki sorunlarını çözmek için turizmin olumlu etkilerinden yararlanmaya çalışırlar. Türkiye'de gelişmekte olan ülkeler statüsünde yer aldığı için uygulanabilecek turizm politikalarına önem verilmelidir. Ülke halkı, turistik değerler konusunda bilinçlendirilerek tarihî ve kültürel değerler korunmalı ve bu değerlerin pazarlanmasında daha yüksek fiyatlar tercih edilmelidir (Çoşkun, 2010:5-7).

Turizm politikasının en önemli hedefi elde edilen turizm gelirleriyle ödemeler dengesi açıklarını kapatmaktır (Erdoğan, 1996:224; Çımat ve Bahar, 2003:6). Turizm politikası genel anlamda, belirli bir iktisadi yapı ve ekonomik sistem temeline dayalı iktisadi politikanın turizm sektörüne uygulanan bölümüdür. Turizm politikası, turizmden en üst seviyede fayda sağlamak ve bunu daha az maliyetle gerçekleştirmeyi amaçlayan bir politikadır. Turizm faaliyetlerini yaygınlaştırmak, turizm gelirlerini artırmak, ülkemizde yaygın olan özel turizm türlerini geliştirecek faaliyetlerde bulunmak, turizmin sosyal ve kültürel etkilerinden yararlanmak turizm politikasının öncelikli hedefleri arasında sayılabilir. Uygulanan ve uygulanacak olan turizm politikalarının amacı, turizm sektörünü geliştirmektir. Bu yüzden turizm sektörüne yönelik uygulanacak teşvik paketleri ve turizm sektörünün korunması devletin sorumluluğu altındadır. Devlet, turizm sektörünü korumak için çeşitli imkânlar sunarak teşvik etmektedir (Toker, 2007:81).

Turizm, sağladığı döviz girdisi ve istihdam yaratma özelliği ile Türkiye ekonomisine büyük oranda katkıda bulunmaktadır. Ayrıca Türkiye'nin dış ticaret açığının kapanmasına yardımcı olmaktadır. Aynı zamanda enflasyona ve işsizliğe çözüm bulmak isteyen ülkeler için bu sektör kurtarıcı konumundadır (Çımat ve Bahar, 2003:3).

Turizm politikasının temel hedefleri şunlardır (Olalı, 1990:39-46):

- Ülkenin ekonomik açıdan gelişmesine ve büyümesine katkıda bulunmak,
- Ülkede istihdamın tam olarak gerçekleşmesine katkıda bulunmak,
- Fiyatlarda istikrarı sağlamak,
- Uygulanacak politikalarla özellikle dış ödemeler dengesine yarar sağlamak,
- Uluslararası turistik amaçlı insan hareketlerini etkilemek,
- Turizmin sosyal etkilerinden insanları yararlandırmak,
- Ekonomideki üretim çeşitliliğini artırmaya yardımcı olmak,
- Gelir dağılımında meydana gelen eşitsizlikleri azaltmak,
- Geri kalmış bölgelerin gelişimi için faaliyetlerde bulunmak,
- Tarihî ve kültürel eserleri korumak ve sahip çıkmak,
- Turizmin sağlık ve politik fonksiyonlarından daha çok bireyin yararlanmasını sağlamak.

2.2. Turizmin Türkiye Ekonomisindeki Yeri

Türkiye ekonomisinin vazgeçilmez temel taşlarından biri olan turizm, bugünkü dış ticaret açığına, enflasyona ve işsizliğe çare arayan hükümetlerin önemle üzerinde durduğu bir konudur (Çımat ve Bahar, 2003:2). Hem dünyada hem Türkiye'de turizm faaliyetlerine katılan kişi sayısında artış olması, turizme verilen önemi artırmıştır. Bu sektörün gelişmesi için birçok faktöre ihtiyaç vardır. Bunlar kaliteli hizmet, kalifiye personel, alt ve üst yapı hizmetleri, koordinasyon, geleceğe yönelik yapılan planlar vb. (Çoşkun, 2010:71-72).

Türkiye ekonomisinde sorun yaratan döviz açığının geleneksel tarım ve sanayi ürünleri ihracatından karşılanması kısa ve orta vadede zor görülmektedir. Bu yüzden dış aktif turizmin döviz girdisi sağlayabileceği öngörülmektedir. Çünkü turizmde bir ülkenin mal ve hizmetlerini müşterinin ülkesine kadar gönderme zorunluluğu yoktur (İTO, 2007:77). Türkiye ekonomisi açısından turizmin önemi

gün geçtikçe artmaktadır. Bu sebeple yatırım ölçeklerinin büyümesi, turizm yatırımı yapan yerli ve yabancı şirket gruplarının artışı, sektörün güçlenmesini sağlamaktadır (Aktaş, 2005:166).

Turizm yüksek turizm potansiyeline sahip ülkeler için önemli bir gelir kaynağıdır (Kaygısız, 2015:155). Turizm, doğrudan gelir ve gider unsuru olarak kullanan para hareketlerine olan etkilerinin yanı sıra ekonomideki iş hacminin genişlemesi, sektörlerin canlanması gibi makro özellikler taşıyan ve ticari işlemlerin yoğunlaşmasına yol açan aynı zamanda ülkede fiziksel ve kurumsal alt yapının gelişmesine katkıda bulunmak gibi reel ekonomik etkileri bulunan bir alandır (İçöz, 2005:271).

Görünmeyen ihracat kalemi olan turizm sektörü, birçok alt sektörü etkileyerek üretim ve istihdamı artırmaktadır (Modeste, 1994:1). Turizm, emek yoğun bir sektördür. Bu nedenle turizm sektöründe turistik ürün üretiminde, hizmeti sunmada ve daha birçok faaliyetinin yerine getirilmesinde insan gücünden yararlanılmaktadır. Dolayısıyla ülkedeki emek arzı fazlalığı bu sektörde büyük ölçüde istihdam edilebilecektir (İTO, 2007:78). Turizm, iş gücü yoğun bir sektördür (Rita, 2000:434-436). Turizm sektörü hem eğitimli bireye hem de eğitim düzeyi yeterli olmayan bireylere iş imkânı sağlamaktadır (Çetintaş ve Bektaş, 2008:1).

Turizmin ekonomiye olan katkısı daha çok ulaşım, tur operatörleri, konaklama sektörleri ve bu sektörle ilişkisi olan diğer sektörlerde görülmektedir (Aktaş, 2005:163; Chan vd., 2005:459). Turizm, Türkiye'ye kazandırdığı dövizler ve istihdam yaratma özelliğiyle ulusal ekonomiye katkıda bulunur (Çımat ve Bahar, 2003:1-2). Turizmin ekonomik açıdan fayda sağlayabilmesi turizm politikalarına, turizm geliştirme ve uygulama projelerine bağlıdır. Tüm bu durumlar göz önüne alındığında Turizmin ekonomik fonksiyonları şu şekilde özetlenebilir (Özdemir, 1992:38-41):

- Gelişmekte olan ülkeler için turizmin avantajlı yönü, kısa sürede ekonomik yarar sağlamasıdır. Bu, turizm yatırımının getiri sağlamadan önceki hazırlık dönemi, diğer endüstrilerdeki yatırımlara oranla çok daha kısadır. Turizm etkili bir reklam ve tanıtım kampanyasından çok kısa bir süre sonra gerek duyulan döviz geliri ve iş olanağını yaratan bir endüstridir.
- Turizmde diğer endüstrilere oranla verimlilik fazladır. Başka yatırım seçenekleriyle kıyaslama yapıldığında turizm yatırımlarında doğrudan sermaye yatırımının yaratılan gelir akımına oranı daha düşüktür.

- Turizmde çarpan etkisi önemlidir. Turizme yönelik yapılan yatırımlar yatırım yapılan bölgedeki halka fayda sağlar. Sağlanan bu faydalar ekonominin diğer kesimlerine yayılır. Bu sayede kişi ve kuruluşlar yapacakları ekonomik faaliyetlerle devlet gelirine katkıda bulunurlar.
- Gelişmekte olan ülkelerin en önemli sorunu kırsal kesimden kente göç ve işsizliktir. Turizm endüstrisi hem yatırım hem de işletme aşamalarında yarattığı iş olanaklarıyla sorunlara çözüm sağlar. Turizmde bir kişiye iş sağlamak için yapılan yatırımlar diğer endüstrilere göre düşüktür.
- Turizmde yaşanan gelişmeler alt yapının da gelişmesine katkıda bulunur. Turizm sektörünün bir endüstri olarak kabul edilmesi için önceden alt yapı çalışmaları yapılmalıdır.
- Ülke ekonomisinin kalkınması için gerekli döviz girdisini sağlar. Ayrıca ülkelerin dışalımını nedeniyle doğan ödemeler dengesi açıklarının kapanmasına yardımcı olur. Turizm diğer endüstrilere oranla yarattığı her bir birim döviz için daha az dış girdi gerektirir. Bu yüzden elde edilen gelirlerin çoğunluğu dış ticaret açıklarının kapanmasında ve üretim endüstrisinin geliştirilmesinde kullanılır.
- Turizm, gelir ve refahın yeniden dağılımını sağlar. Turizmin gelişmesi, gelişmiş ülkelere az gelişmiş veya gelişmekte olan ülkelere doğru bir gelir akımı doğurur. Bazı turizm çekicilikleri gelişmekte olan ülkelere ve bölgelerde yoğunlaşmıştır. Turizm emek-yoğun bir sektördür. Bu sebeple turizm gelir ve refahın bölgeler ve toplum kesimleri arasında dengeleyici dağılım yapmasını sağlar.
- Turizm sayesinde doğal kaynaklar korunur ve geliştirilir. Aynı zamanda turizm, bölge halkını bilinçlendirir. Bir ülkenin turist açısından çekiciliğini artırmak için doğal kaynakların korunması ve zenginleştirilmesi gerekmektedir.
- Turizm bir ülkenin sadece doğal kaynaklarına değil sosyal ve kültürel değerlerine de dikkat çektiğinden geleneksel törenler, örf ve adetlere önem vermeye başlanır. Bunun sonucunda ülkenin kültürel geçmişine olan ilgi yeniden canlanır. Halkın kendi öz benliğine olan saygısı artar. Aynı zamanda bölgeye gelir getirir.

2.2.1. Turizmin Ekonomik Faydaları

Turizmin en önemli çekici yönü, ekonomik yararlılığını daha kısa sürede göstermesidir (İTO, 2007:77). Araştırmanın bu bölümünde turizmin ödemeler dengesine, millî gelire, istihdama, alt ve üst yapı yatırımlarına ve diğer ekonomik sektörlere olan etkisi incelenmiştir (Aslan, 2010:49).

2.2.1.1. Turizmin Ödemeler Dengesi Üzerine Etkisi

Ödemeler dengesi, bir ülkenin döviz kazandırıcı ve döviz harcayıcı faaliyetlerini yıllık olarak sergileyen tablodur. Bu denge ülke ekonomisi açısından büyük önem arz etmektedir (Kozak, 2012:92). Turizm sektörü ülkeye sağladığı döviz girdisiyle ekonominin kalkınmasında ve gelişmesinde önemli bir araçtır. Turizm eskiden ödemeler dengesi ve uluslararası ticarete sağladığı katkılardan dolayı ekonomik bir faaliyet olarak düşünülüyordu (Edgell, 1990:19-21). Dolayısıyla turizmin bu denge üzerinde olumlu bir etkisinin olabilmesi için ihracat etkisinin ithalat etkisinden fazla olması gerekmektedir (Kozak, 2012:92). Turizmi diğer gelir kalemlerinden ayıran birtakım özellikler bulunmaktadır. Bu özellikler şunlardır (Mathieson and Wall 1993:38–39; Akt. Unur; 2000:4):

- Turizm eylemlerinde taşınmaya konu bir nesne yoktur.
- Turizmin barındırdığı ihracat özellikleri ele alındığında, navlun çıktısı bulunmamaktadır.
- Turizm sayesinde tarihî değerler ve kültürel varlıklardan döviz kazanılır.
- Turizm sektörü kırılgan yapıdadır. Bu nedenle Türkiye’de yaşanan her türlü siyasi, ekonomik olaydan etkilenir.
- Turizm ürünü taşıdığı soyut niteliklerden hareketle farklı pazarlama tekniklerine sahiptir.

Gelişmekte olan ülkeler, bazen döviz darboğazıyla karşılaşmaktadırlar. Kalkınmak için ihtiyaç duyulan malları satın almakta yetersiz kalmaktadır. Bu sebeple turizm, geliştirilmesi gereken ilk sektör olarak düşünülmektedir. Ülkelerin turizmi geliştirmek istemesinin en önemli nedeni döviz sağlamasıdır. Ödemeler bilançosunda yaşanan sorunlar resmi turizm politikalarının oluşturulmasında önemlidir (Cleverdon, 1982:143). Turizm sektörü ülkeler için yabancı sermayeye olan bağımlılığı azaltmak için oldukça etkili bir araçtır. Turizmin ödemeler dengesine olan etkisi incelenirken aşağıdaki kriterler dikkate alınmaktadır (Karakaya, 1998:77-78):

- Döviz giderlerinin döviz gelirlerine oranının 1'in altında olması gerekmektedir.
- Net turizm gelirlerinin, bu geliri elde etmek için yapılan harcamalardan fazla olması gerekmektedir.
- Turizm sektörünün döviz kazancı payının, söz konusu ülkede turizm sektörü bulunmaması hâlinde getireceği dövizden daha fazla olmalıdır.

Turizmin Türkiye'nin ödemeler dengesine olan etkisi pozitif yöndedir. Ama Türkiye'ye gelen turist sayısına bakıldığında bu etkinin en çok yaz aylarında arttığı sonucuna varılmıştır. Bunun birçok sebebi olmasına rağmen en önemli sebepleri şunlardır (Öcal, 1988:73-78):

- İklim özellikleri ve doğal çevre
- Ekonomik ve sosyal çevre
- Tatil izinleri ve endüstriyel nedenler
- Öğretimde tatil zamanları
- Psikolojik faktörler
- Turistik ürünlerin niteliği

Ülkemizde turistik yoğunlaşma bazı bölgelerde, aylarda ve mevsimlerde yoğunlaşmıştır. Bunun önüne geçebilmek için turizmin hem mevsime hem de coğrafi dağılıma göre gelişimini hızlandırmak gerekmektedir. Hangi yerlerde nasıl bir dağılım yapılacağı turizm türleri göz önüne alınarak, ayrıca yıllık izinler, okulların açılış ve kapanma tarihleri bölgelere göre farklı zamanlarda olmalıdır. Bunlar dışında tüketicinin değişen istekleri de dikkate alınarak turizm arzı çeşitlendirilmelidir (Dinçer, 1993:134).

Turizm sektörü Türkiye'de millî gelire katkı sağlarken, aynı zamanda kazandırdığı dövizlerle dış ticaret açığının kapanmasına yardımcı olmaktadır. Bununla birlikte ülke için etkin bir pazarlama ve reklam aracı olma özelliğini de sürdürmektedir. Turizm sektörü, Türkiye ekonomisi ve ödemeler dengesi için önemlidir. Bunun nedeni döviz getirmesi ve yüksek büyüme potansiyeline sahip olmasıdır. Turizm faaliyetlerinden elde edilen dövizler o bölgede döviz arzı ve talebinde artışa neden olmaktadır. Buda dış ödemeler bilançosunda olumlu etkiler sağlamaktadır (Oktayer vd., 2007:27-29). Türkiye'nin ödemeler dengesi ciddi şekilde

açık vermektedir. 1983 yılından günümüze kadar dış turizm teşvik edilerek bu açıklar kapatılmaya çalışılmıştır (Tezcan, 2008:830).

2.2.1.2. Turizmin Gelir Yaratıcı Etkisi

Turistlerin gittikleri ülkede konaklama, yeme-içme, ulaşım, alışveriş, eğlence vb. ihtiyaçlarını karşılamak için yaptıkları harcamalar gittikleri bölge ya da ülkeye gelir kazandırmaktadır (Bahar ve Kozak, 2006:134). Üretim faktörleri sahipleri elde edilen bu geliri harcayarak değerlendirmektedir. Bu döngü böyle devam ederek çarpan mekanizması yoluyla dolaylı ve dolaysız gelir yaratmaktadır (Aslan, 2010:58). Turizm gelirinin etkisi üç şekilde ele alınmaktadır (Kozak, 2012:93):

- Direct Expenditure (Doğrudan Harcama): Turistlerin doğrudan harcama yapmaları sonucunda elde edilen gelir.
- Indirect Expenditure (Dolaylı Harcama): Birinci aşamaya bağlı olarak işletmeler arası işlemler için yapılan harcamalardan elde edilen gelir.
- Induced Expenditure (Endirek Harcamalar): Turizmden elde edilen gelirin istihdam edilen ya da turizmden kazanç sağlayan diğer kişiler tarafından harcanması sonucu elde edilen gelir.

Gelirin her el değiştirmesi yeni vergi, tasarruf ve harcama demektir (Kozak, 2012:93). Turizm sektörü gelir yaratıcı bir faktördür. Turizm sektörü harcamaları şu özellikleri taşımaktadır (Yıldırım, 2005:33-34):

- Turistlerin tüketim harcamaları gelişmiş ülkelerden gelişmekte olan ülkeye döviz transferi sağlar.
- Turizm geliri bazı durumlarda turistik rantı dayanır. Başka bir ifadeyle deniz, güneş, tarihî değerler gibi normal koşullarda ticari niteliği olmayan değerlerden turizm sayesinde para kazanılması ve bununla ekonomiyeye gelir olarak yansması durumudur.
- Turizm gelirleri bir ülkede bölgesel ve sektörel düzeyde adil bir gelir dağılımı sonucunu doğurur. Böylece gelişmesi için yeterli kaynağı olmayan ve başka sektörlerde yeterince kendini göstermemiş ve sermayesi bu alanlarda yetersiz olan bölgeler, turizm sayesinde hem gelir kazanacak hem de turizm gelirleri bölgesel kalkınmanın yanında ulusal kalkınmaya da katkıda bulunacaktır

2.2.1.3. Turizmin İstihdam Yaratıcı Etkisi

İstihdam kavramı bir ekonomideki bütün üretim faktörlerinin kullanılmasıyla ilgilidir. Tüm üretim faktörlerinin kullanılmasına “tam istihdam millî gelir düzeyi” denilmektedir. Ancak üretim faktörlerinden bir kısmı kullanılmazsa buna “eksik istihdam millî gelir düzeyi” adı verilmektedir (Yıldız, 2011:59). Turizm istihdam yaratma özelliği ile ekonomiye olumlu katkıda bulunmaktadır (Yağcı, 2007:171). Turizm emek-yoğun bir sektör olduğundan hem ülkemizde hem de dünyada önem verilen sektörlerden biri hâline gelmiştir. Turistlerin ülkeleri ziyaret ederken yaptıkları harcamalar doğrudan veya dolaylı istihdam olanağı sağlamaktadır (Kozak, 2012:94). Turizm sektörünün kendi içerisinde yarattığı istihdam doğrudan istihdam; turizme girdi sağlayan diğer sektörlerde yarattığı iş olanakları ise dolaylı istihdam olarak adlandırılmaktadır (Demirel, 2012:49). Turizmin doğrudan ekonomik katkıları: konaklama, yeme-içme, perakende, ulaştırma, kültürel sportif ve eğlence sektörlerinde ortaya çıkmaktadır (WTTC, 2014:2). Turizm sektörünün dolaylı ekonomik katkıları ise seyahat ve turizm yatırımları, hükümet tarafından yapılan harcamalarla tedarikçilerden yapılan satın almaların etkisi şeklinde ortaya çıkmaktadır (Şit, 2016:109). Turizm bir hizmet sektörü olduğundan ülkelerin karşı karşıya geldiği işsizlik sorununun çözümünde etkilidir. Çünkü işsizlik bugün bütün dünya ülkelerinin ortak sorunlarından biri hâline gelmiştir (Alpaslan vd., 2013:14). Turizm sektöründeki istihdamın temel özelliklerini şu şekilde sıralayabiliriz (İçöz ve Kozak, 2002:237-238):

- Turizm sektöründe çalışan kadın sayısı, diğer sektörlerde çalışan kadın sayısından fazladır. Çünkü turizm sektöründe kadınların bilgi ve becerisine dayalı iş alanları yoğunluktadır.
- Turizm sektörü kitle turizminin yoğun olduğu bölgelerde mevsimlik iş gücü ile çalışmaktadır.
- Turizm sektöründe farklı yaş, meslek, gelir ve kültür grubunda bulunan kişilerin aynı işletmede çalışmaları mümkündür.
- Turizm sektöründe ne kadar kişinin istihdam edildiğini belirlemek güçtür. Bunun nedeni mevsimsellik olması ve bu sektördeki işletmelerde çalışan kişilerin tam ya da yarı zamanlı olarak faaliyet göstermesidir.
- Turizm işletmelerinde çalışan kişilerin ne kadarının doğrudan turizme ne kadarının bölge halkına hizmet ettiğini belirlemek zordur.

- Turizm sektöründe ücretin düşüklüğü, çalışma şartlarının zorluğu, mevsimsellik özelliği vb. sebeplerden dolayı iş gücü devir oranı yüksektir.
- Turizm sektöründe uluslararası düzeyde, ülkelerin özelliğine göre değişen miktarda, yabancı iş gücünün istihdam edilmesi mümkün olabilmektedir. Seyahat acentelerinde çalışan rehberler, otel işletmelerinde çalışan ön büro personeli ve animatör vb.
- Alt sektörde çalışan kişilerin farklı zaman dilimlerinde 24 saat hizmet sunması mümkündür (ulaştırma, konaklama gibi).
- Turizm sektöründeki her iş kolu için çok yetenekli olmak gerekmemektedir (işletmelerdeki temizlik işleri, satın alma ve depolama, bahçivanlık vb.).
- Gelişmiş, gelişmekte olan ya da az gelişmiş ülkelerde turizm sektöründe çalışan kişiler ve ödenen ücretler farklılık gösterir. Örneğin gelişmekte olan veya az gelişmiş bir yerde işsizlik fazla olduğu için çalışan personel, niteliksiz ve ödenen ücret düşüktür. Gelişmiş bir ülkede ise işsizlik fazla olmadığı için nitelikli personel ve yüksek ücret ödenmektedir.

Tablo 1: Türkiye’de Turizm Sektöründe İstihdam (Bin Kişi)

Yıllar	Doğrudan İstihdam	Yıllık Değişim Oranı (%)	Dolaylı İstihdam	Doğrudan+ Dolaylı İstihdam(1)	Türkiye’de Toplam İstihdam(2)	Pay(1/2) (%)
2005	474	-	1.260	1.734	22.046	7,86
2006	488	2,97	1.119	1.687	20.954	8,05
2007	435	-10,78	1.252	1.688	21.189	7,97
2008	458	5,19	1.282	1.742	21.194	8,22
2009	451	-1,47	1.373	1.825	21.277	8,58
2010	458	1,37	1.152	1.609	22.594	7,12
2011	487	6,47	1.367	1.855	24.110	7,69
2012	507	4,00	1.308	1.815	23.937	7,58
2013	531	4,84	1.450	1.981	24.602	8,05
2014	580	9,16	1.550	2.130	25.933	8,21
2015	614	5,86	1.597	2.210	27.341	8,08
2020*	791	28,93	1.807	2.598	-	-
2025*	915	15,99	1.902	2.817	-	-

*Tahmini Veriler

Kaynak: WTTC, www.kalkinma.gov.tr

Tablo 1.’de Türkiye’de turizm sektöründe istihdam edilen kişi sayısı verilmiştir. Türkiye’de 2005 yılında turizmde doğrudan istihdam edilen kişi sayısı

477 bin iken; 2015 yılında 614 bin kişiye yükselmiştir. Doğrudan istihdam 2005 yılından 2015 yılına kadar geçen 10 yıllık sürede %29 artmıştır. Turizmin toplam istihdam içindeki payı inişli çıkışlı bir profil çizmektedir.

Türkiye'nin 2005-2015 yılları arasındaki istihdam rakamlarına bakıldığında toplam istihdam 22 milyondan 27 milyona yükselmiştir. Bu artışta en önemli katkıyı, istihdam rakamını 11 milyondan 16 milyon seviyelerine çıkaran hizmet sektörü sağlamıştır. 2005 yılında Türkiye'de turizm sektöründe 1 milyon 734 bin kişiye istihdam sağlanırken; 2015 yılına gelindiğinde 2 milyon 210 bin kişiye istihdam sağlanmıştır. Son 10 yılda turizm sektörünün toplam istihdam içerisinde aldığı pay ise genelde %8 civarında gerçekleşmiştir. Yine tahminlere göre 2025 yılında turizm sektöründeki toplam istihdam sayısı, 2 milyon 817 bin kişiye ulaşacaktır (Şit, 2016:101-112).

2.2.1.4. Turizmin Alt Yapının ve Üst Yapının Gelişmesine Olan Etkisi

Bir bölgedeki alt yapı yatırımları öncelikle o yöre halkının ihtiyaçlarını karşılamalıdır (İçöz ve Kozak, 1998:42). Turizm sektöründe yaşanan gelişmeler altyapı gelişmelerini de beraberinde getirmektedir. Fakat bir yerde altyapı yeterli değilse turizm geliştirecektir diye düşünmek zordur. Bir bölge turizm açısından gelişmek istiyorsa altyapısını geliştirmelidir (www.ito.org.tr). Turizmin gelişmesi için gerekli olan alt yapı olanakları: enerji kaynakları, su, ulaşım, hijyen ve haberleşme araçlarıdır (İçöz ve Kozak, 1998:42). Turizmdeki gelişmelerin altyapıyı geliştirici ve yönlendirici bir etki gösterdiği söylenebilmektedir. Bu noktada dikkat çekilmesi gereken bir diğer unsur ise doğal güzelliklerin, denizin ve kumun bol olduğu gelişmiş bölgelerin daha çok turist alması ve bunun sonucu olarak ülkedeki gelir dağılımını da olumsuz olarak etkilemesidir (Tosun vd., 2003:143-146).

Üst yapı yatırımlarının büyük bir bölümünü konaklama tesisleri ve bu tesislere bağlı işletmeler oluşturmaktadır. Turistleri o bölgeye çekebilecek ve döviz kazandıracak en önemli faktör konaklama tesisidir. Ayrıca üst yapı yatırımları sadece turizm adına gerçekleştirilen faaliyetlerdir (Zengin, 2010:123). Turizmin gelişmesiyle doğrudan turizme yönelik üstyapı yatırımları artacaktır (Kozak, 2012:94-96). Turizm yatırımlarını üç ana gruba ayırabiliriz. Bunlar konaklama tesisleri, altyapı ve diğer hizmet yatırımlarıdır (Çakır, 1999:71).

2.2.1.5. Turizmin Diğer Sektörlere Olan Etkisi

Hizmet sektörü içerisinde yer alan turizm, taşıdığı özellikler nedeniyle diğer sektörlerle yakın ilişki içindedir (Öztaş, 2002:65). Bundan dolayı kazanılan turizm gelirleri, diğer sektörlerdeki mal ve hizmetin üretim, tüketim ve ihracatına yol açacaktır. Aynı zamanda turizm gelirleri ekonomi içerisinde çeşitli şekillerde el değiştirerek diğer faktör sahiplerine de gelir sağlayacaktır (Bahar ve Kozak, 2008:161-162). Turizmin tarım, sanayi ve hizmet sektörüne olan etkileri aşağıdaki şekilde özetlenebilir (Kozak vd., 2008:84; Zengin, 2010:118):

- Turistik bölgelerde turizm talebine bağlı olarak turistlerin yeme-içme gibi ihtiyaçlarını karşılamak istemeleri tarım ürünlerinde artışı sağlamaktadır. Bundan dolayı tarım ürünlerinde gelir artmakta ve kaliteli tarım ürünleri üretilmektedir. Turizmin tarım sektörü üzerinde olumsuz etkileri de bulunmaktadır. Bazı tarım alanlarının turistik faaliyetler için ayrılması tarımsal üretimin gerilemesine neden olmuştur.
- Turizm talebindeki artış, tüketim ve yatırım malı üreten sanayi dallarında talep arttırıcı etki yapmaktadır.
- Turizm, hizmet sektörü içerisinde yer almaktadır. Bu nedenle hizmet sektörü içerisindeki diğer sektörlerle de katkıda bulunmaktadır. Örneğin el sanatları, ulaşım, sağlık gibi alanlarda artışlar yaşanır.

2.2.2. Türkiye'nin Turizm Gelirleri

Türkiye'de turizm sektörünün öneminin anlaşıldığı yıllar 1980'li yıllardır. Bu yıllarda yoğun şekilde yapılan yasal ve kurumsal düzenlemeler turizm gelirlerinin artmasını sağlamıştır (İTO, 2007:68). Bununla birlikte bu yıllarda ülke turizminin talep koşulları dünyadaki turistler açısından çekici hâle gelmiştir (Çımat ve Bahar, 2003:8).

Turizmin ekonomiye olan katkılarından dolayı dünyada II. Dünya Savaşı'ndan sonra önemi anlaşılmış ve ekonomiyi yükselten bir sektör olduğu görüşüne varılmıştır. Az gelişmiş ülkelerin kendilerini geliştirip kalkınmaları için sanayi ve hizmet alanlarında gelişme göstermeleri gerekmektedir. Turizm kazandırdığı döviz sebebiyle sanayi finansmanında etkilidir (Çakır ve Bostan, 2000:35). Turizm gelirlerinin artışının ortaya çıkardığı ekonomik sonuçlar şunlardır (Arslantürk ve Atan, 2012:36; Surugiu vd., 2009:356-358):

- Ekonomik büyüme oranı artar.
- Yoksulluk azalır.
- Döviz miktarında ve vergi gelirlerinde artış meydana gelir.
- İşsizlik azalır.
- Çevrenin korunmasına katkı sağlar.
- GSYH' nın oluşumuna etki eder.

Bir ülke ekonomisinin büyümesi için gerekli olan sermayeyi kendi bünyesinden sağlayamaması, ülkelerin ihracata dayalı bir büyüme politika içerisine girmesine neden olmaktadır (İTO, 2003:13). Fakat ihracat alanında yapılan bu büyüme uzun vadede sağlanamayacağından Türkiye dış ticaret açığını kapatmak için ihtiyaç duyduğu döviz kazandıracak başka alanlara yönelmelidir (Bulut, 2000:2). Turizm bu anlamda geliştirilmesi gereken en öncü sektörlerdendir. Ayrıca turizm gelirleri, ödemeler dengesi açıklarının kapanmasında da rol oynamaktadır (United Nations, 2013:5-11).

Ülkelerin daha fazla turizm geliri elde edebilmeleri için turizm yatırımlarına ayrılan pay artırılmalıdır. Türkiye’de 2009 yılında elde edilen turizm geliri 25 milyar dolar iken turizm yatırımlarına ayrılan payın 144 milyon olması turizmcilerin bu durumu eleştirmesine neden olmuştur (Demirtaş, 2000:2-4). 2015 yılında ise Hükümetin açıkladığı Orta Vadeli Plana göre Kültür ve Turizm Bakanlığına 1 milyar 843 milyon TL ayrılmıştır. Turizmin bugünkü seviyesine ulaşmasında Turizm Teşvik Kanunun rolü büyüktür. Turizm ülkemizde 1 milyondan fazla kişiye iş imkânı sağlamıştır (Hepaktan ve Çınar, 2010:136).

2020 yılında dünya turist sayısının sırasıyla 1,6 milyar kişi ve turizm gelirin 2 trilyon dolar, 2050 yılında ise 2 milyar kişi ve 2,1 trilyon dolar olması öngörülmektedir (Cho, 2003:323). Bunlara ek olarak dünya genelinde iç ve dış turizm gelirlerinin 2050 yılında 24,2 trilyon dolara ulaşacağı tahmin edilmektedir (Pizam,1999). Dünya Turizm ve Seyahat Konseyi (WTTC)’ne göre dünya genelinde toplam işgücünün %11,1’ine denk gelen ve 255 milyondan fazla insan, turizm sektöründe istihdam edilmektedir (Papatheodorou, 1999:619). Birleşmiş Milletler Dünya Turizm Örgütünün verilerine göre turizm, dünyada GSYİH’ nın yüzde 9’luk kısmını, hizmet ihracatının da yüzde 30’nu oluşturmaktadır (iktisadianaliz.com). Bundan dolayı turizm özellikle gelişmekte olan ülkelerde gelire, istihdama, ödemeler

dengesine, dış borcun kapanmasına önemli derecede katkı sağlamaktadır (Goymen, 2000:1025-1048; Marcouiller vd., 2004:1031-1050).

Tablo 2: 1990-2015 Yılları Arasında Türkiye'ye Gelen Ziyaretçi Sayısı, Turizm Geliri ve Kişi Başına Düşen Ortalama Harcama

Yıllar	Turizm Geliri (1000 \$)	Ziyaretçi Sayısı	Kişi Başına Düşen Ortalama Harcama (\$)
1990	3.225.000	5.190.729	621
1995	4.957.000	7.247.075	684
2000	7.636.000	9.990.841	764
2001	10.066.500	13.450.121	748
2002	11.900.900	15.214.516	782
2003	13.854.866	16.302.053	850
2004	17.076.606	20.262.640	843
2005	20.322.112	24.124.501	842
2006	18.593.951	23.148.669	803
2007	20.942.500	27.214.988	770
2008	25.415.067	30.979.979	820
2009	25.064.482	32.006.149	783
2010	24.930.997	33.027.943	755
2011	28.115.692	36.151.328	778
2012	29.007.003	36.463.921	795
2013	32.310.424	39.226.226	824
2014	34.305.904	41.415.070	828
2015	31.464.777	41.617.530	756

Kaynak: TÜRSAB, www.tursab.org.tr

Yukarıdaki tabloda Türkiye'ye 1990-2015 yılları arasında gelen yabancı ziyaretçi sayısı, turizm geliri ve kişi başına düşen ortalama harcama değerlerine yer verilmiştir. 1990 yılında 3,2 milyar dolar olan turizm geliri, 1995 yılında 4,9 milyar dolar ve 2000 yılında ise 7,6 milyar dolara yükselmiştir. 2005 yılından sonra turizm geliri 20 milyar doları aşmıştır. 2010 yılında 24,9 milyar dolar olan turizm geliri, 2014 yılında 2010 yılına göre %37,6 artarak 34,3 milyar dolara yükselmiştir. 2015 yılında ise turizm geliri 2014 yılına göre %8,3 azalarak 31,4 milyar dolara düşmüştür. 2000-2015 yılları arasında turizm gelirlerinde %75,73'lük bir artış meydana gelmiştir. 2000 yılında gelen ziyaretçi sayısı 9 milyon 990 bin 841 kişi iken

bu sayı 2015 yılında 41 milyon 617 bin 530 kişiye yükselmiştir. İncelenen 16 yıllık dönemde ortalama harcamanın en fazla olduğu yıl, 850 dolar ile 2003 yılıdır. 2010 yılında kişi başına düşen ortalama harcama değeri bir miktar azalmıştır. Bunun nedeni 2009 yılında yaşanan küresel ekonomik krizdir. 2015 yılında ise ortalama harcama 756 dolara düşmüştür.

2014 yılında elde edilen gelirin 24 milyar 788 milyon 321 bin dolarını kişisel harcamalar, 6 milyar 676 milyon 456 bin dolarını ise paket tur harcamaları oluşturmuştur. 2015 yılında ise elde edilen gelirin %81,3'ü yabancı ziyaretçilerden, %18,7'si ise yurt dışında ikamet eden vatandaş ziyaretçilerden elde edilmiştir (www.tuik.gov.tr). Turistler Türkiye'de genellikle 700 ile 900 dolar arasında harcama yapmaktadır. Bu harcamaların dünya ortalaması 1000-1100 doların altındadır. Türkiye'de turist sayısı artış hızı yüksek olmasına rağmen, turizm gelirlerinde büyük bir artış yaşanmamaktadır. Bunun nedeni turistlerin yaptıkları düşük harcamalardır (Şen ve Şit, 2015:37).

“Her şey dâhil” sisteminin kullanılmasıyla gelen ziyaretçi sayısı artmakta ama elde edilen turizm geliri azalmaktadır. Bunun nedeni bu sistemi kullanan işletmelerin kâr elde etmek için kalitesiz hizmet ve ürün maliyetinde bulunmalarıdır. Türkiye bu sebeplerden dolayı yabancı ülkeler tarafından ucuz ülke olarak algılanmakta ve böylece geliri yüksek turist grubunu kaybetmektedir. Turist başına ortalama harcamaların artırılması için daha fazla döviz bırakan kaliteli turistin ülkemize kazandırılması gerekmektedir (Aslan, 2010:160).

2015 yılının ilk üççeyreğinde turizm gelirlerinde azalma görülmüştür. Bu durumun temel nedeni parite etkisidir. Avrupa'dan gelen ziyaretçiler harcamalarını avro para birimiyle yaptığı için toplam ziyaretçi sayısının yaklaşık %50'sini bu kesimin oluşturması seyahat gelirlerin düşmesine neden olmaktadır. Dolayısıyla avronun ABD doları karşısında değer kaybetmesi ve rublenin değer kaybı ABD doları para birimindeki seyahat gelirlerinin azalmasına neden olmuştur. Yine 2015 yılı içerisinde Rusya ile yaşanan gerginlik nedeniyle bu ülkeden gelen turist sayısında görülen %20 oranında azalma turizm gelirlerinin düşmesine sebep olmuştur. Benzer bir biçimde Sultanahmet'te yaşanan olay nedeniyle Almanya'dan gelen turist sayısında azalma beklenmektedir. Turizm sektörünün diğer sektörlerle bağlantısı nedeniyle turist sayısında azalmanın genel ekonomiye yansması daha yüksek olacaktır. Turizm Yatırımları Derneği Başkanına göre turizm gelirlerindeki

10 milyar azalmanın çarpan etkisiyle genel ekonomiye etkisi 25 milyar dolar olacaktır (<http://iktisadianaliz.com>).

Tablo 3: Ükelere Göre Ziyaretçi Sayısı (UNWTO)

Sıra	Ülke	ZİYARETÇİ SAYISI (000)	
		2013	2014
1	Fransa	83 633	83 700
2	A.B.D	69 995	74 757
3	İspanya	60 675	64 995
4	Çin	55 686	55 622
5	İtalya	47 704	48 576
6	Türkiye	39 226	41 415
7	Almanya	31 545	33 005
8	İngiltere	31 064	32 613
9	Rusya	28 356	29 848
10	Meksika	24 151	29 091
11	Hong-kong	25 661	27 270

Kaynak: www.tuik.gov.tr, www2.unwto.org.

Tabloda 2013-2014 yılları arasında dünyada en fazla turist çeken ülkelere yer verilmiştir. 2014 yılında dünyada en fazla turist çeken ülke 83,7 milyon kişi ile Fransa olmuştur. 74,8 milyon kişi ile ABD ikinci sırada yer almaktadır. Türkiye 2014 yılında 41 milyon kişi ile 6 sıradadır. 2014 yılında dünyanın en çok ziyaret edilen ilk 10 ülkesinden Çin ve Fransa'ya giden turist sayısı bir önceki yıla göre yaklaşık aynı kalırken; Türkiye'ye gelen ziyaretçi sayısı %5,3 artmıştır (ekonomi.isbank.com). İlk 10 ülke arasında en yüksek artış %20,5 ile Meksika'ya giden kişi sayısında gözlemlenmiştir. 2014 yılında ziyaretçi başına turizm geliri dünyada 1100 dolar civarındayken; Türkiye'ye gelen bir ziyaretçi ise ortalama 828 dolar harcamıştır. ABD, Tayland ve İngiltere'de ise bir ziyaretçi dünya ortalamasının üstünde harcama yapmıştır. ABD'nde bir ziyaretçi ortalama 2.371 dolar, Tayland'da 1.551 dolar, İngiltere'de 1.388 dolar ile dünya ortalamasının üstünde harcama yapmıştır (TÜİK, 2016).

2014 yılında Türkiye, dünya turizm pazarında %3,7'lik, Avrupa pazarında %7,1'lik pay almıştır (TÜİK, 2016). Türkiye, dünyada en fazla turist çeken ülkeler arasında üst sıralarda yer almasına rağmen elde edilen turizm gelirinde çok başarılı

değildir. Bunun nedeni gelen turistlerin az harcama yapması ve paket tur kullanımıdır.

Tablo 4: Ülkelere Göre Turizm Geliri (UNWTO)

Sıra	Ülke	Turizm Geliri (Milyon)	
		2013	2014
1	A.B.D	172 901	177 240
2	İspanya	62 565	65 187
3	Çin	51 664	56 913
4	Fransa	56 683	55 402
5	Makao	51 796	50 815
6	İtalya	43 912	45 545
7	İngiltere	41 028	45 262
8	Almanya	41 279	43 326
9	Tayland	41 780	38 437
10	Hong-kong	38 934	38 376
11	Türkiye	32 309	34 306

Kaynak: : www.tuik.gov.tr, www2.unwto.org

Gelişmiş ekonomiye sahip olan ABD, 2014 yılında turizmde 177 milyon dolar gelir elde ederek turizm gelirlerinde en üst sırada yer almıştır. 2014 yılında en fazla turist çeken Fransa turizm gelirlerinde 55,4 milyon ile 4 sırada; Türkiye ise turizm gelirlerinde 34 milyon dolar ile 11 sırada yer almış ve 2014 yılı turizm gelirleri bir önceki yıla göre %6,2'lik bir artış göstermiştir.

Dünya Turizm Örgütü verilerine göre 2015 yılında dünyadaki uluslararası ziyaretçi sayısı önceki yıla göre %4,6 oranında artarak 1 milyar 186 milyon kişiye ulaşmıştır. 2015 yılında 41,6 milyon gelen turist sayısı ile Türkiye dünyada 6. sırada yer almış ve dünya turizm pazarında %3,5'lik paya sahip olmuştur. Dünyada en çok ziyaret edilen ülke olan Fransa'ya gelen ziyaretçi sayısı 84,5 milyon kişidir. Fransa'yı, 77,5 milyon kişi ile ABD ve 68,2 milyon kişi ile İspanya takip etmiştir (Dünya Turizm Örgütü, 2016). Türkiye İstatistik Kurumundan yapılan açıklamaya göre uluslararası turizm gelirleri 2015 yılında dolar bazında %3,9 oranında azalarak 1 trilyon 260 milyar dolara inmiştir. Dünyada en yüksek turizm geliriyle ABD, turizmde 204,5 milyar dolar elde etmiştir. Türkiye ise en çok turizm geliri elde eden ülkeler arasında 31,5 milyar dolar ile 10. sırada yer almıştır (www.tuik.gov.tr).

2.3. Cari İşlemler Dengesi Hesabı

Araştırmanın bu bölümünde ödemeler bilançosu hakkında genel bir bilgi verilerek cari işlemler dengesi hesabı ayrıntılı bir şekilde açıklanacaktır. Cari işlemler dengesini oluşturan alt kalemler hakkında bilgi verilecektir. Ayrıca Türkiye'nin 2000-2015 yılları arasındaki cari işlemler dengesi değerleri sunularak yorumlanacaktır. Bunun yanı sıra Türkiye'nin en önemli ekonomik sorunlarından biri olan cari açık ve cari açığın nedenleri üzerinde durulacaktır.

2.3.1. Ödemeler Bilançosu Tanımı

Bir ekonomideki yerleşik kişilerin, başka ekonomilerdeki yerleşik kişilerle belirli bir dönem içinde yapmış oldukları ekonomik işlemlerin sistematik kayıtlarını elde etmek üzere hazırlanan istatistiksel rapora ödemeler bilançosu denilmektedir. Bu tanımda belirtildiği gibi “ülkede yerleşik olma özelliği” o ülkede faaliyetlerini sürdüren birey, firma ve kamu kuruluşlarının ekonomik anlamdaki faaliyetlerinin ödemeler bilançosuna eklenmesidir (Ordu, 2008:5).

Ödemeler dengesi, istatistikleri belirli aralıklarla, genellikle aylık, üç aylık, yıllık aralıklarla ölçmektedir. Ödemeler dengesi kayıtları tutulurken uygulanan ana ilke ise şudur: Her işlem iki ayrı kaleme, farklı iki işaretle kaydedilir. Bu işaretlerin biri artı, diğeri ise eksidir. Ödemeler dengesinde alacak artı; borç ise eksi olarak kaydedilir. Ödemeler dengesinde alacak artı olarak kaydedilen kalemler: Mal ve hizmet ihracatı, yükümlülük artışı, varlık azalışı. Ödemeler dengesi istatistiklerinde borç ya da eksi olarak kaydedilen kalemler ise şunlardır: Mal ve hizmet ithalatı, yükümlülük azalışı, varlık artışı. Ödemeler dengesi istatistiklerinin kaydedilmesinde kullanılan temel ilke dışında iki önemli ilke daha vardır. Bunlar mülkiyet değişimi ve piyasa değeridir. **Mülkiyet değişimi**, çift kayıt sistemi baz alınarak yapılacak ekonomik işlemlerin alacak ve borç kayıtları mülkiyet değişimi olduğu anda gerçekleştirilir. **Piyasa değeri**, ekonomik işlemlerin kayda geçirilmesinde piyasa fiyatları esas alınır. Piyasa fiyatı işlemin gerçekleştiği, alıcı ile satıcının almaya ve satmaya razı oldukları fiyat olarak tanımlanabilir (Eğilmez, 2014:1-2). Ödemeler dengesi 5 hesaptan oluşmakta ve Türkiye’de ödemeler dengesi sınıflandırması aşağıdaki şekilde yapılmaktadır (www.tcmb.gov.tr):

1. Cari İşlemler Hesabı
2. Sermaye Hesabı
3. Finans Hesabı

4. Net Hata ve Noksan Hesabı

5. Rezerv Varlıklar

Bu 5 dengenin toplamı, çift kayıt muhasebe sistemine göre sıfır olmalıdır.

Ödemeler dengesi de şu şekilde oluşmaktadır:

Ödemeler Dengesi=Cari İşlemler Hesabı+Sermaye Hesabı+Finans Hesabı+Net Hata ve Noksan +Rezerv Varlıklar=0 (www.mahfiogilmez.com).

Şekil 2: Ödemeler Bilançosu Şematik Yapısı

(Milyon ABD Doları)	
A-	CARİ İŞLEMLER HESABI
1.	İhracat
2.	İthalat
	Mal Dengesi
3.	Hizmet Gelirleri
4.	Hizmet Giderleri
	Mal ve Hizmet Dengesi
5.	Birincil Yatırım Kaynaklı Gelirler
6.	Birincil Yatırım Kaynaklı Giderler
	Mal, Hizmet ve Birincil Gelir Dengesi
7.	İkincil Yatırım Kaynaklı Gelirler
B.	SERMAYE HESABI
C.	FİNANS HESABI
8.	Doğrudan Yatırımlar: Net Varlık Edinimi
9.	Doğrudan Yatırımlar: Net Yükümlülük Oluşumu
10.	Portföy Yatırımları: Net Varlık Edinimi
11.	Portföy Yatırımları: Net Yükümlülük Oluşumu
11.1.	Hisse Senetleri
11.2.	Borç Senetleri
12.	Diğer Yatırımlar: Net Varlık Edinimi
12.1.	Merkez Bankası
12.2.	Genel Hükümet
12.3.	Bankalar
12.4.	Diğer Sektörler
13.	Diğer Yatırımlar: Net Yükümlülük Oluşumu
13.1.	Merkez Bankası
13.2.	Genel Hükümet
13.3.	Bankalar
13.4.	Diğer Sektörler
	Cari, Sermaye ve Finans Hesapları
D.	NET HATA ve NOKSAN
	GENEL DENGE
E.	REZERV VARLIKLAR
14.	Resmi Rezervler
15.	Uluslararası Para Fonu Kredileri
16.	Ödemeler Dengesi Finansmanı

Kaynak: TCMB, www.tcmb.gov.tr

2.3.2. Cari İşlemler Dengesi Tanımı

Ödemeler bilançosunun en önemli hesaplarından biri cari işlemler hesabıdır. Bir ülkenin ihraç ve ithal ettiği mal ve hizmetler bu hesaba kaydedilmektedir (Seyidoğlu, 2007:317). Millî gelir hesapları içinde bulunan “net dış yatırımlar” kavramı ile eşanlamlı olarak kullanılan cari işlemler dengesi mal, hizmet ya da finansal varlıkları satın almak veya satmak amacıyla iki ülke arasında belirli bir zamanda gerçekleştirilen fon akımlarının takip edildiği hesap grubu olarak tanımlanmaktadır (Madura, 2008:22). Cari işlemler hesabındaki değişimler günlük hayatta titizlikle izlenmektedir. Aynı zamanda bu değişiklikler yerli ve yabancı ekonomik birim ve kararların da gündeminde yer almaktadır. Ülkenin iktisadi işlemlerinin büyük bir bölümü cari işlemler hesabına kaydedilmektedir (Yücel ve Yanar, 2005:484). Cari işlemler hesabındaki en önemli kalemler şunlardır (www.tcmb.gov.tr):

- a) Dış Ticaret Hesabı
- b) Hizmet Ticareti Hesabı
- c) Birincil Gelir Dengesi (Gelirler Hesabı)
- d) Karşılıksız Transferler Hesabı (Cari Transferler)

Cari işlemler dengesi, mal ve hizmet ihracatı ve karşılıksız transfer gelirleri toplamıyla, mal ve hizmet ithalatı ve karşılıksız giderler toplamı arasındaki fark olarak adlandırılmaktadır (Ertürk, 2001:445). Ödemeler bilançosu içindeki temel hesap olan cari dengeyi matematiksel açıdan elde etmek mümkündür ve bunu elde edebilmek için de farklı iki yöntem vardır. İlk yöntemde, ödemeler dengesi mal ve hizmetler dengesine net yatırım gelirleri (veya giderleri) ile cari transferlerin eklenmesi aracılığıyla cari denge bulunur. Özetle cari denge net mal ve hizmet ihracatı ile karşılıksız transferlerin toplamından elde edilmektedir. Mal ticaretinden kaynaklanan net ihracata transit ticaret gelirleri, navlun, sigorta ve taşımacılık gibi ticaretin gelişmesiyle birlikte çeşitli hizmet gelirleri eklenmektedir. Uluslararası hizmetler dengesinde Türkiye’nin turizm gelir ve giderleri, taşımacılık hizmetleri, inşaat hizmetleri, uluslararası bankacılık ve sigortacılık işlemleri, yurtdışı işçi gelirleri, yabancı yatırım gelirleri ve yurtdışı resmi hizmetleri hesaba katılmaktadır (Doğan, 2014:13). Cari işlemler hesabı, dış ticaret dengesi, turizm gelir gider dengesi, müteahhitlik hizmetleri, yatırım gelirleri ve cari transferler dengelerinin toplamından oluşmaktadır (Şahin, 2011:48-49).

Türkiye’nin dışarıya yapmış olduğu ticari işlemler ile milli geliri arasında

bir ilişki söz konusudur. Gayri Safi Yurtiçi Hâsılanın (GSYİH) bir kısmını, Türkiye’de üretilip yabancılara satılan mallar oluşturmaktadır. İthalat ise yabancı ülkelere alınan mal ve hizmetler için yapılan ödemeleri kapsamaktadır. Türkiye ekonomisi dışa bağımlı olduğu için ulusal gelirin oluşumu cari işlemler dengesi açısından önemlidir (Seyidoğlu, 2007:319). Cari işlemler hesabındaki alacaklı kısma ihracat, borçlu kısma ithalat yazılır. Sermaye hesabında bir fazlalığın olması, cari işlemler hesabının açık verdiğini gösterir. Cari işlemler dengesi ile sermaye hesabında pozitif veya negatif bir değer yoksa ülkenin uluslararası rezervlerinde bir değişiklik olması mümkün değildir (Eşiyok, 2012:66).

Ülke kaynaklarının yetersiz olması, teknolojinin az gelişmesi Türkiye’nin dış kaynaklara bağımlı olmasına neden olmuştur. Ülke ekonomisinin kalkınması için istenen hızlı büyüme ve dış kaynaklara bağımlı olmak cari işlemler hesabında açığın oluşmasına neden olmaktadır. Hızlı büyüme çabası cari işlemler hesabında açığa sebep olurken; teknoloji transferi ile ara ve yatırım malları ithalatının ihracat gelirleriyle karşılanamaması ise bu sorunun kalıcı olmasına neden olmaktadır (Bayraktutan ve Demirtaş, 2011:2). Eğer bir ülke elde ettiği gelirden fazlasını harcarsa ya da ürettiğinden daha çok tüketirse o ülkenin cari işlemler hesabında bir açık meydana gelir. Elbette ki cari açık sorunu önem teşkil etse de bu açığın azaltılması ve finansmanı da oldukça önemlidir. Cari açık sorunu daha çok ithalata bağımlı bir büyüme gerçekleştiren ülkelerin gündemindedir. Eğer cari açık problemi, dış ticaret açığından kaynaklanıyorsa önemli olan cari açığın azaltılması değil finanse edilmesidir. Bu sürdürülebilirlik kavramıyla ilgilidir. Cari açık sorununun finanse edilmesinin mümkün olması, sürdürülebilir olduğunu göstermektedir (Saçık ve Alagöz, 2010:113-114).

Cari işlem hareketleri, makro ekonominin konusudur. Cari işlemler hesabında fazlalık ya da açıklık olması bir ülkenin alacaklarını veya borçlarını ifade etmekte ve hane halklarının, firmaların ve kamunun dönemler arası gelir seçimlerini de göstermektedir. İhracat ve ithalatın statik dengesini gösteren tek dönemli cari işlemler teorisi, tek dönemli tasarruf ya da yatırım teorisi ile çok yakından ilişkilidir. Çünkü cari işlem dengesizlikleri dönemler arası tercihlere, açık ve fazlaları sınırlayabilen gelecekle ilgili beklentilere yansır ve bu beklentiler cari işlemlerin yurtiçi denge yönünden tanımlanmasında çok önemli bir rol oynamaktadır (Bektaş, 2007:4-5). Cari işlemler hesabındaki değişiklikler ülke ekonomisinin nasıl bir seyir izlediğini gösterir ve bunlara ek olarak harcama ve gelir dengesi hakkında bilgi verir.

Bir ülke sahip olduğu gelirden daha az harcama yapıyorsa cari işlemler hesabı dengesi pozitif olur ya da tam tersi gelirine oranla daha fazla harcama yaparsa cari işlemler hesabının negatif olmasına sebep olur (Carbaugh, 2009:348).

$$\text{Cari Denge} = \text{Mal Dengesi} + \text{Hizmetler Dengesi} + \text{Yatırım Gelirleri Dengesi} + \text{Cari Transferler} \quad (1.2)$$

Cari işlemler hesabı dengesini 1.2 denklemiyle yukarıda ifade edildiği şekilde gösterebiliriz. Eğer denklemin sonucu pozitif ise cari işlemler dengesi fazlası, denklemin sonucu negatif ise cari işlemler dengesi açığı mevcuttur (Eğilmez, 2006: 12).

$$\text{Cari Hesap} + \text{Sermaye Hesabı} = \text{Hükümetin Rezerv Varlıkları} \quad (1.3)$$

Bir ülkenin cari işlemler dengesinde meydana gelen değişiklikler ülke ekonomisinde uygulanacak iktisadi politikaların oluşmasında etkin bir rol üstlenmektedir (Erdoğan ve Bozkurt, 2009:137). Cari işlemler hesabının ülke ekonomisi açısından belirli bir dengede olması gerekir. Bu dengenin, daha önceden de söylendiği gibi, matematiksel olarak ifade edilmesinde iki yöntem vardır. Birinci yöntem yukarıda açıklanmıştır. İkinci yöntem ise cari işlemler dengesi devlet kesiminin olduğu dışa açık bir ekonomide millî gelir denge özdeşliği yardımıyla gösterilmektedir. Buna göre millî gelir özdeşliği (Dornbusch ve Fischer, 1990):

$$Y = C + I + G + (X - M) \quad (1.4)$$

Kullanılan simgeler ise şunları ifade etmektedir: millî gelir (Y), özel tüketim harcaması (C), özel sektör ve kamu sektörü yatırım harcamaları (I), devletin mal ve hizmet alımları (G) ve net ihracatın (X-M) toplamına eşittir. Denklem 1,4'teki gelirin bir kısmının vergilere (T) gittiğini ve özel kesimin millî gelire ek olarak net transfer (TR) elde ettiği dikkate alındığında harcanabilir gelir (YD) şu şekilde yazılır:

$$YD \equiv Y + TR - T \quad (1.5)$$

Bütün bunların toplamında elde edilen harcanabilir gelirin bir kısmı tüketime, bir kısmı tasarrufa (S) ayrılırsa Denklem 1.5 yeniden şu şekilde yazılır.

$$YD = C + S \quad (1.6)$$

Elde edilen denklem 1.5 ve 1.6 harcanabilir geliri ifade eder ve bu iki denklem birleştirilirse aşağıdaki denklemler ortaya çıkar.

$$C + S \equiv YD \equiv Y + TR - T \quad (1.7)$$

veya

$$C \equiv YD - S \equiv Y + TR - T - S \quad (1.8)$$

özdeşliği elde edilir. Denklem 1,8'in sağ tarafı denklem 1.4'te yerine yazılıp gerekli işlemler yapıldığında sonuçta cari işlemler dengesi (CA) elde edilir ve bu denklem:

$$CA \equiv S - I \equiv (G + TR - T) + X - M \quad (1.9)$$

olarak gösterilir. Buna göre Denklem 1.9, özel kesim tasarruflarının yatırımları aşan kısmının (S-I) devletin bütçe açığıyla (G+TR-T) ticaret fazlasının (X-M) toplamına eşit olduğunu gösterir. Denklem 1.9 anlaşılacağı üzere, devletin bütçesi, özel kesimin tasarruf fazlası ve dış âlem arasında bir ilişki olduğunu göstermektedir. Örneğin özel kesimin yaptığı yatırımlar tasarruflarını aşarsa, aynı zamanda bütçe açığı varsa cari işlemler dengesi açık verecektir (Peker ve Hotunoğlu, 2009:223).

Türkiye'nin cari işlemler dengesi içinde mal ticareti dengesi ile diğer gelir-gider dengesi açık verirken, hizmetler dengesi ile cari transferler dengesi fazla vermektedir (www.tim.org.tr). Türkiye ekonomisinde mal ve hizmet ithalatı her zaman ihracattan daha fazladır. Özellikle ara mal üretiminde ithalata olan bağılılığımız cari açık ve dış ticaret açığını kaçınılmaz hâle getirmektedir (Şahin, 2011:51-53). Tüm dünyanın etkilendiği 2008 küresel ekonomik krizinden Türkiye de etkilenmiştir. Bu kriz nedeniyle ekonomide belirsizlikler yaşanmış ve ekonomik faaliyetler bir süre duraksamıştır. Türkiye'de ekonomik daralmadan dolayı hem ithalatta hem de üretim sektöründe düşüşler yaşanmış, işsizlik artmıştır (Karakurt, 2010:186). Türkiye'nin bu krizden hızla çıkmasının nedeni ABD ve AB ülkelerinin para arzına yönelmeleri sonucu faiz oranlarında görülen düşüştür. Türkiye'nin sıcak parayı ve portföy yatırımlarını kendine çekmesi krizden çıkmasını hızlandırmıştır (Özbek, 2008:5). Cari açık her zaman Türkiye ekonomisi sorunlarının ayrılmaz bir yönü olmuştur ve Türkiye'nin son 50 yılda yaşadığı tüm ekonomik krizlerde rol oynamıştır (Kaya, 2016:57). Cari açık veren ülke sayısının artması ve açığın sürekli hâle gelmesi; bunun yanı sıra açığın ülkeyi dışsal şoklara karşı zayıflatması ve özellikle gelişmekte olan ülkelerdeki krizlerin öncü göstergelerinden biri olarak gösterilmeye başlanması, son yıllarda cari açık konusunun önem kazanmasını sağlamıştır(Şahin,2011:48).

Tablo 5: Türkiye'nin Cari İşlemler Hesabı ve Turizm (2000-2015) (Milyon ABD Doları)

		2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007
I	CARİ İŞLEMLER HESABI	-9.920	3.760	-626	-7.554	-14.198	-20.980	-31.168	-36.949
A	DIŞ TİCARET DENGESİ	-21.959	-3.282	-6.404	-13.411	-22.438	-32.936	-40.894	-46.831
	Toplam Mal İhracatı	30.825	34.729	40.719	52.394	68.535	78.365	93.612	115.361
	Toplam Mal İthalatı	-52.882	-38.092	-47.109	-65.883	-91.271	-111.445	-134.669	-162.156
1.	Genel Mal Ticareti	-20.157	-2.400	-5.035	-10.967	-19.329	-29.326	-37.715	-42.491
2.	Parasal Olmayan Altın(NET)	-1.900	-963	-1.355	-2.522	-3.407	-3.754	-3.345	-4.354
B	Hizmetler Dengesi	11.277	9.055	7.899	10.394	12.732	15.872	13.897	14.089
	Gelir	19.365	15.122	14.045	17.969	23.066	27.814	26.030	29.907
	Gider	8.088	6.067	6.146	7.575	10.334	11.942	12.133	15.818
1.	Taşımacılık	492	833	861	-523	-1143	-70	294	-431
2.	Turizm	5.923	6.352	6.599	11.051	13.597	16.087	14.468	15.781
	Gelir	7.636	8.090	8.479	13.298	16.311	19.191	17.457	19.430
	Gider	1.713	1.738	1.880	2.247	2.714	3.104	2.989	3.649
3.	İnşaat Hizmetleri	968	654	832	682	724	874	879	759
C	GELİR DENGESİ	-4002	-5000	-4554	-5557	-5609	-5370	-5985	-62278
1.	Ücret Ödemeleri	-	-	-	-	-	409	598	763
2.	Yatırım Geliri	-4.002	-5.000	-4.554	-5.557	-5.609	-5.779	-6.583	-7.041
2.1	Doğrudan Yatırım	89	52	-108	-440	-799	-850	-1.053	-2.105
2.2	Portföy Yatırımları	-434	-694	-835	-1.207	-1.195	-924	-662	383
2.3	Diğer Yatırımlar	-3.657	-4.358	-3.611	-3.910	-3.615	-4.005	-4.868	-5.319
D	CARİ TRANSFER	4674	2987	2433	1020	1117	1454	1814	2071
1.	Genel Hükümet	204	201	497	291	313	603	542	655
2.	Diğer Sektörler	4.560	2.786	1.936	729	804	851	1.272	1.416
2.1	İşçi Gelirleri	4.560	2.786	1.936	729	804	851	1111	1209
2.2	Diğer Transferler	-	-	-	-	-	-	161	207

Kaynak: TCMB, Ödemeler Dengesi Altıncı El Kitabı, 1975-2015, s.16-17.

(Tablo 5'in Devamı)

		2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
I	CARİ İŞLEMLER HESABI	-39.425	-11.358	-44.616	-74.402	-47.961	-63.608	-43.552	-32.238
A	DIŞ TİCARET DENGESİ	-52.917	-24.762	-56.325	-89.160	-65.367	-79.917	-63.597	-48.154
	Toplam Mal İhracatı	140.800	109.635	113.883	134.906	152.461	151.802	157.610	143.838
	Toplam Mal İthalatı	-193.821	-134.511	-185.144	-240.841	-236.545	-251.661	-242.177	-207.234
1.	Genel Mal Ticareti	-51.657	-27.853	-55.965	-84.480	-71.172	-68.344	-59.894	-52.193
2.	Parasal Olmayan Altın(NET)	-1365	3007	-453	-4778	5709	-11779	-3896	-3955
B	Hizmetler Dengesi	18908	18728	16749	20288	22588	23680	26768	24208
	Gelir	36.937	35.626	36.192	40.851	43.225	47.674	51.560	46.480
	Gider	18.029	16.898	19.443	20.563	20.637	23.994	24.889	22.272
1.	Taşımacılık	246	1838	1340	2401	3699	3959	5448	5958
2.	Turizm	19541	18405	17391	20171	21251	23180	24480	21248
	Gelir	23.365	22.980	22.585	25.054	25.345	27.997	29.552	26.616
	Gider	3.824	4.575	5.194	4.883	4.094	4.817	5.072	5.368
3.	İnşaat Hizmetleri	974	1090	859	838	1029	675	1084	374
C	GELİR DENGESİ	-7602	-7657	-6515	-7249	-6588	-8577	-8130	-9525
1.	Ücret Ödemeleri	700	548	574	447	364	118	-168	-407
2.	Yatırım Geliri	-8.302	-8.205	-7.089	-7.696	-6.953	-8.708	-8.007	-9.235
D	CARİ TRANSFER	2186	2333	1475	1719	1406	1206	1437	1322
1.	Genel Hükümet	600	999	407	626	396	457	475	516
2.	Diğer Sektörler	1.586	1.334	1.068	1.093	1.010	749	932	914
2.1	İşçi Gelirleri	1431	1014	948	1045	975	878	838	714
2.2	Diğer Transferler	-27	205	13	-75	-103	-345	-160	-38

Kaynak: TCMB, Ödemeler Dengesi Altıncı El Kitabı, 1975-2015, s.16-17.

Tablo 5'te Türkiye'nin 2000-2015 yılları arasındaki cari işlemler dengesi hesabı ayrıntılı şekilde sunulmuştur. 2000 yılında cari açık 9,9 milyar dolar, 2005 yılında 20,9 milyar dolar, 2010 yılında 44,6 milyar dolar, 2011 yılında ise son

zamanların en büyük rekorunu kırarak 74 milyar 404 milyon dolara ulaşmıştır. 2015 yılında cari işlemler hesabı 32,2 milyar dolar açık vermiştir. İncelenen 16 yıllık dönemde bir yıl hariç cari işlemler hesabı sürekli açık vermiştir. Cari işlemler hesabı 2001 yılında 3,7 milyar dolar cari fazla vermiştir. Türkiye’de 2000 yılından sonra cari açığın artması, dış ticaret açığından kaynaklanmaktadır. Dış ticaret dengesi 2000 yılında 21,9 milyar dolar, 2010 yılında 56,3 milyar dolar ve son olarak 2015 yılında 48,1 milyar dolar açık vermiştir.

2.3.3. Cari İşlemler Dengesi Alt Kalemleri

Araştırmanın bu bölümünde cari işlemler dengesini oluşturan dış ticaret dengesi, uluslararası hizmetler ve gelirler dengesi, gelirler hesabı ve cari transferler hesabı ayrıntılı bir şekilde açıklanacaktır. Bunlara ek olarak bu kalemlerin verileri de 2000-2015 dönemi dikkate alınarak sunulacak ve yorumlanacaktır.

2.3.3.1. Dış Ticaret Dengesi

Dış ticaret dengesi, yurt içinde yerleşik kişiler ile yurtdışında yerleşik kişiler arasında gerçekleştirilen, gümrüklerden geçen mal ihracat ve ithalatını içermektedir. (Aslan, 2010:92). Başka bir ifadeyle bir ülkenin herhangi bir dönemde (genellikle bir yılda) yaptığı ihracat toplamının ithalat toplamı ile karşılaştırılmasıdır (Kaya, 2012:4). Dış ticaret dengesi, bir ülkede bir yıl içerisinde döviz giriş ve çıkışlarını gösteren tablodur. İlgili yıl içerisinde gerçekleşmelerin kaydedildiği ödemeler dengesi akımı değişken bir yapıya sahiptir (Bozgeyik ve Yoloğlu, 2015:630). Dış ticaret verileri genellikle TÜİK sitesinde “Özel Ticaret” sistemi esas alınarak saptanan verilerdir (www.tcmb.gov.tr).

Cari işlemler dengesinin büyük bir bölümünü dış ticaret dengesi verileri oluşturmaktadır. Dış ticaret dengesinde ihracat gelirleri, bavul ticareti gelirleri ve altın dâhil ithalat harcamaları da bu kısımda bulunmaktadır. Mal ihracatı ve mal ithalatı arasındaki fark pozitifse dış ticaret dengesi fazlası, negatifse dış ticaret açığı vardır (Eğilmez, 2013:1-2). Türkiye’de de dış ticaret açığı ve dolayısıyla cari açık ekonomik sorunlar arasında öncelikli bir yere sahiptir. Bu nedenle TL’nin değerlendirilmesi ya da değer kaybetmesi önem kazanmaktadır (Demirtaş, 2014:84).

$$\text{Dış ticaret dengesi} = \text{İhracat} - \text{İthalat}$$

Dış ticaret dengesini tam olarak görebilmek için ihracat ve ithalatın ölçüm cinsi aynı olmalıdır. İkisinin de döviz cinsi aynı olmalıdır. Dünyada ise bu dengeyi görmek için

USD kullanılmalıdır. İhracat ve ithalat için farklı para birimleri ödenmektedir. Bu para birimleri TCMB tarafından USD'na çevrilip daha sonra hesaplara alınmaktadır. Aynı zamanda ihraç ve ithal edilen malların içinde taşıma ve sigorta giderleri de mevcuttur. Dış ticaret dengesinin doğru bir şekilde hesaplanması için bunların doğru hesaplanıp karşılaştırılması gerekir. Bu aşamada hem ihracat hem de ithalat için F.O.B ölçüsü kullanılır. F.O.B ölçüsüne göre malın değerine, malın geminin güvertesine taşınana kadar yapılan işlemlerin giderleri de eklenmektedir, ancak sonraki giderler F.O.B ölçüsüne eklenmemektedir. Bu, giderler ödemeler dengesinde yer alan hizmetler hesabına eklenir. Ama TÜİK tarafından yayınlanan verilerde ise ihracat fob, ithalat ise cif değerleriyle ele alınmaktadır. Buna göre ithalatta malın değerine sigorta, navlun vb. giderler de ekleniyor (www.mahfiegilmez.com).

Türkiye'de ithalatın çok önemli bir kısmının ara malı ve sermaye malı ithalatından kaynaklandığı görülmektedir. Ekonomi yönetimi, ara malı ve sermaye malı ithalatını azaltarak cari işlemler açığını kontrol altına alabilmek için, 5 Nisan 2012'de Yeni Yatırım Teşvik Paketi'ni açıklamıştır (Göçer ve Elmas, 2013:142). Dış ticaret dengesinin önemli ölçüde bozulduğu yıllarda, döviz kuru artışları, bir ölçüde dış ticaret dengesinin iyileşmesine katkı sağlamıştır (Can, 2010:3).

Dış ticaret dengesi:

İhracat = ithalat dış ticaret dengede olur.

İhracat > ithalat durumunda dış ticaret fazlası vardır.

İhracat < İthalat durumunda dış ticaret açığı vardır (Eğilmez, 2013:1-2).

Cari işlemler dengesi oluşurken birçok faktörden etkilenir. Bunlar dış ticaret politikaları, döviz kuru, enflasyon ve rekabettir. Fakat bu dengeyi belirleyen en büyük faktör dış ticaret dengesidir. Dış ticaret dengesinin bu kadar belirgin olması cari dengede genellikle ekonomik bir döngünün oluşmasını sağlamaktadır (Doğan, 2014:13-15).

Dış ticaret hacmi = İhracat + İthalat

Ticaret hacmini ihracat ve ithalatın toplamı oluşturur.

İhracatın ithalatı karşılama oranı = İhracat / ithalat

İhracatın ithalatı karşılama oranı, ithalat için gerek olan dövizin ne kadarının ihracattan alınan dövizlerle karşılandığını, kalan kısmın ise başka yollarla ödenmesi gerektiğini göstermektedir. İhracat ve ithalat değer ve miktar cinsinden olmak üzere iki şekilde karşılaştırılmaktadır. Değer cinsinden ülkenin dış ticarete ne kadar döviz harcadığı ve bunlar karşılığında ne kadar döviz kazandığını göstermektedir. Miktar

cinsinden ölçüm ise ihracatın ve ithalatın reel olarak artıp artmadığını anlatmaktadır. Bu iki yöntemin sonuçlarına baktığımızda ülke bir önceki döneme göre aynı miktar malı ihraç ettiği hâlde daha çok döviz kazanmışsa ihraç edilen malların fiyatlarının arttığını, fakat tam tersi bir durum görülmüşse ihraç edilen malların fiyatlarının düştüğünü görmekteyiz. İthal edilen mallar içinde benzer bir analiz yaptığımızda, ithal edilen malların miktarı değişmediği hâlde daha fazla döviz ödenmişse o zaman ithal edilen malların fiyatlarının arttığı, tam tersi durumda ise malların fiyatlarının düştüğü sonucu çıkmaktadır (Eğilmez, 2013:1-2). Ekonominin hızlı büyüme dönemlerinde yükselen dış ticaret açığı, daralma dönemlerinde ise önemli ölçüde gerileme göstermiştir (Yükseler, 2011:4; Akçağlayan,2015:7).

Tablo 6: Yıllara Göre İhracat ve İthalat Verileri ve Dış Ticaret Dengesi (Milyon ABD Doları)

Yıllar	Toplam Mal İhracatı (Milyon ABD \$)	Toplam Mal İthalatı (Milyon ABD \$)	Dış Ticaret Dengesi	İhracat/İthalat
1990	12.959	-22.407	-9.448	57,8
1995	21.136	-34.788	-13.152	62,2
1996	32.067	-42.331	-10.264	75,8
1997	32.110	-47.158	-15.048	68,1
1998	30.741	-44.779	-14.048	68,7
1999	29.031	-38.802	-9.771	74,9
2000	30.825	-52.882	-22.057	58,3
2001	34.729	-38.092	-3.363	91,2
2002	40.719	-47.109	-6.390	86,4
2003	52.394	-65.883	-13.489	79,5
2004	68.535	-91.271	-22.736	75,1
2005	78.365	-111.445	-33.080	70,3
2006	93.612	-134.669	-41.057	69,5
2007	115.361	-162.156	-46.795	71,1
2008	140.800	-193.821	-53.021	72,6
2009	109.635	-134.511	-24.876	81,5
2010	113.883	-185.144	-71.661	61,4
2011	134.906	- 240 841	-105.934	56,0
2012	152,461	-236 545	-84.083	64,5
2013	151,802	-251 661	-99,858	60,3
2014	157,610	-242 177	-84,566	65,1
2015	143.838	-207.234	-63,395	69,4

Kaynak: TÜİK, Yıllara Göre Dış Ticaret İstatistikleri, 1923-2016,

İlgili tabloda Türkiye'nin 1990-2015 yıllarını kapsayan toplam ihracat, toplam ithalat ve dış ticaret açığı verileri yer almaktadır. İncelenen 16 yıllık dönemde dış ticaret açığı inişli çıkışlı bir grafik çizmektedir. 1990 yılında dış ticaret açığı 9,4 milyar dolardır. Sonraki yıl yaşanan Körfez Krizinin etkisiyle dış ticaret açığı 7,3 milyar dolara düşmüştür. 2000 yılında dış ticaret açığı 22 milyar dolar; 2011 yılında 105 milyar dolar; 2013 yılında 99,8 milyar dolardır. 2015 yılında ise 2014 yılına göre %25'lik bir azalmayla 63 milyar dolara düşmüştür. İthalat rakamlarına bakıldığında ise 2000 yılında 52,3 milyar dolar; 2005 yılında 111,4 milyar dolar; 2010 yılında 185,4 milyar dolar olmuştur. 2015 yılında ise 2014 yılına göre %14,4 azalarak 207 milyar 203 milyon dolara gerilemiştir. İhracat rakamlarına bakıldığında ise kriz dönemleri dışında genel olarak artış göstermiştir. 2000 yılında 30,8 milyar dolar; 2005 yılında 78,6 milyar dolar; 2010 yılında 113,8 milyar dolar ve 2014 yılında rekor kırarak 157,6 milyar dolara yükselmiştir.

Ekonomide uygulanan politikalar dış ticarete etkili olmuştur. Özellikle ithalatla yaşanan gelişmeleri şekillendirmiştir. Türkiye 2014 yılında 157,6 milyon dolar ile ihracatta dünyada 31'inci sıraya yükselmiştir (www.tim.org.tr). TÜİK verilerine göre ihracat 2015 yılında, 2014'e göre %8,7 azalarak, 157 milyar 610 milyon dolardan, 143 milyar 935 milyon dolara gerilemiştir. İhracatın ithalatı karşılama oranı, 2014'te % 65,1 iken, geçen yıl sonu itibariyle %69,4'e yükselmiştir (www.tuik.gov.tr). Türkiye'nin dış ticaret açığının artmasının nedeni ihracatın ithalata bağımlı olmasından kaynaklanmaktadır. Dış ticaret dengesizliğinin nedeni gerek ithalat gerekse ihracatta, özellikle 2002 yılından sonra, gözlenen artıştır. İthalatın tarihsel olarak ihracatın üzerinde gerçekleşme eğilimi Türkiye'nin üretim sürecinde hammadde ve ara malları ithalatına olan bağımlılığını yansıtmaktadır (Teletar, 2011:24).

Türkiye'de 1947'den bu yana devam eden dış ticaret açığı ve onu takip eden cari işlemler açığının 2001 krizinden sonra artarak büyümesinin nedeni ithalatta gerçekleşen artış hızının ihracattakinden fazla olmasıdır. Dış ticaret açığı, kriz dönemlerinde dış ticaret hacmindeki daralmadan dolayı küçülmektedir (Ongun, 2002:69-70). Üretim ithal girdilerine bağlı olduğu için ithalat yüksek oranlarda artmaktadır. Türkiye'de ithalatın mal gruplarına göre dağılımında ilk sırayı hammadde, ikinci sırayı yatırım ve son sırayı da tüketim malları almaktadır (Saçık ve Alagöz, 2010:115). Türkiye dışarıdan hammadde ithal ettiği için ihracatımızda ilk sırayı sanayi ürünleri almaktadır. Cari açık Türkiye'de sürdürülebilir seviyeyi

geçmesine rağmen ekonomide sorun olmayacağı düşünülmektedir. Böyle düşünülmesinin sebebi cari açığı kapatacak finansmanı elde edebilecekleri düşüncesinden kaynaklanmaktadır. İç ekonomik göstergelerin kuru düşürerek kontrol altına alması diğer makro büyüklükleri üzerinde dengesizlikler çıkmasına neden olmaktadır. Bu büyük makro ekonomikler dış ticaret, işsizlik, borçlanma, vb.dir (Alagöz, 2008:71). Dış ticaret hacminin artışı hem ihracatın hem de ithalatın artışı anlamına gelmektedir (Kaya ve Şahin, 2015:435).

Tablo 7: Dış Ticaret Hacmi/GSYH ve Dış Ticaret Dengesi/GSYH ve Cari İşlemler Dengesi/GSYH

Yıllar	Dış Ticaret Hacmi (Milyon ABD \$)	Dış Ticaret Hacmi/GSYH (Yüzde)	Dış Ticaret Dengesi/GSYH (Yüzde)	Cari İşlemler Dengesi/GSYH (Yüzde)
2000	85.224	32,1	-8,3	-3,7
2001	75.772	38,5	-1,7	1,9
2002	91.678	39,8	-2,8	-0,3
2003	120.546	39,5	-4,4	-2,5
2004	164.587	42,2	-5,7	-3,6
2005	193.723	40,2	-6,8	-4,5
2006	231.519	44,0	-7,8	6,0
2007	283.337	43,7	-7,2	-5,8
2008	340.192	45,8	-7,1	-5,4
2009	247.855	40,2	-4,0	-1,9
2010	304.378	41,6	-7,7	-6,2
2011	380.169	49,1	-11,5	-9,7
2012	395.296	50,3	-8,3	-6,2
2013	410.904	49,9	-9,7	-7,9
2014	408.411	51,0	-7,9	-5,8

Kaynak: Kalkınma Bakanlığı, TCMB, TÜİK

Yukarıdaki tabloda Türkiye'nin dış ticaret hacmi, dış ticaret hacminin/GSYH oranı ve dış ticaret dengesinin/GSYH oranı değerlerine yer verilmiştir. Dış ticaret hacmi, 2000-2014 yılları arasında genellikle bazı yıllar dışında artmış göstermiştir. 2000 yılında dış ticaret hacmi 85,224 milyar dolardır; 2010 yılında 304.378 milyar dolardır. 2014 yılında ise 2013 yılına göre yaklaşık %0,4 gerilemiştir. 2014 yılında dış ticaret hacmi 408 milyar dolar olmuştur. Dış ticaret hacminin GSYH oranı ise 2000 yılında %32,1; 2010 % 41,6; 2012 yılında %50 ve 2014 yılında ise %51,0 olmuştur.

Bir ülkede cari açık/GSYİH oranı %5'i geçerse cari açık sorun hâline gelir (Kaya, 2016:52). Cari işlemler açığının GSYH içindeki payı 2000 yılında %-3,7 iken, bu oran 2014 yılında % -5,8 olmuştur. 2014 yılında dış ticaretin GSYH içindeki payı %-7,9'dur. 2012 yılından itibaren dış ticaretin GSYH oranında daralma yaşanmıştır. 2015 yılında Türkiye'nin ticaret hacmi 351 milyar ABD dolarına ulaşmıştır (www.tuik.gov.tr).

2.3.3.1.1. Mal Ticareti

Cari işlemler hesabının mal ticareti hesabı, ihracat ve ithalat kalemlerinden oluşmaktadır (Karluk, 2011:308). Mal ticaretine görünür ticaret de denilmektedir. İngilizcede ise visible trade şeklinde kullanılmaktadır. Mal ihracatı, ülkeye döviz kazandırmaktadır. Mallar genel mal ticareti, işlem gören mallar, onarım gören mallar, taşıtlar için limanlarda sağlanan mallar ve parasal olmayan (ticari altın) altını kapsar. Dış ticaret akımları "Özel Ticaret" veya "Genel Ticaret" sistemlerine göre belirlenir ve bu ülkeden ülkeye değişiklik göstermektedir. Özel ticaret sistemi adı altında gümrüklerden giriş çıkış yapan mallar, göz önünde bulundurulmaktadır (www.tcmb.gov.tr). Mal ticareti, yerleşik kişilerle yabancı kişiler arasında değiştirilen taşınabilir tüm malları kapsar. Bu malların fiyatı piyasaya göre belirlenir ve el değiştirildikleri zaman kayıtları tutulur. Bir ülkede üretilen bir malın döviz karşılığında yabancılara satılmasına ihracat denir. Diğer bir adı da dışsatımdır, ithalat yurt dışında üretilen bir malın ülkedeki alıcılar tarafından satın alınmasına denir. İthalat, dışalım olarak da tanımlanmaktadır. Sınır ötesinde yerine getirilen hizmetler ise navlun olarak adlandırılmaktadır (www.ekonomi.name).

Türkiye'de ödemeler dengesi içerisinde bulunan mal ticareti, yatırım malı, sanayi malı ve ara malların büyük bir bölümünü ithal ettiği için sürekli açık vermektedir. Mal ticareti açığı ancak hizmetler dengesi fazlalık verdiği zaman azalmaktadır (Dinçer, 1993:123). Cari işlemler hesabının önemli kalemlerinden olan mal ticareti malların yerli ve yabancılar arasında el değiştirmesi sonucunda oluşmaktadır (Ordu, 2008:8-11). Mal ithalatı ve ihracatı ülke ekonomilerinde önemli bir yere sahiptir. Bu yüzden ekonomide ortaya çıkan gelişmelerin en gerçek göstergesidir. Ülke ekonomisinde teknoloji, verimlilik, üretim alanlarında gerçekleşen gelişmelerin sonucudur. Mal ticareti, cari işlemler dengesine kaydedilirken alacaklı olarak aktif kısma ve yabancılara alacak hakkı verdiği için borçlu işlem olarak pasif kısma kaydedilir (Seyidoğlu, 2007:317).

Tablo 8: Türkiye'nin 2000-2015 Dış Ticaret Dengesi İçinde Mal Ticareti

Yıllar	Genel Mal Ticareti (Milyon ABD Doları)
2000	-20.157
2001	-2.400
2002	-5,035
2003	-10.967
2004	-19.329
2005	-29.326
2006	-37.715
2007	-42.491
2008	-51.657
2009	-27.853
2010	-55.965
2011	-84.480
2012	-71.172
2013	-68.344
2014	-59.894
2015	-52.193

Kaynak: TCMB, Ödemeler Dengesi Altıncı El Kitabı, www.tcmb.gov.tr, s.12-13

2000-2015 yılları arasında mal ticareti sürekli açık vermiştir. Dış ticaret dengesinde yer alan mal ticareti 2000 yılında 20,1 milyar dolar; 2005 yılında 29,3 milyar dolar ve 2010 yılında 55,9 milyar dolar açık vermiştir. İncelenen 16 yıllık dönemde en fazla açığı mal ticareti, 84,4 milyar dolar ile 2011 yılında vermiştir. 2014 yılında mal ticareti 59,8 milyar dolar; 2015 yılında mal ticareti 2014 yılına göre %11,8 bir azalma göstererek 52,1 milyar dolara düşmüştür.

2.3.3.2. Uluslararası Hizmetler Hesabı

Cari işlemler hesabının önemli bir başka kalemi de hizmet ithali ve ihracıdır. Hizmet ithali ve ihracatı görünmez ticaret olarak da tanımlanmaktadır (Seyidoğlu, 2007:317). Hizmetler hesabı gözle görülmeyen bir özellik taşımaktadır. Günümüzde görünmez kalemlerin büyük bir kısmını yabancı sermaye yatırımlarının gelir ve giderleri, dividend ve faiz ödemeleri oluşturur. Görünmez ticaret kısmına dâhil olan işlemler, yurt içindeki yerleşiklerle, yurt dışında bulunan yerleşik ekonomiler arasındaki ihracat ve ithalat dışındaki işlemlerdir (Ordu, 2010:10). Uluslararası hizmetler ve gelirler hesabının kalemleri şunlardır (www.tcmb.gov.tr):

1) Dış Turizm

- 2) Uluslararası Taşımacılık
- 3) Uluslararası Bankacılık ve Sigortacılık
- 4)Yabancı Sermaye Yatırımlarının Kazançları
- 5)Yurtdışı İşçi Gelirleri
- 6) Lisans Bedelleri, Kiralar ve Komisyonlar
- 7)Yurtdışı Resmi Hizmetler

Uluslararası hizmetler ve gelirler kısmının alt kalemleri bunlarla sınırlı değildir. Bunun dışında da birçok kalemi vardır. Bu sayının artmasında teknolojik gelişmelerin çok büyük katkısı vardır (Seyidoğlu, 2007:318). Toplam uluslararası hizmetler ve gelirleri arasındaki fark, hizmetler bilançosu olarak tanımlanmaktadır. Dünya genelinde hizmetler sektörü her geçen gün gelişmekte ve ülke GSMH' nın yaklaşık %70-80'ini oluşturmaktadır (Bahar ve Baldemir, 2008:97).

2.3.3.2.1. Dış Turizm

Uluslararası hizmetler ve gelirler hesabının alt kalemlerinden biri olan dış turizm ülke sınırları içinde yabancı turistlerin ürün ya da hizmet satın almak için yapmış oldukları harcamalardır. Yabancı turistler hem ihtiyaçlarını giderdiklerinde hem de gitmiş oldukları yerlerde bir şey satın aldıklarında bu harcamaları dövizle yaparlar. Dış turizm “bacasız fabrika” olarak da adlandırılmaktadır. Dış turizm mal ithalatı gibi borçlu işlemler arasındadır (Seyidoğlu, 2007:317) ve yabancı turistlerin ülkede yaptıkları harcamaları belirtmektedir (Aslan, 2010:76).

Bir ülkenin döviz getirici kalemlerinin başında ihracat gelirleri ve turizm gelirleri gelmektedir (Erdoğan ve Alagöz, 2008:12). Nitekim dış turizm gelirlerinin bir ülke ekonomisi açısından önemi, ödemeler dengesi içindeki yeri ile ölçülmektedir (Bahar ve Baldemir, 2008:98). Türkiye’de turizm sektörünün yapılan yasal düzenlemelerle teşvik edilmesi, net turizm gelirlerinin artmasını sağlamıştır. Net turizm geliri turizm hareketleri sonucunda ülkeye giren döviz miktarını ifade etmektedir (Şen ve Şit, 2015:43). Cari işlemler hesabında yer alan hizmetler dengesi sürekli cari fazla vermektedir. Hizmetler dengesinin en önemli kalemi turizm dengesidir (Gülbahar, 2008:163).

Turizm sektörünün geliştirilmesi ve uygulanacak turizm politikaları, Türkiye’ye gelen turist sayısında artışa neden olabilir. Turist sayısının artmasıyla birlikte elde edilecek gelirler, ödemeler dengesine olumlu etkide bulunacaktır. Turizm uluslararası ticaret bakımından dengeyi sağlamada ve korumada önemli bir

sektördür (Sessa, 1983:38). Dış ticaret açığı veren ülkeler için turizm gelirleri bu açıkların kapanmasında oldukça etkili bir rol üstlenmektedir. Turizm aynı zamanda ülke ekonomisini etkileyen enflasyon etkilerini azaltmada da pay sahibidir (Aslan, 2010:56). Bunun yanı sıra az gelişmiş ve sanayileşmiş ülkeler arasında köprü durumundadır (Sessa, 1938:103).

Türkiye'nin hizmet ihracatı gelirlerindeki en önemli ayrıcalığı turizm sektörüdür (Özsağır ve Akın, 2012:325). Türkiye'nin hizmet ticaretindeki payını artırmasında etkili olan sektörlerden biri de inşaat hizmetleridir. İnşaat sektöründeki faaliyetler, bugünkü anlamda, 1970'li yılların başında başlamıştır (Ergün, 2009:83). Türkiye'nin gerekli beşeri sermaye, alt yapı, donanım vb. faktörlerden hareketle mukayeseli üstünlüğe sahip olduğu sektörlerden bir diğeri de ulaştırma hizmetleridir. Türkiye açısından ulaştırma hizmetleri, stratejik önem arz eden alt sektörlerdendir. Türkiye özellikle havayolu ulaştırma hizmetlerinde payını giderek artıran bir ülke durumundadır. Ulaştırma hizmetleri, dış gelişmelere son derece duyarlı bir alt hizmet sektörüdür (Özsağır ve Akın, 2012:326-327). Hizmetler bilançosunun alt kalemlerinden turizm geliri, gelirlerin önemli bir bölümünü oluşturmaktadır (Sever, 2012: 111).

Tablo 9: Hizmetler Dengesinde Yer Alan Turizm Dengesi (Milyon ABD Doları)

Yıllar	Hizmetler Dengesi	1.Taşımacılık	2.Turizm	3.İnşaat Hizmetleri
2000	11277	492	5923	968
2001	9055	833	6352	654
2002	7899	861	6599	832
2003	10394	-523	11052	682
2004	12732	-1143	13597	724
2005	15782	-70	16087	874
2006	13897	294	14468	879
2007	14089	-431	15781	759
2008	18908	246	19541	974
2009	18728	1838	18405	1090
2010	16749	1340	17391	859
2011	20288	2401	20171	838
2012	22588	3699	21251	1029
2013	23680	3959	23180	675
2014	26768	5448	24480	1084
2015	24119	5958	21248	374

Kaynak: TCMB, Ödemeler Dengesi Ayrıntılı Sunumu, www.tcmb.gov.tr, s.12-13

Tablo 9’da görüldüğü gibi 2000 yılında hizmetler dengesi 11,2 milyar dolar cari fazla vermiştir. Bunun 5,9 milyar dolarını, yani % 52,2’lik kısmını turizm dengesinden elde etmiştir. Turizm dengesi 2001’de 6,3 milyar, 2003’te 11 milyar, 2005’te 16 milyar, 2008’de 19,5 milyar, 2015’te 21,2 milyar dolar fazla vermiştir. 2015 yılında hizmetler dengesi 24,1 milyar dolar cari fazla vermiştir. Turizm gelirleri 21,2 milyar dolar ile bunun %88’lik bir kısmını oluşturmaktadır. Net turizm gelirleri hizmetler dengesine büyük oranda katkı sağlamaktadır. 2015 yılında hizmetler dengesinin 5,9 milyar dolarını taşımacılık hizmetleri 3,7 milyar dolarını ise inşaat hizmetleri oluşturmaktadır. Hizmetler dengesinde yer alan diğer önemli alt kalemler şunlardır (www.tcmb.gov.tr):

2.3.3.2.2. Uluslararası Taşımacılık: Kara, deniz ve havayolu araçlarıyla yabancı ülkelere yapılan yolcu ve yük taşımacılığından elde edilen dövizler ve bu bağlamda yapılan döviz ödemeleri bu grupta yer almaktadır (www.tcmb.gov.tr).

2.3.3.2.3. Uluslararası Bankacılık ve Sigortacılık: Ulusal banka ve sigorta şirketlerinin uluslararası faaliyetler yaparak kazandığı dövizler veya bu hizmetler için yabancı kuruluşlara yapılan ödemeler bu kapsamda yer almaktadır.

2.3.3.2.4. Yabancı sermaye yatırımlarının kazançları: Yabancı sermaye şirketlerinin faaliyetlerinden kazanıp yurtdışına transfer ettikleri kârlar, ayrıca ülkedeki uzun ve kısa süreli mali sermaye yatırım gelirlerinin dışarıya gönderilmesi ve dış borç faizleri bu grupta yer almaktadır. Ayrıca uluslararası dolaysız yatırımlar ve portfolyo yatırımlar da burada yer alır. Fakat bu yatırımların gelirleri ise (kâr, faiz veya temettü) sermaye faktöründe yararlanma bedeli olarak kabul edilir ve cari işlemler bilançosunda yer almaktadır.

2.3.3.2.5. Yurtdışı İşçi Gelirleri: Yurtdışında çalışan işçilerin ülkemize gönderdikleri paralar (remittances) burada yer almaktadır. Emek hizmetleri ihracatı olarak değerlendirilmektedir. Bundan dolayı işçi gelirleri alacaklı işlem olarak cari işlemler hesabının hizmetler dengesi bölümünde bulunmaktadır.

2.3.3.2.6. Lisans Bedelleri, Kiralar, Komisyonlar: Yurtdışındaki çeşitli şirket ve kuruluşlara sağlanan özel hizmetler karşılığında yapılan ödemeler burada belirtilir. Bunlara leasing bedelleri, danışmanlık ve mühendislik ücretleri, yabancı film kiralari, uydu kiralari, telefon hizmetleri örnek olarak gösterilebilir.

2.3.3.2.7. Yurtdışı resmi hizmetler: Ülke dışında ülkeyi temsil eden elçilik veya konsolosluklarda çalışan kişilerin ücretleri, dış ülkelerdeki askeri harcamalar ve devlete ait arazi ve binaların bakımı bu gruptadır.

2.3.3.3. Gelirler Hesabı

Çalışan bireylerin maaşları, portföy yatırımları, yapılan doğrudan yatırımlar ve yapılan başka birçok yatırımdan kazanılan gelir ve ödenen miktarları kapsamaktadır (Eğilmez, 2012). Gelirler hesabı doğrudan yapılan yatırımları içermektedir. Bunlar hisse gelirleri, kar payları, sermayeye katılan kazançlar ile şirketler arası diğer yatırımlardan ortaya çıkan gelir ve giderlerdir. Portföy yatırımlarında da hisse senetlerinden elde edilen gelirler (kâr), tahvil ve benzeri borç enstrümanları ile ilgili gelir ve giderleri (faiz) kapsamaktadır. Diğer yatırımlarda ise diğer borçlanma ile ilgili gelir ve giderler (faiz) kaydedilmektedir (www.tcmb.gov.tr).

2.3.3.4. Karşılıksız Transferler (cari transferler) Hesabı

Ekonomiye mal, hizmet ya da para girişi gerçekleştiği hâlde, bu girişler karşılığında kaynak transferi yapılmayan transferleri içermektedir. Bu kalemin sektörlere göre dağılımı şöyledir (www.mahfiegilmez.com):

- Genel Hükümet (hibe, vb.)
- Diğer Sektörler (işçi havaleleri ve diğer transferler) şeklinde yapılmaktadır

Cari işlemler hesabının alt kalemlerinden olan karşılıksız transferler, bir ülkenin herhangi bir karşılık beklemeden diğer ülkelere yaptığı ve yine aynı şekilde başka ülkelerinde karşılıksız bir biçimde bu ülkeye yaptıkları ödemeleri kapsamaktadır. Net karşılıksız transferler pozitifdir (Ordu, 2010:11). Örneğin hükümetlerin yaptığı parasal yardımlar, gıda ve ilaçları kapsayan (mal) yardımları, ticaret dışı alanlarda çalışan kuruluşlara ödenen paralar, resmi tek-yanlı transferleri ifade eder ve özel kuruluşların yabancılara yaptıkları bağışlar veya onlara alıp gönderdikleri hediyeler ise özel tek-yanlı transferler adı altında toplanmaktadır (Seyidoğlu, 2007:319).

Ülkeler arasında yapılan bağış ve hibe şeklindeki işlemler karşılıksız transferler grubuna girmekte ve bunun için herhangi bir ödeme yapılmamaktadır. Karşılıksız transferler tek yanlı transferler olarak da bilinmektedir (Ünsal, 2005:73). Karşılıksız transferler hesabında bulunan işçi gelirleri önemlidir. Çünkü yabancı ülkelerde yaşayan vatandaşlarımız tarafından gönderilen paralar sebebiyle elde edilen işçi gelirleri fazladır. İşçi gelirleri, özel karşılıksız kalemi adı altında izlenmektedir. Bu cümle, yurtdışında yaşayan ülke vatandaşlarının gönderdikleri paralar ve ülkemizde yaşayan yabancıların akrabalarına gönderdikleri paralar

arasındaki farkı ifade etmektedir (Eğilmez ve Kumcu, 2005:245). Mal ve hizmet ticareti ile transfer ödemelerinden elde edilen gelirler, bu hesapta elde edilen giderlerden daha fazla olursa cari işlemler hesabında fazlalık olmakta ve bunun tam tersi bir durum gözlemlendiğinde bir açık meydana gelmektedir (Barutçuoğlu, 2011:355). Cari işlemler dengesinde yer alan dış ticaret dengesi sürekli açık verirken hizmetler dengesi ve cari transferler sürekli fazla vermektedir (Gülbahar, 2008:163).

Tablo 10: 2000-2015 Yılları Arasındaki Cari Transferler ve İşçi Gelirleri (Milyon ABD Doları)

Yıllar	Cari Transferler	İşçi Gelirleri
2000	4764	4560
2001	2987	2786
2002	2433	1936
2003	1020	729
2004	1117	804
2005	1454	851
2006	1814	1111
2007	2071	1209
2008	2186	1431
2009	2333	1014
2010	1475	948
2011	1719	1045
2012	1406	975
2013	1206	878
2014	1407	838
2015	1322	714

Kaynak: TCMB, Ödemeler Dengesi Altıncı El Kitabı, www.tcmb.gov.tr, s.13-14

İlgili tabloda Türkiye'nin cari transferler hesabı ve işçi gelirleri değerlerine yer verilmiştir. 2000 yılında cari transferler hesabı 4,7 milyar dolar cari fazla vermiştir. Bunun 4,5 milyar dolarını ise işçi gelirlerinden elde etmiştir. Buda işçi gelirlerinin cari transferler hesabındaki önemini göstermektedir. Cari transferler hesabı içinde yer alan işçi gelirleri 2005 yılına kadar azalışını sürdürmüştür. 2006-2008 döneminde artış gösterse de bu dönemden sonra tekrar azalışını sürdürmüştür (Sever, 2012:115). 2008 yılında 1,4 milyar dolar olan işçi gelirleri, 2008 yılının sonlarında başlayan krizin etkisiyle azalmaya başlamış ve 2009 yılında 1 milyar dolar olmuştur. 2015 yılında ise 714 milyon dolara düşmüştür. 2015 yılında 1,3

milyar dolar olan cari transferler hesabının %54'lük kısmını 7,1 milyar dolar olan işçi gelirleri oluşturmaktadır.

2.3.4. Türkiye’de Cari Açık Sorunu ve Nedenleri

1980 yılından itibaren Türkiye’nin en önemli iktisadi sorunlarından biri cari açıktır (Türkay, 2013:254). Cari açık, ülkenin elde ettiği döviz gelirlerinin, döviz giderlerinden düşük olmasıdır. Cari açık, yurtdışı borçlanarak veya önceden kalan rezervlerin kullanılması ile finanse edilir. Sermaye hesabı, açığı kapatmada yetersiz kalırsa resmi rezervler kullanılır. Doğrudan yatırımlar, borç artırıcı nitelikte olmadığı için cari açığı finanse etmede daha az sorun yaratır. Kısa vadeli ve dış borçları artırıcı olan sıcak para akımları ise tehlikelidir (Karagöz, 2012:1). Bir ülkede cari işlemler açığı arttığı zaman büyüme oranları da buna paralel olarak artmaktadır. Düşük büyüme oranlarının görülmesi için cari fazla ya da cari işlemler açığının düşük olması gerekmektedir. Türkiye ekonomisi daralma dönemlerinde cari fazla vermiştir. Yurtiçi tasarruflar yetersiz olduğu için dış kaynaklara bağımlılık sürekli hâle gelmiştir. Bu nedenle bunun engellenebilmesi için yurtiçi tasarrufların artırılması gerekmektedir (www.kalkinma.gov.tr).

Cari işlemler hesabı açık veriyorsa bunun nedeni yurtdışından gelen paradan daha fazlasını yurt dışına gönderdiğimiz anlamına gelmektedir. Bu açığı dışarıdan borç alarak ya da yurt içi varlıkları satarak kapatmak mümkündür. Cari işlemler dengesi krizler hakkında önemli bilgiler vermektedir. Aynı zamanda cari açığın büyüklüğü ileriki yıllarda yaşanacak olan döviz kuru krizlerinin de habercisidir (Şahin, 2011:47-49). Cari açığın azaltılması için turizm gelirlerini artıracak politikaların geliştirilmesi, ihracatın artırılması ve ithalatın bastırılması gerekmektedir (Altunöz, 2014:130). Bunlar sağlandığı takdirde Türkiye’nin “Dünyanın İlk 10 Ekonomisi” arasına girme hedefine ulaşması mümkün hâle gelecektir (www.kto.org.tr). 2000’li yıllardan itibaren artan cari açık sorununun başlıca nedenleri TL’nin aşırı değerlenmesi, ihracatın ithalata bağımlılığı, enerji tüketiminde dışa bağımlılığın artması ve düşük tasarruf oranlarıdır. Türkiye’deki yurtiçi tasarruflar ekonomik büyümeyi finanse etmekte yetersiz kaldığından cari açık sorunu kaçınılmaz hâle gelmektedir (Eşiyok, 2012: 64; Yurdakul ve Cevher, 2015:93 ve Günçavdı, 2013:2).

2.3.4.1. Dış Ticaret Açığı

Türkiye’de cari açığın en önemli nedeni dış ticaret açığıdır. Türkiye’de 1980 öncesinde ithal ikameci üretim politikası izlenmiş fakat 1980 kararlarıyla ihracata dayalı ekonomik büyüme modeli uygulanmaya başlanmıştır. Uygulama için gerekli yasal ve yapısal düzenlemeler yapılmadığı için dış ticaret açığıyla sonuçlanmıştır (Köse, 2014:19-21). Dış ticaret açığı 1947 yılından günümüze kadar varlığını sürdürmüştür. Türkiye’nin dış ticaret açığı ekonomik krizlerin yaşandığı yıllar haricinde sürekli artmaktadır (Doğan, 2014:74-75). Dış ticaret dengesi, 2000-2015 yılları arasında sürekli negatif değerler almaktadır. İncelenen bu dönemde dış ticaret açığı bazı yıllar hariç artış göstermektedir. Türkiye en yüksek dış ticaret açığını 2011 yılında 105 milyar dolar ile rekor kırarak vermiştir. 2015 yılında dış ticaret açığı 2014 yılına göre (84 milyar dolar) %25 azalarak 63 milyar dolar olmuştur (www.tcmb.gov.tr).

2.3.4.2. Enerjide Dışa Bağımlılık ve Artan Enerji Fiyatları

Cari açık sorununun başka önemli bir nedeni de enerjide dışa bağımlılıktır. Enerjide Türkiye %70-75 oranında dışa bağımlıdır. 2000’li yıllardan sonra enerji fiyatlarında yüksek bir artış yaşanmıştır. Türkiye’de enerji ithalatının artmasının nedeni elektrik üretiminde petrol ve doğalgaz kullanımının artmasından kaynaklanmaktadır. Enerji ithalatı sorununa bir çözüm bulunursa cari açık sorunu da büyük oranda halledilmiş olacaktır (Doğan, 2014:88-92). Türkiye’de ham petrol fiyatlarında yaşanan artış, cari açık sorununu kaçınılmaz hâle getirmektedir. Enerji fiyatlarının yükselmesi, üretim maliyetini arttırırken, üretim sektörünün yaptığı ithalatın maliyetini de yükseltmektedir (Karabulut ve Danışoğlu, 2006:49).

Enerjide dışa bağımlılık, yıllar ilerledikçe artmaktadır. Türkiye yerli kaynak üretiminde büyük bir atılım gerçekleştirmezse bu oranın %80 seviyelerine çıkması beklenmektedir. 2011 yılında ithal edilen 54 milyar dolarlık enerji, toplam ithalatın %22,5’ine, cari açığın %70’ine karşılık gelmektedir (Altunöz, 2014:122). TÜİK verilerine göre Türkiye 2015 yılında toplam 207 milyar 203 milyon 370 bin dolarlık ithalat gerçekleştirmiştir. Toplam ithalatın 37 milyar 842 milyon 886 bin dolarını enerji ithalatı oluşturmuştur. 2014 yılında 54 milyar 889 milyon dolar olan enerji ithalatı, geçen yıl yaklaşık 17 milyar dolar azalarak 37 milyar 842 milyon 886 bin dolara gerilemiştir. Enerji ithalatı 2005 yılında 21,2 milyar dolarla son 11 yılın en düşük seviyesinde gerçekleşmiştir. Son 15 yıl içerisinde enerji ithalatı en yüksek

seviyeye 2012 yılında ulaşmıştır. 2012 yılında enerji ithalatı 60,1 milyar dolar olmuştur (www.tuik.gov.tr).

2.3.4.3. İç Tasarruf Sorunu

Gelirin tüketilmeyen kısmına tasarruf denir (Kaygısız vd., 2016:278). Cari açık sorununun oluşmasını sağlayan ilk etken iç tasarruf oranlarının düşüklüğüdür. Türkiye'nin iç tasarruf oranları yatırım yapmada yetersizdir. Cari açığın artmasına neden olan faktörlerden biride TL'nin aşırı değerlenmesidir. Ulusal paranın değerlenmesi ithalatın artmasına neden olduğundan dış ticaret açığı kaçınılmaz hâle gelmektedir (Yeldan, 2005:57). Tasarruf sorunu sadece cari açığın değil birçok ekonomik sorunun da nedenidir. Merkez Bankasına göre de bir ülkedeki tasarruf oranı, kullanılacak dış tasarruf oranı ve cari işlemler dengesinin ne yönde gelişeceği konusunda önemli bilgiler içermektedir (Kaya, 2016:59). Cari işlemler dengesinin sağlanması, teorik olarak özel ve kamu kesiminin tasarruf yatırım dinamikleri tarafından belirlenmektedir. Tasarruf fazlası olan bir ekonomide cari işlemlerde fazlalık, net tasarrufları negatif olan bir ekonomide ise cari işlemler açığı oluşmaktadır (Yılmaz ve Karataş, 2009:77). Türkiye, yurt içi tasarruf yatırımlarını finanse etmekte yetersiz kaldığından yabancı tasarruflara ihtiyaç duymaktadır. Bütün bunların sonucunda cari açık sorunu meydana gelmektedir. İç tasarruf açığının kökenini kamu ve özel kesim oluşturmaktadır. Günümüzde iç talebin canlanmasıyla 1990'lı yıllarda iç tasarruf oranı %24 seviyelerindeyken; 2014 yılında bu oran %14 seviyesine düşmüştür (Doğan, 2014:93-95).

Türkiye'de tasarrufların düşük olması yatırımların artırılmamasına, cari açığın düşürülememesine yol açtığından büyümenin potansiyel büyüme oranının altında kalmasına neden olmaktadır. Ekonomide dengenin sağlanabilmesi, düşük tasarruf oranının çözülmesine bağlıdır. Bu sorunu çözmek için geçmişteki veriler incelenmelidir (www.mahfiegilmez.com). Özel kesimin ortalama tasarruf oranı 1998-2003 yılları arasında %24,6, bu oran 2004-2010 döneminde %16,6'ya düşmüştür. Kamu tasarruf oranı ise 1998-2003 döneminde yıllık ortalama eksi %-3,6 oranında gerçekleşirken, 2004-2010 döneminde yıllık ortalama %3,1 oranına yükselmiştir. 2003 yılından sonra cari açığın temel nedeni özel kesimin tasarruf oranının düşmesidir. 1998-2003 döneminde yıllık ortalama %9,1 oranında tasarruf fazlası veren özel kesim, 2004-2010 döneminde yıllık ortalama %2,7 oranında tasarruf açığı vermiştir (Eşiyok, 2012:60).

2014 yılında uygulanan politikalarla tasarrufa önem verilmiş ve tüketim harcamalarını kısıtlayan tedbirler alınmıştır. Bunun sonucunda özel tüketim ve yatırım harcamaları azalmıştır (www.tim.org.tr). Türkiye yatırımlarda gelişmekte olan ülkelerin ortalamasının altında kalmaktadır. 2014 yılında gelişmekte olan ekonomilerin yatırım/GSYH oranı %32'ye çıkarken; Türkiye'nin yatırım/GSYH oranı %20'lerde kalmıştır. Türkiye'nin yatırım oranlarını artıramaması geleceğimiz açısından ümitsizlik yaratmaktadır (www.mahfiegilmez.com). Bir ekonomideki iç dengenin sağlanabilmesi, yatırım ve tasarruf eşitliğine bağlıdır. Türkiye'deki tasarruflar yatırım oranını karşılamada kaldığından tasarruf açığı meydana gelmektedir (Yentürk, 2003:7).

Tablo 11: İç Denge

Yıllar	Kamu Tasarrufları	Özel Tasarruf	Yurt İçi Tasarruflar	Kamu İş Yatırımları	Özel İş Yatırımları	Sabit Sermaye Yatırımları	Tasarruf Açığı
2000	-3.4	21.8	18.4	5.2	15.7	20.8	-2.8
2001	-7.1	25.5	18.4	4.7	11.7	16.4	2.9
2002	-4.8	23.4	18.6	4.9	12.2	17.1	0.6
2003	-4.1	19.6	15.5	3.8	13.6	17.4	-2.5
2004	-1.0	16.9	16.0	3.2	17.5	20.7	-3.8
2005	2.8	13.2	16.0	3.8	17.6	21.4	-4.4
2006	4.2	12.4	16.6	3.8	18.9	22.6	-5.8
2007	2.4	13.1	15.5	3.9	17.9	21.8	-5.9
2008	1.7	15.1	16.8	4.1	16.1	20.2	-5.3
2009	-0.8	14.1	13.2	4.1	13.1	17.2	-2.1
2010	1.5	12.0	13.5	4.3	15.0	19.2	-6.4
2011	3.7	10.7	14.4	4.1	18.0	22.1	-9.4
2012	2.9	11.6	14.5	4.2	16.3	20.6	-5.9
2013	3.4	9.9	13.4	5.0	15.6	20.6	-6.9
2014	3.2	11.7	14.9	4.8	15.7	20.5	-6.2

Kaynak: www.turkiye.gov.tr, www.kalkinma.gov.tr

Yukarıda yer alan tabloda Türkiye'nin 2000-2014 yılları arasındaki kamu tasarrufları, özel tasarruf, yurtiçi tasarruflar, kamu iş yatırımları, özel iş yatırımları, sabit sermaye yatırımları ve tasarruf açığı verilerine yer verilmiştir. Türkiye'de yurt içi tasarruflar 2000'li yıllarda %18 civarında bir orana sahipken; bu oran 2014 yılında %14,9'a düşmüştür. Özel tasarruflar 2000 yılında %21,8 iken; 2014 yılında

%11,7'ye gerilemiştir. Tasarruf açığı 2000 yılında %-2,8; 2001 %2,9; 2011 yılında %-9,4 ve 2014 yılında %-6,2 olmuştur.

2.3.4.4. Dış Borç Stokunun Yüksekliği

Türkiye'nin ekonomik açıdan büyümesi iç tasarruf oranlarının düşüklüğü nedeniyle dış kaynaklara bağlıdır. Cari açık, döviz açığı olarak ifade edilmektedir. Türkiye'nin ekonomik açıdan ihtiyaç duyduğu kaynakları dış borç stoku ile kapatması, cari açığın dış borç stokundaki artışa paralel bir seyir izlemesine neden olmaktadır. Dış borç için yapılan ödemeler finans hesabında yer almaktadır (Doğan, 2014:96-100). Ancak bu borçlar için ödenen faizler, cari işlemler hesabına kaydedilmektedir (Göçer, 2012:220). Dış ticaret ve cari açıkta son yıllarda iyileşme yaşanmasına rağmen dış kaynak ihtiyacı devam etmektedir. Türkiye ekonomisi dışa bağlı bir borç stratejisi izlemektedir (Altunöz, 2014:216). 2000-2014 yılları arasında Türkiye'nin dış borcu sürekli artmıştır. 2000 yılında dış borcumuz 118,6 milyar dolarken; 2005 yılında 170 milyar dolara; 2013 yılında 389 milyar dolar; 2014 yılında dış borçlar 402,4 milyar dolara, dış borçların millî gelire oranı ise %50,3'e yükselmiştir. Ayrıca 2014 yılındaki dış borcun 282,2 milyar doları özel kesime, 117 milyar doları ise kamuya ait borçlardan oluşmaktadır (www.tim.org.tr). Dış borç stoku içinde kamu kesiminin payı genelde özel kesimin payından daha azdır. Bu cari açığın sürdürülebilirliği konusunda ümit vermektedir (Göçer, 2012:220).

2.3.4.5. Doğrudan Yabancı Yatırımları ve Portföy Yatırımlarının Kâr Transferleri

Cari açığın başka bir nedeni de doğrudan yabancı yatırımları ve portföy yatırımlarının kâr transferleridir. Cari işlemler hesabına kaydedilen cari transferler, cari açık için önemlidir. Bu yüzden yatırım sahibi yabancı firmaların, kârlarını yurt içinde tekrar yatırıma dönüştürmesini sağlamak için teşvik politikaları uygulanmalıdır. Örneğin sermaye çıkışlarına Tobin vergi sistemine uygun bir yaptırım uygulaması kullanılabilir (Karagöz, 2012:5-6). Türkiye'de yabancıya satılan kamu altyapı yatırımları ile kârlı özel işletmelerin döviz olarak dışarıya kâr transfer etmesi cari açığı olumsuz yönde etkilemektedir (Altunöz, 2014:123). Doğrudan yabancı yatırımlar cari açığın finansmanında etkilidir (Yased, 2011:10). Bu nedenle DYY girişlerini artıracak politikalara öncelik verilmelidir. DYY'lerin ihracatı artırıcı, ithalatı ise azaltıcı etkisiyle birlikte dış ticaret, cari işlemler ve ödemeler

dengesinin bu durumdan pozitif yönde etkileneceği değerlendirilmektedir (www.kalkinma.gov.tr). Türkiye’de son on beş yıl içerisinde cari açığın en yüksek olduğu yıl 75 milyar dolar ile 2011 yılıdır. 2011 yılında doğrudan yatırımlar 16 milyar dolar iken; portföy yatırımlar 19 milyar dolardır (www.kto.org.tr).

2.3.4.6. Genişletici Para ve Maliye Politikaları

Türkiye’de yüksek ekonomik büyüme sağlamak için uygulanan genişletici para ve maliye politikaları, iç talebi artırdığı için cari açığı olumsuz etkilemektedir. Genişletici politikalar toplam talebin artmasına sebep olduğundan mal piyasası dengesinden, iç ve dış dengede değişikliklere yol açmaktadır. Mali genişlemeden dolayı oluşan bütçe açığı milli tasarruflar ve tüketimi etkilemektedir. Bundan dolayı ithalat eğilimi sebebiyle cari açık oluşmaktadır. 2008 küresel ekonomik krizin etkilerini yok etmek için uygulanan vergi indirimleri, istihdamı artırmak için kamu personel alımları iç talebi artırmıştır (Karagöz, 2012:6).

2.4. Cari Açığın Sürdürülebilirliği

Cari açığın sürdürülebilirliği, ödünç alınan kaynakların büyük bir sorun yaşamadan geri ödenebilmesini sağlayacak koşulların oluşturulup oluşturulmadığı şeklinde ifade edilebilir. Başka bir tanıma göre, cari açığın sürdürülebilirliği ekonomide bir kriz yaşanmadan cari açığın ne kadar bir süre sürdürülebileceği, krizin önceden tahmin edilmesine bağlıdır (Şubasat, 2010:8). Cari işlemler dengesi sürdürülebilirliğini değerlendirirken dikkate alınması gereken bazı değişkenler vardır. Bunlar ülkenin yapısal özellikleri, takip ettiği makroekonomik politikalar, siyasi iktidar ve yabancıların ülkeye borç verme isteğidir (Atik, 2006:337).

Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerin en önemli ekonomik sorunu cari açık probleminde ziyade cari açığın sürdürülebilirliğidir. Çünkü cari açığın sürdürülebilir olması büyük bir sorun olmaktan çıkıp tercih hâline gelmiştir. Türkiye’de 2001 yılında gerçekleştirilen devalüasyonun etkisiyle 2004 yılına kadar cari açığın sürdürülemez olduğu, yapılan araştırmalarla görülmüştür. Cari açığın sürdürülebilir olması için portföy yatırımlar yerine doğrudan yabancı yatırımların ülkeye girmesi gerekmektedir (www.kto.org.tr). DYY ülkeye girmesi üretimi, teknolojiyi, istihdamı arttırdığı gibi özel yatırımları teşvik etmektedir. Ayrıca cari açığın sürdürülebilirliği için enerjide dışa bağımlılıktan kurtulmalı, dış ticaret açığı azaltılmalı, yurt içinde sermaye ve ara malların üretimi teşvik edilmeli, yabancı

yatırımların kazandıkları kârları tekrar yurt içinde yatırıma dönüştürmeleri sağlanmalıdır (Göçer, 2012:237). Türkiye'nin 2010 yılında doğrudan yabancı yatırımları 9 milyar dolar, 2011'de 16,1, 2012'de 13,2, 2013'te 12,2 ve 2014 yılında 12,5 milyar dolar olmuştur (www.tcmb.gov.tr).

İlgili yazın incelendiğinde cari açığın sürdürülebilirliği konusunda Türkiye'de ve dünyada geniş bir literatür bulunduğu gözlemlenmiştir. Aşağıda bu çalışmaların bazılarında kullanılan yöntemler ve araştırmanın sonuçlarına yer verilmiştir. Türkiye için yapılan çalışmalarda 2004 yılına kadar cari açığın sürdürülemez olduğu, 2004 sonrası ise sürdürülebilir olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Yücel ve Yanar (2005) Engle-Granger ve iki aşamalı Eşbütünleşme Testlerini kullanarak cari açığın sürdürebilir olup olmadığını incelemişlerdir. Bu çalışmada Türkiye'ye ait 1993-2004 yılları arasındaki ihracat ve ithalat verileri kullanılmıştır. Araştırmanın sonucuna göre ithalat ve ihracat arasında uzun dönemde bir ilişkiye rastlanmamıştır. Çalışmada Türkiye'nin cari açığının sürdürülemez olduğu sonucuna varmışlardır. Fountas ve Wu (1999) Eşbütünleşme Yöntemini kullandıkları çalışmada ABD için cari açığın sürdürülebilir olup olmadığını araştırmıştır. Bu araştırmada 1967-1964 dönemi ithalat ve ihracat verileri kullanılmıştır. Elde edilen sonuçlara göre ithalat ve ihracat arasında bir ilişkiye rastlanmadığından cari açığın sürdürülemez olduğu tespit edilmiştir. Yamak ve Korkmaz (2007), Husted (1992) tarafından geliştirilen Sınır Testi Yaklaşımını kullandıkları çalışmada cari açığın sürdürülebilirliği, incelenmiştir. Bu araştırmada Türkiye'ye ait 2001 ve 2005 dönemi aylık ithalat ve ihracat verileri kullanılmıştır. Araştırmanın sonucuna göre incelenen dönemde cari açığın zayıf formda sürdürülebilir olduğu ancak dışarıya aktarılan döviz kaynaklarının %75 tekrar kazanılabileceği görüşüne ulaşılmıştır. Göçer ve Mercan (2011) yılında sınır testini ve Husted tarafından geliştirilen Dış Denge Kısıtı Modellerini kullandıkları çalışmada Türkiye için cari açığın sürdürülebilirliği incelenmiştir. Bu araştırmada 1992:01–2010:3 yılları kapsayan ithalat ve ihracat verileri kullanılmıştır. Ekonometrik Modelin sonucuna göre cari açığın zayıf bir şekilde sürdürülebilir olduğu sonucuna varılmıştır. Altunöz tarafından 2014 yılında yapılan çalışmada cari açığın nedenleri ve cari açığın sürdürülebilirliği araştırılmıştır. Bu çalışmada Türkiye'ye ait 1994:04-2003:04 yıllarını kapsayan gelirler değişkeni, mal ve hizmet ihracatı, hizmet gelirleri, transfer ödemeleri, giderler değişkeni, mal ve hizmet ithalatı verileri Johansen Eşbütünleşme Testi kullanılarak analiz edilmiştir. Araştırma

sonucuna göre cari açık problemi zayıf bir şekilde sürdürülebilmektedir. Holmes vd.,(2011) GLS ve VEC yöntemlerini kullandığı çalışmada Hindistan'a ait 1950-2003 dönemi ithalat ve ihracat verilerini kullanmıştır. Elde edilen sonuçlara göre 1991 öncesi seriler arasında bir ilişki yokken 1991 sonrası bu ilişkiye rastlanmıştır. Bunun yanı sıra hizmet ihracatının Hindistan ekonomisi için önemli olduğu da tespit edilmiştir.

Türkiye ekonomisinde toplam ithalat içinde nihai tüketim paylarının düşük olması cari açığın sürdürülebilir olduğunun işaretidir. Ayrıca ithal edilen malların %70'inin aramalı olması ithalatın ihracata yönelik olduğunu göstermektedir. Bu durum uzun vadede cari işlemler açığının sürdürülebilirliğini artırmaktadır (Göçer ve Mercan, 2012:42-43). Son yıllarda cari açığın GSMH oranı artmıştır. Bu oranın %5'i geçmesi ekonomide finansal bir kriz yaşanabileceğine işaret etmektedir. Cari açığın bu kadar yüksek olmasının nedeni petrol fiyatlarındaki yükselişten kaynaklanmaktadır (Kayalıcı ve Özkale, 2008:377).

2.5. Turizmin Cari İşlemler Dengesine Etkisi

Araştırmanın bu bölümünde turizm gelirlerinin cari işlemler dengesine etkisi daha önce yapılan çalışmalar ışığında tespit edilecektir. Bunun yanı sıra turizm gelirlerinin millî gelir içindeki payı ve ihracat gelirlerine oranı üzerinde durulacaktır. Ayrıca bu başlık altında turizmin cari açık ve dış ticaret açığı üzerindeki önemi incelenen dönem dikkate alınarak detaylı bir şekilde açıklanacaktır.

2.5.1. Turizm Gelirlerinin Millî Gelir İçindeki Payı ve İhracat Gelirlerine Oranı

Millî gelir, bir yıl içerisinde üretilen mal ve hizmetlerin piyasa fiyatı ile parasal tutarıdır. Gayri Safi Millî Hasıla, bir ülke ekonomisinde belirli bir sürede (bu süre genellikle bir yıl olarak kabul edilir) üretilen nihai mal ve hizmetlerin parasal ifadesidir. Gayri Safi Millî Hasıladan dolaylı vergiler düşüldükten sonra kalan net gelir ise Millî Gelir olarak tanımlanmaktadır (Zengin, 2010:119).

Turizmin ekonomi içerisindeki yerini gösteren göstergeler, turizmin GSMH içindeki payı, turizm gelirlerinin ihracat gelirlerine oranı ve ödemeler dengesi içindeki payıdır. Turizm gelirlerinin ihracat gelirleri içindeki payı ne kadar artarsa, ödemeler dengesine olan katkısı da o kadar artmaktadır (Aslan, 2010:140-141). Türkiye'yi ziyaret eden turistlerin ihtiyaçlarını gidermek için yaptıkları doğrudan veya dolaylı harcamalar ödemeler dengesine olumlu katkıda bulunmaktadır. Turizm

gelirlerinin ulusal gelire olan katkısı hesaplanırken, daha sağlıklı bir karşılaştırma yapabilmek için, sadece dış turizm gelirleri esas alınmaktadır. Eğer hesaplama iç turizm gelirlerini de eklersek turizm gelirlerinin ekonomi içindeki payı daha yüksek çıkar (İTO, 2007:70).

Tablo 12: Yıllar İtibariyle Türkiye’de Turizm Gelirlerinin GSMH İçindeki Payı ve İhracat Gelirlerine Oranı

Yıllar	Turizm Gelirlerinin GSMH İçindeki Payı	Turizm Gelirlerinin İhracata oranı
1963	0,1	2,1
1965	0,2	3
1970	0,5	8,8
1975	0,5	14,3
1980	0,6	11,2
1985	2,8	18,6
1990	2,1	24,9
1995	2,9	22,9
2000	2,9	27,5
2001	5,3	32,1
2002	5,4	33,9
2003	4,5	28,2
2004	4,4	25,2
2005	4,2	24,7
2006	3,5	19,7
2007	3,2	17,3
2008	3,4	16,6
2009	4,1	20,8
2010	3,4	18,3
2011	3,6	20,8
2012	3,7	19,2
2013	3,9	21,3
2014	4,3	21,8
2015	6,2	21,9

Kaynak: www.tursab.org.tr

Türkiye’de turizmden elde edilen gelirlerin GSMH içindeki payı, kalkınma döneminden itibaren küçük oranlarda artmıştır. Turizm sektörüne verilen önemin artmasıyla 1984 yılından sonra GSMH içindeki payı %1’in üzerine çıkmıştır. 1984 yılından sonra verilen teşviklerle turizm yatırımları ve turizm gelirleri artmıştır.

Turizmden elde edilen turizm gelirlerinin GSMH içindeki payı 1991 ve 1999 yılları dışında genel olarak artış göstermiştir. Körfez Savaşı'nın yaşandığı 1991 yılında %1,8 ve Marmara Depreminin olduğu 1999 yılında ise %2,8'e düşmüştür (Çımat ve Bahar, 2003:8). Turizm gelirlerinin GSMH içindeki payı dalgalı bir seyir izlemiştir. Bunun nedeni turizm gelirleri ve millî gelirden yaşanan iniş çıkışlardır (İTO, 2007:70).

Tablo 12'de görüldüğü üzere GSMH içinde turizm gelirlerinin önemi büyüktür. İncelenen dönemde bu pay bazı yıllarda artış göstermesine rağmen bazı yıllarda da düşmüştür. Turizmin GSMH içindeki payı 1963 yılında %0,1, 2000 yılında %2,9, 2005'te %4,2 olarak gerçekleşmiştir. 2014 yılında turizmin GSMH içindeki payı %4,3 olmuştur. 2014 yılında uygulanan yatırım ve teşviklerle bir yıl sonra 2015 yılında turizmin GSMH içindeki payı artarak %6,2 olmuştur. 2014 yılına göre 2015 yılında %2 civarında artış görülmüştür. 2000 yılından 2015 yılına kadar turizm gelirlerinin GSMH içindeki payında %53,22'lik bir artış meydana gelmiştir. Türkiye'nin turizm gelirlerinin ihracat gelirleri içindeki payı 1963 yılında %2,1 iken, 1990 yılında %24,9, 2015 yılında ise %21,9'a ulaşmıştır. Turizm gelirlerinin ihracat gelirlerine oranı en yüksek 2002 yılında görülmüştür. Bunun nedeni 2001 yılında yaşanan krizdir. 2002 yılında bu oran %33,9 olmuştur. 2003 yılından itibaren turizm gelirlerinin ihracata oranı düşmeye başladı. 2000 yılından 2015 yılına kadar turizm gelirlerinin ihracat gelirlerine oranında %20,36'lık bir azalış meydana gelmiştir.

Kriz dönemlerinde yaşanan ekonomideki daralmalar ve küçülmelerden dolayı turizm gelirlerinin GSMH içindeki payı artmıştır. 2008 yılında yaşanan küresel ekonomik kriz nedeniyle 2009 yılında %4,1 olarak gerçekleşen turizm gelirlerinin GSMH içerisindeki oranı, krizin etkisiyle %0,7'lik azalışla %3,4 seviyelerine gerilemiştir (Bozgeyik ve Yoloğlu, 2015:632).

2.5.2. Turizm Giderlerinin İthalat Giderlerine Oranı

Cari işlemler dengesi alt kalemlerinden olan uluslararası hizmetler ve gelirler kısmında yer alan turizm gelir ve giderleri ülke ekonomisi için oldukça önemlidir. Turizm giderleri, ülke vatandaşlarının yurt dışında yaptıkları harcamalardan oluşmaktadır (Aslan, 2010:146). Turizm giderleri TÜİK tarafından yürütülen "Vatandaş Giriş Anketi" sonuçlarından elde edilmektedir. Anketlerde üç aylık dönemler dikkate alınmaktadır. Yurtdışı ülkeleri ziyaret edip Türkiye'ye giriş yapan yurtiçinde yerleşik kişilerin yurtdışında yaptıkları harcamaların saptanması

amaçlanmaktadır (Aslan, 2010:123). Turizm sektörünün Türkiye ekonomisi üzerindeki etkisinin belirlenebilmesi için turizm giderlerinin de dikkate alınması gerekmektedir (İTO, 2007:73).

Tablo 13. Turizm Giderlerinin İthalat Giderleri İçindeki Payı

Yıllar	İthalat	Turizm giderleri	Turizm giderlerinin ithalat giderlerine oranı(%)
2000	54 502,8	1 711,0	3,1
2001	41 399,1	1 738,0	4,2
2002	51 553,8	1 880,0	3,6
2003	69 339,7	2 424,8	3,5
2004	97 539,8	2 954,5	3,0
2005	116 774,2	3.394,6	2,9
2006	139 576,2	3 270,9	2,3
2007	170 062,7	4 043,3	2,4
2008	201 963,6	4 266,2	2,1
2009	140 928,4	5 090,4	3,6
2010	185 544,3	5 874,5	3,2
2011	240 841,7	5 531,5	2,3
2012	236 545,1	4 593,4	1,9
2013	242 177,1	5 253,6	2,1
2014	251 661,3	5 470,4	2,2
2015	207 203,4	5 698,3	2,8

Kaynak: www.tcmb.gov.tr, www.dpt.gov.tr

Turizm gideri 2000 yılında 1,7 milyar dolar; 2010'da 5,8 milyar dolar ve 2015 yılında 5,6 milyar dolara yükselmiştir. Turizm giderleri genel olarak turizm gelirlerinin arttığı yıllarda artmış, azaldığı yıllarda azalmıştır. Ekonomide yaşanan krizler sonrası turizm giderlerinde artış gözlemlenmiştir. İthalat 2000 yılında 54,4 milyar; 2005'te 116,7 milyar ve 2010 yılında ise 185,5 milyar dolara yükselmiştir. İthalat değerinin en yüksek olduğu yıl 251,6 milyar dolar ile 2014 yılıdır. Türkiye'nin 2015 yılında ithalatı 2014 yılına göre %17,5 azalarak 207,2 milyar dolara düşmüştür. Turizm giderlerinin ithalat giderleri içindeki payı 2000 yılında %3,1 iken 2015 yılında bu oran %2,8'e düşmüştür. İncelenen dönemde turizm giderlerinin ithalat giderlerine oranının en yüksek olduğu yıl, %4,2 ile 2001 yılıdır. 2000 yılından 2015 yılına kadar turizm giderlerinin ithalat giderlerine oranında %9,68 'lik bir azalış meydana gelmiştir.

2015 yılında turizm gideri 5 milyar 698 milyon 423 bin dolar olmuştur. Bunun 4 milyar 768 milyon 443 bin dolarını kişisel harcamalar, 929 milyon 980 bin dolarını ise paket tur harcamaları oluşturmuştur. Turizm giderlerinin ithalat giderleri içindeki payının azalmasının başlıca nedenleri arasında yabancılara uygulanan vize sınırlamaları, düşük ücret ve yurtdışına çıkışta alınan fonların caydırıcılığı etkilidir (Aslan, 2010:147).

2.5.3. Turizm Gelirlerinin Cari Açık Üzerindeki Önemi

Turizm faaliyetleri gelişmiş ülkelerden gelişmekte olan ülkelere döviz akımı sağlamak ve gelir transferi gerçekleşmektedir. Gelen turistlerin çeşitli ihtiyaçlarını gidermek için yaptıkları harcamalar ulusal geliri artırmaktadır (Kar vd., 2004:96). Turizm sektörü ekonomi üzerinde yarattığı doğrudan ve dolaylı etkiler ile dinamik bir hizmet sektörü hâline gelmiştir (Şit, 2016:57). Ödemeler bilançosunun önemli bir kalemini teşkil eden cari işlemler hesabından kaynaklanan açığı kapatmada turizme dayalı döviz girdisi önemli bir kaynak teşkil etmektedir (Alpogu ve Koç, 2016:160).

Turizm gelirlerinden turizm giderlerini çıkardığımızda bulduğumuz sonuç net turizm geliridir (Şen ve Şit, 2015:42-43). Türkiye turizm arz kaynakları açısından zengin bir ülke olduğundan net turizm gelirleri cari açık üzerinde olumlu etkide bulunmaktadır (Güngör, 2008:62). Cari işlemler açığının arttığı zamanlarda yüksek turizm gelirleri ile bu açığın azaltılması mümkündür (Şit, 2016:59). Türkiye’de yaşanan kriz dönemleri sonrası alınan önlemlerle cari açık düşmektedir. Kriz dönemlerinde elde edilen turizm gelirlerinin cari açıktan daha düşük olması turizmin cari açık üzerindeki etkisinin artmasına yol açmıştır (Şen ve Şit, 2015:42-43).

Tablo 14: Turizm Gelirlerinin Cari Açığı Kapama Payı

Yıllar	Net Turizm Geliri	Cari İşlemler Dengesi	Turizmin Cari Açığı Kapama Payı (%)
2000	5.925	-9.920	59,73
2001	6.352	-3,760	168,9
2002	6.599	626	-----
2003	11.051	-7.554	146,3
2004	13.597	-14,198	95,77
2005	16.087	-20,980	76,67
2006	14.468	-31,168	46,42
2007	15.781	-36,949	42,71
2008	19.542	-39,425	49,56

2009	18.405	-11,358	162,04
2010	17.391	-44,616	38,97
2011	20.171	-74,402	27.11
2012	21.251	-47,961	44,31
2013	23.180	-63,608	36,44
2014	24.480	-43,552	56,21
2015	21.248	-32,136	66,12

Kaynak: TÜİK, Kalkınma Bakanlığı ve TCMB verilerinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

İlgili tabloda 2000-2015 yılları arasında bir yıl dışında cari işlemler dengesi sürekli açık vermiştir. 2001 Şubat krizi sonrası uygulanan devalüasyon ile 2002 yılında cari açık fazlası ortaya çıkmıştır. 2000 yılında cari açık 9.920 milyon dolarken; 2002 yılında 626 milyon dolar fazlaya dönmüştür. 2013 yılında cari açık 63.608 milyon dolar olmuştur. Cari açık son yıllarda azalmış ve 2015 yılında 32 milyon dolara düşmüştür. Türkiye'nin net turizm gelirleri incelenen dönemde genel olarak artış göstermiş sadece 2009 ve 2015 yılında düşüş yaşanmıştır. Cari açık, 2008 küresel ekonomik krizinden sonra 2009 yılında azalmıştır. 2015 yılında azalmasının nedeni ise Türkiye'nin içinde bulunduğu kargaşa ve siyasi istikrarsızlıktır. Turizm gelirlerinin cari açığı kapama payı açık veren yıllar için önem taşımaktadır. Cari açık fazlası verilen yıllarda turizmin cari açığı kapama payı hesaplanamamıştır. Türkiye'de turizm gelirlerinin cari açığı kapama payı 2000 yılında %59,73, 2005'te %76, 2009'da %162,04'tür. Bu yıllar arasında turizmin cari açığı kapama payının en yüksek olduğu yıl %168,9 ile 2001 yılıdır. 2015 yılında turizmin cari açığı kapama payı 2014 yılına göre %17.63 artarak %66,12'ye ulaşmıştır.

2.5.4. Turizm Gelirlerinin Dış Ticaret Açığı Üzerindeki Önemi

Türkiye ekonomisinin kalkınması yapılacak yatırımlara bağlıdır. Yapılan yatırımlar sırasında yatırım malı, sınai hammadde ve ara malların büyük bir bölümünün ithal edilmesi dış ticaret dengesinin sürekli açık vermesine neden olmuştur. Bu gelişmenin neden olduğu döviz darboğazının aşılmasında ithalatın kısılması piyasada durgunluk yaratıp yatırımları ve istihdamı olumsuz yönde etkileyeceğinden, ihracatın arttırılması ya da döviz getiren diğer kaynakların geliştirilmesi gerekmektedir. Turizm, bu süreçte cari işlemler dengesine olumlu katkı yaptığından geliştirilmesi gereken ilk sektördür (Cleverdon, 1982:143). Dış ticaret

açığının kapanmasında veya azaltılmasında turizm gelirlerinin olumlu bir etkisi vardır. Bu ilişki hakkında literatürde birçok araştırma yapılmış ve genellikle araştırmalar sonucunda olumlu bir etkinin olduğu kanıtlanmıştır (Uğuz, 2014:19). Turizmin geliştirilmesinin en önemli nedeni daha fazla döviz kazanmaktır. Türkiye ekonomisinde yaşanan ödemeler bilançosu sorunları resmi, turizm politikalarının belirlenmesinde etkilidir (Cleverdon, 1982:143). Yabancı sermayeye olan bağımlılıklarını azaltmak isteyen ülkeler için turizm önemlidir (İTO, 2007:73). Turizmin dış ticaret üzerindeki etkisi net turizm gelirlerinin dış ticaret açığına bölünmesiyle bulunmaktadır (Şen ve Şit, 2015:42).

Türkiye'nin dış ticaret açığının tamamının ihracat gelirleri ile karşılaması mümkün değildir. Ayrıca işçi dövizleri ve dış finansman girdileri de her zaman istenilen seviyeye ulaşamamaktadır. Dış ticaret açığını kapatmak için dışarıdan borç alınması, Türkiye'nin ekonomik, sosyal ve siyasal politikalarında ciddi sorunlar yaratmaktadır (İlkin ve Dinçer, 1991:2). Bu nedenle yüksek bir turizm potansiyeline sahip olan ülkemizde döviz ihtiyacını karşılamak için turizm sektörüne önem verilmiştir.

Tablo 15: Turizm Gelirlerinin Dış Ticaret Açıklarını Karşılama Oranı

Yıllar	Dış Ticaret Açığı	Turizm Geliri	Turizm Gelirlerinin Dış Ticaret Açığını Kapama Payı
2000	26.727.914	9.990.841	37,38
2001	10.064.867	13.450.127	133,63
2002	15.494.708	15.214.514	98,19
2003	22.086.856	16.302.053	73,81
2004	34.372.613	20.262.640	58,95
2005	43.297.743	24.124.501	55,72
2006	54.041.498	23.148.669	42,83
2007	62.790.965	27.214.988	43,34
2008	69.936.378	30.979.979	44,30
2009	38.785.809	32.006.149	82,52
2010	71.661.113	33.027.943	46,09
2011	105.934.807	36.151.328	34,13
2012	84.066.659	36.776.645	43,75
2013	99.858.613	32.308.991	32,35
2014	84.508.918	34.305.903	40,59
2015	63.268.398	31.464.777	49,73

Kaynak: TURSAB, www.tursab.org.tr

Turizm gelirlerinin dış ticaret açıklarını kapama payı, turizmin ekonomi açısından önemli olduğunu göstermektedir. 2000 yılında dış ticaret açığı 26,7 milyar dolar iken kazanılan turizm geliri 9.9 milyar dolardır. 2000 yılında turizm gelirlerinin dış ticaret açığını kapama payı %37,38'dür. İncelenen 16 yıllık dönemde turizm gelirlerinin dış ticaret açığını kapama payının en fazla olduğu yıl %133,83 ile 2001 yılıdır. 2015 yılında dış ticaret açığı 63.268.398 milyon dolardır. Bu yılda turizm gelirleri ülkemizde yaşanan terör olayları ve düşürülen Rus uçağı nedeniyle azalmıştır. 2015 yılındaki turizm geliri 31.464.777 milyon dolardır. Turizm gelirlerinin dış ticaret açığını kapama payı ise 2015 yılında % 49,73'tür.

Türkiye'nin dış ticaret açığını kapatmak için katma değeri yüksek, beyin göçünü engelleyecek, beyin emeği yoğun, yüksek teknolojik ürünler üretmesi gerekmektedir. Ayrıca toplum olarak tüketim miktarımız artarken tasarruf konusunda yetersiz kalmaktayız. Tüketiciler parasını güvenilir olan gayrimenkule yatırmak dururken; geleceğini ticari işletmeler olan bankalara emanet etmektedir (Sarıçay, 2012:8). Öte yandan bu açığı kapatmanın başka yolları da vardır. Bunlar lüks mal ithalatını azaltmak, enerjide alternatif kaynaklara yönelmek, AR-GE harcamalarının artırılması gibi (www.dihticaretnoktası.com). Turizm gelirlerini artırarak dış ticaret açığını kapatmanın birçok yolu vardır. Bunlar turizmi çeşitlendirip 12 aya yaymak, yüksek gelirli turistleri getirecek olan kampanyalar düzenlemek, uzun süre konaklayan turist sayısını artırmak vb. (Bozgeyik ve Yoloğlu, 2015:631).

2.6. İlgili Araştırmalar

Turizm sağladığı döviz girdisiyle gelir sağlayıcı faktörlerin başında gelmektedir (Değer, 2006:7). Dünyada hızla gelişen bu sektör ödemeler dengesi açıklarının giderilmesinde etkilidir. Aynı zamanda Türkiye'nin önemli sorunlarından biri olan cari işlemler açığı ve buna neden olan dış ticaret açığını kapatma önemli bir rol üstlenmektedir (Uğuz, 2014:18). Turizmin birçok sektörle doğrudan veya dolaylı olarak ilişki içerisinde olması, araştırılması gereken pek çok yönünün olduğunu göstermektedir (Bozgeyik ve Yoloğlu, 2015:633). Turizm sektörünün ekonomik etkilerini ölçmeye yönelik geniş bir literatür bulunmaktadır (Kara vd., 2012:81). Gelişmekte olan ülkelerde daha çok turizmin ekonomik büyüme üzerinde etkili olduğu gözlemlenmiştir (Balıkçioğlu ve Oktay, 2015:122). Cari işlemler hesabındaki uluslararası hizmetler dengesinde yer alan turizm gelirleri millî gelire ve ülkenin kalkınmasına katkı sağlamaktadır (Koyuncu, 2015:961).

Turizmin cari işlemler dengesine etkisinin incelendiği bu çalışmada bu alanda çalışma yapanların araştırmalarına yer verilmiştir. Turizm gelirleri ve cari işlemler açığı arasındaki ilişkinin incelendiği çalışmalarda hem turizm gelirlerinin cari işlemler açığı üzerindeki etkisi hem de cari açığın sürdürülebilirliği açısından turizm gelirlerinin katkısı ve turizm ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki araştırılmıştır. Turizm gelirleri ile cari işlemler dengesi ilişkilerini araştıran çalışmalarda farklı modeller, ülkeler ve dönemler kullanılmıştır. Aşağıda bu çalışmalardan bazıları verilmiştir.

Fish ve Gibbons tarafından 1985 yılında yapılan çalışmada Meksika'ya ait 1970-1983 dönemi turizm gelirleri, ödemeler dengesi ve cari işlemler dengesi verileri kullanılmıştır. Araştırmanın sonucuna göre turizm gelirleri ve ödemeler dengesi verilerinin cari işlemler dengesi üzerinde etkisinin olduğu ancak bu etkinin sınırlı olduğu tespit edilmiştir.

Modeste tarafından 1995 yılında yapılan çalışmada 4 Karayip Ülkesi'nin turizm gelirleri ile ekonomik büyüme değişkenleri arasındaki ilişki incelenmiştir. Yapılan çalışmada Hata Düzeltme Modeli ve Regresyon Analizi kullanılmıştır. Bu araştırmaya göre tarım sektörünün turizm sektörü genişledikçe daraldığı sonucu tespit edilmiştir. Öte yandan turizmin ekonomik büyüme üzerinde etkili olduğu sonucuna da varılmıştır.

Narayan ve Parasad (2003), Granger Nedensellik Analizini kullandığı “Does Tourism Granger Causes Economic Growth in Fiji” adlı çalışmasında Fiji'deki turizm gelirleri ile reel GSYİH arasındaki ilişki analiz edilmiştir. Araştırmanın sonucuna göre bu iki değişken arasında uzun dönemli bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Öte yandan bu çalışmada kısa dönemde reel GSYH turizm gelirlerinin uzun dönemde ise turizm gelirlerinin reel GSYH'nın nedeni olduğu ortaya çıkmıştır.

Kasman ve Kasman (2004) Johansen (1988) Eşbütünleşme Testi ve Granger Nedensellik Testini kullandığı “Turizm Gelirleri ve Ekonomik Büyüme Arasındaki Eşbütünleşme ve Nedensellik İlişkisi” adlı çalışmasında Türkiye'ye ait 1963-2002 dönemini kapsayan veriler kullanılmıştır. Bu araştırmada Türkiye'deki ekonomik büyüme ile turizm gelirleri arasındaki uzun dönemli ilişki incelenmiştir. Araştırmanın sonucuna göre turizm gelirleri ve ekonomik büyüme arasında sadece bir tane uzun dönem veya denge ilişkisi olduğu sonucuna varılmıştır.

Tablo 16: Turizm Gelirleri ve Cari İşlemler Dengesi Arasındaki İlişkiyi Belirlemeye Yönelik Yapılan Uygulamalar ve Sonuçları

Yazar	Metod	Ülke	Sonuç
Karaöz (1995)	Zaman Serileri Yaklaşımı	Türkiye	Analiz sonuçlarına göre enflasyon artışının bir kısmının yurt dışından gelen dövizlerle karşılandığı sonucu saptanmıştır.
Walterskirchen (1998)	Yıllar karşılaştırılarak	Avusturya	Bu çalışmanın sonuçlarına göre turizm gelirlerinin cari işlemler açığını kapatmada çok önemli bir etken olduğu sonucuna varılmıştır.
OH,C (2005)	Var Modeli ve Kointegrasyon Analizi	Güney Kore	Kore'deki turizm ve ekonomik büyüme arasında uzun dönemli bir ilişki olmadığı sonucuna varılmıştır.
Bahar ve Gökovalı (2006)	Statik Panel Data Yaklaşımı	13 Akdeniz Ülkesi	Elde edilen sonuçlara göre turizm gelirlerinin ekonomik büyümeye doğrudan bir etkisi olduğu sonucuna varılmıştır.
Özkök, vd.(2007)	Granger	Türkiye	Turizm gelirlerinin cari işlemler açığına etkisi olduğu sonucuna varılmıştır.
Alagöz ve Erdoğan (2008)	Trend Analizi	Türkiye	Araştırmanın sonucuna göre incelenen dönemde ihracat ve turizm gelirlerinde meydana gelen artış trendsel yarı logaritmik denklem ile ortaya koyulmuştur.
Ongan (2008)	Geleneksel Yönetim Yaklaşımı	Türkiye	İncelenen dönemde net turizm gelirlerinin cari işlemler dengesine katkısının gittikçe arttığı gözlenmiştir.
Baldemir ve Bahar (2008)	Dickey-Fuller Durağanlık Testi	Türkiye	Çalışmanın sonucunda turizmden ihracata doğru tek yönlü bir ilişki söz konusudur.
Kızılgöl ve Erbaykal(2008)	Toda-Yamamoto	Türkiye	Ekonomik büyümeden turizm gelirlerine doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğu sonucuna varılmıştır.
Lorde et.al.(2013)	Zamanlar Arası Bütçe Yaklaşımı	Barbados	Çalışmanın sonuçlarına göre turizm gelirleri cari açığı olumlu etkilediğinden cari açığın sürdürülebilirliğinin zayıf olduğu sonucuna varılmıştır.
Erdoğan (2010)	Topsis Yöntemi	Türkiye	Türkiye'nin 2008 yılı ile 2009 yılının son çeyreği arasında küresel krizin etkisi ortaya çıkmış ve bu dönemlerde ekonomik performans değeri düşmüştür.
Göçer (2011)	ARDL-Sınır Testi	Türkiye	Bu çalışmada ödemeler bilançosu gelirlerinin ödemeler bilançosu giderlerini desteklediği sonucuna ulaşılmıştır.
Greendige, et.al.(2011)	Eş Bütünleşme ve Yapısal Kırılma Testi	Barbados	Turizmin cari işlemler açığının azaltılmasında etkili olduğu tespit edilmiştir
Uğuz, Ç.(2014)	Johansen Eş Bütünleşme Testi, HDM	Türkiye	Test sonuçlarına göre turizm gelirleri ile dış ticaret açığı arasında anlamlı bir eşbütünleşme ilişkisinin varlığı ortaya koyulmuştur.
Şit (2016)	Eşbütünleşme VECM Testi	Türkiye	Net turizm gelirlerinden cari işlemler açığına doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi olduğu saptanmıştır.

Kaynak: Karaöz, 1995; Walterskirchen, 1998; Oh, 2005; Bahar ve Gökovalı, 2006; Özkök, vd., 2007; Alagöz ve Erdoğan, 2008; Ongan, 2008; Baldemir ve Bahar, 2008; Kızılgöl ve Erbaykal, 2008; Erdoğan, 2010; Göçer, 2011; Uğuz, 2014; Şit, 2016; Greenidge, 2011; Lorde vd, 2013.

Uysal, Erdoğan ve Mucuk tarafından 2004 yılında yapılan çalışmada Türkiye'ye ait 1992-2003 dönemini kapsayan turizm gelirleri ve gayri safi milli hasıla aylık verileri kullanılmıştır. Bu çalışmada Regresyon Analizi ve Granger Nedensellik Analizi kullanılmıştır. Çalışmanın sonucuna göre turizm gelirleri ile ekonomik büyüme arasında karşılıklı bir ilişki bulunduğu ve turizm gelirlerinin ekonomik büyümeyi pozitif yönlü etkilediği görülmüştür.

Yıldırım ve Öcal tarafından 2004 yılında yapılan çalışmada Var Analizi kullanılarak Türkiye'nin turizm gelirlerinin ekonomik büyümeye olan etkisi incelenmiştir. Bu çalışmada 1962-2002 dönemini kapsayan turizm gelirleri ve gayri safi milli hasıla verileri kullanılmıştır. Çalışmanın sonuçlarına göre turizm ile ekonomik büyüme arasında kısa dönemde bir ilişki olmadığı fakat uzun dönemde turizm gelirlerinin büyümeyi sağladığı sonucuna varılmıştır.

Gündüz ve Hatemi tarafından 2005 yılında yapılan çalışmada turizm ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki Granger Nedensellik Analizi kullanılarak tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu çalışmada Türkiye'ye ait 1963-2002 dönemini kapsayan yıllık veriler kullanılmıştır. Bir ülkenin ekonomik yönden gelişmesi için turizm sektörünün geliştirilmesi gerekmektedir. Bu araştırmanın sonucuna göre turizmden ekonomik büyümeye tek yönlü bir nedensellik ilişkisi saptanmıştır.

Bahar tarafından 2006 yılında yapılan çalışmada Var Analizi kullanılarak, turizm sektörünün ekonomik büyümeye olan etkisi incelenmiştir. Bu çalışmada 1963-2004 dönemini kapsayan turizm gelirleri ve GSMH verileri kullanılmıştır. Araştırmanın sonucunda turizmin ekonomik büyüme üzerinde olumlu bir etki meydana getirdiği ve yapılan Eşbütünleşme Testine göre de her iki değişken arasında uzun dönemde karşılıklı bir ilişkinin bulunduğu görülmüştür.

Değer (2006) Johansen Eşbütünleşme Testi ve En Küçük Kareler Yöntemini kullandığı çalışmada 1980-2005 dönemine ait mal ihracatı ve turizm gelirleri değişkenlerine yer verilmiştir. Bu çalışmanın sonuçlarına göre toplam ihracat gelirlerinin ekonomik büyüme üzerinde etkili olduğu saptanmıştır. Öte yandan dış ticaret gelirlerinin Türkiye ekonomisi açısından önemli olduğu ortaya konulan diğer bir bulgudur.

Yavuz tarafından 2006 yılında yapılan çalışmada Yapısal Kırılma ve Granger Nedensellik Analizi kullanılmıştır. Bu çalışmada turizm gelirlerinde bir artış meydana geldiğinde ekonomik büyümeye etkisinin olup olmadığı araştırılmıştır. Bu çalışmada 1992-2004 dönemine ait turizm gelirleri ve GSYİH üç aylık verilere yer

verilmiştir. Bu çalışmanın sonuçlarına göre turizm gelirleri ile iktisadi büyüme arasında nedensellik ilişkisi saptanamamıştır.

Aslan (2008)'ın Johansen Eşbütünleşme ve Granger Nedensellik Yöntemini kullandığı çalışmada Türkiye'ye ait 1992:1-2007:2 dönemini kapsayan turizm gelirleri, gayri safi milli hasıla ve reel döviz kuru verilerine yer verilmiştir. Yapılan araştırma sonucunda incelenen 15 yıllık dönemde turizm gelirlerinin Türkiye'nin ekonomik büyümesini desteklediği görülmüştür.

Çetintaş ve Bektaş tarafından 2008 yılında yapılan çalışmada turizm ve ekonomik büyüme arasındaki uzun ve kısa dönemli ilişkinin yönü incelenmiştir. Bu çalışmada ARDL yöntemi kullanılmıştır. Çalışmada 1964-2006 dönemini kapsayan GSYİH ve turizm gelirleri verilerine yer verilmiştir. Araştırmanın sonucuna göre kısa dönemde değişkenler arasında ilişki bulunmazken, uzun dönemde turizmin ekonomik büyümenin bir belirleyicisi olduğu saptanmıştır. Öte yandan bu çalışmada turizm gelirlerindeki %10'luk bir artışın, ekonomik büyümede yaklaşık %2'lik (%1,7) bir artışa neden olduğu tespit edilen diğer bir bulgudur.

Gülbahar 2008 yılında “Turizmin Türkiye’de 1980 Sonrası Dönemde Cari İşlemler Dengesine Etkisi” adlı çalışmasında cari açığın ödemeler dengesinin fazla veren hizmetler sektörü içindeki turizm ile azaltıldığı sonucuna varmıştır. Ayrıca bu çalışmada elde edilen sonuçlar ışığında turizm sektöründe elde edilen gelir miktarını artırmak için turizmin çeşitlendirilmesi, 12 aya yayılması, dünyadaki gelişmelerin takip edilmesi önerileri sunulmuştur.

Katırcıoğlu tarafından 2009 yılında yapılan çalışmada Zaman Serisi Analizi kullanılarak Türkiye’de turizmin büyümeye etkisi incelenmiştir. Yapılan analizler sonucunda turizm gelirleri ile ekonomik büyüme arasında bir ilişki gözlenmemiştir. Öte yandan bu çalışmada Gündüz ve Hatemi-J (2005), Ongan ve Demiröz’un 2005 yılında yaptıkları çalışmanın sonuçları reddedilmektedir.

Bozkurt ve Bahar’ın (2010) Dinamik panel verisi analizini kullandığı “Gelişmekte Olan Ülkelerde Turizm-Ekonomik Büyüme İlişkisi: Dinamik Panel Veri Analizi” adlı çalışmada turizm ve ekonomik büyüme arasında pozitif bir ilişki olduğu saptanmıştır. Öte yandan turizm gelirlerindeki %1'lik bir artışın uzun dönemde ekonomik büyüme üzerinde %2,825'lik bir artışa yol açtığı da bu çalışmada tespit edilen diğer bir bulgudur.

Hepaktan ve Çınar (2010), “Turizm Sektörünün Türkiye Ekonomisi Üzerindeki Etkileri” adlı çalışmasında Nedensellik Analizini kullanmıştır. Yapılan

araştırma sonucunda turizmin ekonomik büyümeyi doğrudan değil dolaylı etkilediği ve dış ticaret dengesi üzerinde turizmin etkisinin olduğu ve aynı zamanda turizm gelirlerinin ödemeler bilançosu üzerinde de etkili olduğu görülmüştür.

Malik vd. (2010)'nin Johansen Eşbütünleşme Tekniğini kullandığı çalışmada 1969-2007 dönemini kapsayan yıllık veriler ele alınmıştır. Araştırmancın sonuçlarına göre ekonomik büyüme ile gelen yabancı ziyaretçi sayısı arasında uzun dönemde ilişki olduğu sonucuna varılmıştır. Öte yandan çalışmada, cari işlemler açığından ekonomik büyümeye, turist sayısından ekonomik büyümeye ve turist sayısından cari işlemler açığına tek yönlü nedensel bir ilişki olduğu ortaya konulan bir diğer bulgudur.

Şahin tarafından 2011 yılında yapılan çalışmada Türkiye'nin kronikleşen cari açık sorunu, cari işlemler dengesini etkileyen faktörler, cari açığın sürdürülebilirliği ve cari işlemler dengesini sağlamaya yönelik politika uygulamaları konuları üzerinde durulmuştur. Bu çalışmada cari açığın aşırı değerli TL'den kaynaklandığı ve yeni yapısal değişimlerle bu açığın giderilebileceği sonucuna varılmıştır.

Aslantürk ve Atan'ın (2012) Granger Nedensellik Analizini kullandığı çalışmada Türkiye'ye ait 1987-2009 dönemi turizm gelirleri ve gayri safi milli hasıla verilerine yer verilmiştir. Elde edilen sonuçlara göre turizm gelirlerinden ekonomik büyümeye doğru bir nedensellik ilişkisinin varlığı ortaya koyulmuştur. Ayrıca Türkiye'de turizm sektörünün milli gelir açısından faydalı olduğu sonucuna da varılmıştır.

Kara, Kaya ve Çömlekçi (2012)'nin Engle-Ganger analizi; Var ve Granger'in Nedensellik Analizi kullanarak yapmış olduğu "Turizm Gelirlerinin Çeşitli Makro Ekonomik Göstergeler İle İlişkisi: Türkiye Örneği"(1992-2011) adlı çalışmasında turizm gelirleri, iktisadi büyüme, reel döviz kuru ve cari işlemler dengesi değişkenleri kullanılmıştır. Bu çalışmada turizm gelirlerinden cari işlemler dengesine, cari işlemler dengesinden turizm gelirlerine doğru nedensellik ilişkisinin varlığı ortaya konulmuştur.

Kurtlar ve Sarıkaya (2012)'nin VAR Modelini kullandığı bu çalışmada 1964-2007 yıllarına ait yıllık veriler ele alınmıştır. Bu çalışmada Türkiye'ye gelen turist sayısı ve bunu etkileyen değişkenler üzerinde durulmuştur. Yapılan çalışmanın sonuçlarına göre turizm gelirlerinin gelen turist sayısı ile GSMH arasındaki uzun

dönemli bir ilişki olduğunu gösteren iki vektör bulunmuştur. Öte yandan uzun dönemde bu değişkenler arasında bir ilişki olduğu tespit edilmiştir.

Çoban ve Özcan tarafından 2013 yılında yapılan çalışmada Eşbütünleşme ve Granger Nedensellik Analizi kullanılmıştır. Bu çalışmada Türkiye'ye ait 1963 - 2010 dönemini kapsayan turizm gelirleri ve kişi başına düşen gayri safi yurtiçi hasıla verilerine yer verilmiştir. Araştırmanın sonuçlarına göre değişkenler arasında kısa dönemde bir ilişki bulunmazken, uzun dönemde turizm ekonomik büyümenin önemli bir nedenidir sonucuna ulaşılmıştır.

Cihangir, Erkan ve Harbalıoğlu (2014) yılında Türkiye'de turizm gelirlerinin cari işlemler dengesine etkisini inceledikleri çalışmada Granger Nedensellik Analizini kullanmışlardır. Bu araştırmanın sonucuna göre turizm gelirlerinin ulusal gelire doğrudan bir etkisi olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca turizm gelirlerinin cari işlemler hesabı üzerinde olumlu etkisi olduğu sonucuna da varılmıştır.

Doğan tarafından 2014 yılında yapılan çalışmada Dönemler Arası Tüketimin Giderilmesi Modeli kullanılmıştır. Bu çalışmada Türkiye ekonomisinde sorunlar yaratan cari açığın nedenleri ve Türkiye'ye ait sabit fiyatlarla millî gelir hesapları incelenmiştir. Yapılan analizler sonucunda cari açığını sürdürülemez olduğu ve ekonomilerde kırılganlıklara neden olduğu sonucuna varılmıştır.

Alp ve Genç tarafından 2015 yılında yapılan çalışmada TAR-VEC Modeli kullanılarak, turizm endüstrisinin hizmet endüstrisini ve cari işlemler dengesini nasıl etkilediği incelenmiştir. Bu çalışmada Türkiye'ye ait 2003-2009 dönemini kapsayan aylık veriler, hizmet dengesi, turizm gelirleri ve cari işlemler dengesi değişkenlerine yer verilmiştir. Araştırmanın sonucuna göre turizm gelirleri ile cari işlemler açığı arasında ilişki olduğu gözlemlenmiştir.

Bozgeyik ve Yoloğlu tarafından 2015 yılında yapılan çalışmada Türkiye'ye ait 2002-2014 dönemi turizm gelirleri ve Gayri Safi Yurtiçi Hasıla verileri kullanılmıştır. Bu çalışmada EN Küçük Kareler yöntemi kullanılarak turizm gelirleri ile GSYH arasındaki ilişki incelenmiştir. Araştırmanın sonuçlarına göre turizm gelirlerinin ekonomik büyüme üzerinde etkili olduğu sonucuna varılmıştır.

Kaygısız'ın 2015 yılında Var Modeli ve Granger Nedensellik Analizini kullanarak yapmış olduğu çalışmada Türkiye'nin turizm gelirleri ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki incelenmiştir. Bu çalışmada 2003:1-2013:4 dönemini kapsayan turizm gelirleri ve GSYH verilerine yer verilmiştir. Araştırmanın

sonuçlarına göre net turizm gelirlerinden ekonomik büyüme doğru tek yönlü nedensellik ilişkisinin varlığı ortaya koyulmuştur.

Şit'in (2016) VECM ve Nedensellik Testini kullandığı “Türkiye Ekonomisinde Net Turizm Gelirlerinin Cari İşlemler Açığını Azaltmadaki Etkisinin Analizi: 1980-2015 Dönemi” adlı çalışmada Türkiye’ye ait 1980-2015 dönemini kapsayan yıllık veriler, net turizm gelirleri ve cari işlemler açığı değişkenleri kullanılmıştır. Bu çalışmada değişkenler arasında uzun dönemli ve negatif yönlü bir ilişki saptanmıştır. İlgili yazın incelendiğinde turizm gelirlerinin sadece gelişmiş olan ülkelerde değil Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde de ekonomiye olumlu katkılarda bulunduğu görülmüştür. Turizm gelirleri ve cari işlemler dengesi arasındaki ilişkiyi inceleyen dünyada ve Türkiye’de yapılan teorik ve ampirik çalışmalar araştırmamızın sonucunu destekler niteliktedir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM MATERYAL VE YÖNTEM

Bu bölümde kullanılan materyal ve yöntem hakkında detaylı açıklama verilmiştir. Öncelikli olarak araştırmanın problemi açıklanmıştır. Daha sonra, araştırmanın amacı ve önemi ortaya konulmuştur. Araştırma kapsamında hangi verilerin kullanılacağı, bu verilerin nerelerden temin edildiği ve hangi dönem aralıklarını içerdiği hakkında bilgi verilmiştir. Araştırmanın materyal ve yöntem bölümünde son olarak, araştırmanın sınırlılıkları ve varsayımları ortaya konulmuştur. Bu çalışmada ekonometri araştırmalarında kullanılan zaman serileri analizleri kullanılmıştır.

3.1. Araştırmanın Problemi

Turizm bir ülkenin ekonomik, sosyal ve kültürel alanlarda gelişmesini sağlayan en önemli hizmet sektörlerinden biri olarak kabul edilmektedir (Çoban ve Özcan, 2013:243). Bunun yanı sıra ulusal ekonomiye sağladığı döviz girdisi, milli gelire olan katkısı ve istihdam yaratma özelliği ile ekonomiye katkı sağlamaktadır (Kandır vd., 2008:212-213). Bu sebeple turizm gelişmiş ülkelerde olduğu kadar gelişmekte olan ülkelerde de önemli bir kalkınma aracı olarak görülmektedir (Güneş, 2014:72).

Türkiye’de turizm sektörü özellikle 1980 yılından sonra çok büyük bir gelişme göstermiştir (Tosun, 2001). Bu gelişme ekonomi üzerinde büyük etkiler yaratmıştır. Bu etkilerin en önemlisi, Türkiye’nin kalkınması için gerekli olan ekonomik büyümenin sağlanmasına katkıda bulunmasıdır (Çoban ve Özcan, 2004:247). Aynı zamanda Türkiye’nin en önemli ekonomik sorunlarından biri olan cari işlemler açığının ve buna neden olan dış ticaret açığının azaltılmasında da turizm gelirlerinin katkısı büyüktür (Uğuz, 2014:18-19). 2015 yılı verilerine göre turizm gelirlerinin cari açığı kapama payı 2014 yılına göre %17,63 artarak %66.12’ye

ulaşmıştır. İlgili rakamlar göz önüne alındığında incelenen 16 yıllık dönemde turizm gelirlerinin cari işlemler dengesi açığını kapatmada başarılı olduğu tespit edilmiştir.

Türkiye'nin dış ödemeler bilançosundaki açık uzun yıllardır bir sorun olarak kendisini göstermektedir (Hamitoğulları, 1968:109). Cari açık özellikle 2000'li yıllardan sonra katlanarak artmıştır. Bu artışın nedeni üretimde dış kaynaklara olan bağılılıktır. Bu nedenle turizm gelirleri ödemeler bilançosu açıklarının iyileştirilmesine katkı sağlayan önemli bir kalemdir. Aynı zamanda Türkiye'nin döviz açığını kapatmada da önemli bir rol üstlenmektedir. Bu bağlamda 2000:1-2015:4 yılları arasında Türkiye'deki turizm gelirlerinin, ödemeler dengesi alt hesaplarından olan cari işlemler hesabı üzerindeki etkileri ele alınarak bu iki değişken arasındaki ilişkinin ortaya konulması yapılan bu araştırmanın problemi oluşturmaktadır.

3.2. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Bu araştırmanın amacını; 2000:1-2015:4 yılları arasında Türkiye'deki turizm gelirlerinin, cari işlemler dengesi üzerindeki etkisinin tespit edilmesi ve turizm gelirleri ile cari işlemler dengesi değişkenleri arasındaki nedensellik ilişkisinin ortaya konulması oluşturmaktadır. Bu amaca yönelik araştırmada cevap aranacak sorular şunlardır:

- Türkiye'de incelenen dönemde turizm gelirlerinin cari işlemler dengesine etkisi ne düzeydedir?
- Turizm gelirleri ile cari işlemler dengesi değişkenleri arasında nedensellik ilişkisi var mıdır?
- Turizm gelirleri ile cari işlemler dengesi arasındaki ilişkinin yönü nasıldır?
- Turizm gelirlerinin azaldığı dönemlerde cari işlemler dengesine olan etkisi ne düzeydedir?

Turizm gelirleri Türkiye ekonomisinin karşı karşıya olduğu döviz darboğazını aşmak için önemli bir kalemdir. Bu araştırma Türkiye'de turizm gelirlerinin cari işlemler dengesi üzerindeki etkisinin tespit edilmesi ve değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisinin belirtilmesi açısından önem arz etmektedir. Ayrıca literatür incelendiğinde turizm gelirlerinin cari işlemler dengesine etkisinin incelendiği çalışmaların bulunduğu (Malik vd., 2010; Greenidge vd., 2011; Özkök vd., 2007; Cihangir vd., 2014; Ongan, 2008; Alp ve Genç, 2015; Gülbahar, 2008;

Kara vd., 2014) fakat turizm gelirleri ile cari işlemler dengesi değişkenleri arasındaki ilişkinin yönünün belirtildiği çalışmaların azlığı dikkat çekmektedir. Bu nedenle bu çalışmanın ilgili alan yazınına önemli bir katkı sağlayacağı düşünülmektedir

3.3. Araştırmanın Materyali

Türkiye’de turizm gelirlerinin cari işlemler dengesi üzerindeki etkisinin ve turizm gelirleri ile cari işlemler dengesi arasındaki nedensellik ilişkisinin araştırıldığı bu bölümde çeşitli dergilerde yayınlanan kaynaklar taranmış, ampirik çalışmalar gözden geçirilmiştir. Özellikle Cihangir, vd. tarafından yapılan “The Effect On Current Account Of Net Tourism Revenues In Turkey” adlı çalışmadan ve Kara, vd tarafından yapılan “Turizm Gelirlerinin Çeşitli Makro Ekonomik Göstergelerle İlişkisi: Türkiye Örneği (1992-2011)” adlı çalışmalarından yararlanılmıştır. Bu çalışmada TÜİK ve TCMB’nin yayınlandığı verilerinden yararlanılmıştır.

3.4. Araştırma Yöntemi

Sözcük anlamıyla ekonometri, “iktisadi ölçüm” anlamına gelmektedir. Ekonometri, iktisat kuramı, matematiksel iktisat, iktisadi istatistik ve matematiksel istatistiğin bir karışımıdır (Gujarati ve Porter, 2012:1-2). İktisadın rolüne belli bir bakışın sonucu olan ekonometri, matematiksel iktisatçıların kurdukları modellere görgül destek sağlamak, sayısal sonuçlara ulaşmak için iktisadi verilere matematiksel istatistik veri uygulamaktır (Tinther, 1968:74). Daha geniş bir tanımla “iktisadi olayların ve bunlarla ilgili ortaya konan, ileri sürülen teorilerin sayısal yöntemlerle test edilmesi, ilişkilerinin incelenmesi, iktisadi politikalar geliştirilmesi ve gelecek devrelere ait tahminler yapılabilmesi için ve istatistiksel yöntemlerle analizler yapılması ekonometri olarak adlandırılır” şeklinde yapılabilir.

Ekonometrik araştırmalarda üç ayrı türde veri kullanılmaktadır. Bunlar, zaman serisi, yatay kesit verisi ve karma veridir. Bu çalışmada zaman serisi verilerinden yararlanılacaktır (Güriş vd., 2011:3-6). Eviews programı değişkenler arasındaki ilişkileri istatistiksel olarak incelemek ve geleceğe dönük tahmin yapmak amacı ile yaygın olarak kullanılmaktadır. Program yatay kesit verileri, zaman serisi verileri ve panel verileri ile yapılacak birçok analize olanak sağlayan, ekonometrik analizlerde yaygın olarak tercih edilen ve ihtiyaçları büyük ölçüde karşılayan bir programdır. Zamana göre, yani zaman birimleri gün, ay, yıl gibi değişkenlerin aldığı değerlerin değişimini gösteren serilere zaman serisi denilmektedir.

Biri zaman serisi, biri zaman değişkeni olmak üzere en az iki değişkenden oluşmaktadır. Bu nedenle birleşik serilerdir. Örneğin aylık gelire göre harcamalar, aylık işsizlik oranları, yıllık enflasyon oranları, yıllık ithalat ve ihracat miktarları veya dış ticaret açığı gibi. Zaman serilerinin grafikleri çizilirken yatay ekseninde zaman, dikey ekseninde ise değişkenin aldığı değerler yer alır (Güriş vd., 2011:6-26). Eğer bir zaman serisi analizi tek değişkenin zaman içindeki hareketini inceliyorsa buna tek değişkenli zaman serisi (univariate); şayet birden fazla değişkenin birlikte zaman içerisindeki değişimini gözlemliyorsa çok değişkenli zaman serisi (Multivariate) denilmektedir (<http://debis.deu.edu.tr>). Zaman serileri tesadüfi değişkenlerle yani stokastik değişkenlerle çalışır. Bir zaman serisinin deterministik ya da stokastik özelliklerinin incelenerek dikkate alınması önemlidir. Deterministik özellikler sabit katsayı, trend ve mevsimselliğin varlığını ortaya koyarken; stokastik özellik; değişkenin durağanlığı ile ilgilidir. Zaman serilerinin amaçları şunlardır: Yapısal analiz, gelecek hakkında tahminde bulunma ve bilgi vermedir. Zaman serileri dört bileşenden oluşmaktadır: Trend, mevsim, çevrimsel ve düzensiz bileşendir (Paul, 2000:777).

Makroekonomik zaman serilerinin durağanlık göstermemesi, zaman serisi çalışmalarında karşılaşılan temel sorunlardan biridir. Bu durum, modelde kullanılan değişkenler arasında gerçekte olmayan bir ilişkinin elde edilmesine sebep olabilmektedir. Sonuçların güvenilir olması için bir modelin tahmininden önce, incelemede kullanılan değişkenlerin durağanlığının incelenmesi gerekmektedir. Modelde kullanılacak zaman serilerinin durağan olup olmadıkları birim kök (unit root) testi ile sınanmaktadır. Birim kökün varlığını test etmek için farklı yöntemler bulunmaktadır (Harris ve Sollis, 2003).

Durağanlık kavramı, analiz edilen serilerin doğru bir şekilde tanımlanabilmesi ve istatistiksel çıkarımlarda bulunulabilmesi açısından önemlidir. Durağanlık etkin ve tutarlı tahminler için gerekli bir koşuldur (İğde, 2010:1). Zaman serilerine dayanan regresyon çözümlemeleri, kullanılan zaman serilerinin durağan olduğu varsayımına dayanmaktadır (Yöntem, 2010:56). Bir zaman serisinin ortalaması, varyansı ve kovaryansı zaman boyunca sabit kalıyorsa durağan bir seri olarak adlandırılmaktadır. Oysa ekonomik zaman serileri zamanın etkisini üzerinde taşımaları ve zamanla birlikte artma eğiliminde (trendli) olmalarından dolayı çoğu durumda durağan değildir. Zaman serilerinin durağan olmadığı zamanlarda elde edilen sonuçlar sahte olur. Buna sahte regresyon denilmektedir (Kara, vd., 2012:84).

Çalışmada serilerin zaman serisi karakteristiklerini incelemek için ADF (Augmented Dickey –Fuller) birim kök testi kullanılmıştır. ADF birim kök testi, literatürde en çok kabul gören durağanlık tespitidir ve zaman serisi konusunda da durağanlığın tespitinde en geçerli test olarak kabul edilmiştir (Enders, 1995).

Bu çalışmada Toda Yamamoto (1995) yönteminin kullanılmasının nedeni kullanılan değişkenlerin farklı seviyelerde durağan olmasından kaynaklanmaktadır. (Gülmez, 2015:149). Çünkü bu yöntemde seriler durağan olmasalar dahi nedensellik ilişkisi test edilebilir (Küçükaksoy, vd., 2015:705).

Çalışmamızın ampirik analiz bölümünde Cihangir, Erkan ve Harbalıoğlu'nun 2014 yılında Türkiye'de turizm gelirlerinin cari işlemler dengesine etkisini kanıtlamak için kullandığı değişkenler ve bu değişkenler arasındaki ilişkiyi göstermek için Nedensellik Analizlerini kullanmıştır. Turizm gelirleri, ülke ekonomileri için oldukça önemlidir. Ayrıca turizm sektörü ekonomilerin en büyük sorunlarından biri olan dış ticaret açığı ve cari açığı kapatmada önemli rol oynamaktadır. Bu çalışmada turizm gelirlerinin cari işlemler dengesine olumlu etkileri olduğu sonucuna varılmıştır. Araştırmamızda daha önce elde edilen bu hipotezi test etmek için Cihangir, Erkan ve Harbalıoğlu'ndan farklı olarak Toda ve Yamamoto (1995) ile Hacker ve Hatemi-J (2006) Bootstrap Yöntemleri ile değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisi test edilmiştir. Her iki yönteminde kullanılmasının nedeni tutarlı sonuçlar elde edilmesi neticesinde analizin güvenilirliğini artırmaktır. Verilerin analizinde ADF birim kök testli uygulanmıştır. Eviews 6.0 ve Gauss 9.0 paket programları kullanılmıştır (Yöntem, 2012:57).

Toda-Yamamoto (1995) Nedensellik Testi serilerinin bütünleşme derecelerini dikkate almayan bir yaklaşımdır. Bu yaklaşım, durağan olan veya olmayan VAR modelleri için uygulanabilir (Tan vd., 2010: 32). Toda-Yamamoto (1995) Yönteminde ilk aşama, VAR Modelinde uygun gecikme seviyesinin (k) belirlenmesidir. İkinci aşamada, p gecikmeye, en yüksek integreye sahip değişkenin entegre seviyesi (dmax) ilave edilmektedir. Üçüncü aşamada, k+dmax gecikme için serilerin orjinal değerleri üzerine en küçük kareler modeli tahmin edilmektedir. Son adımda, değişkenler için sırasıyla kısıtlama konulmaktadır. (k) gecikme için standart Wald Testi kullanılarak, bu kısıtlamaların anlamlılığı sınanmaktadır (Büyükakın vd., 2009:111). Bu yaklaşımın temel düşüncesi VAR modelindeki gecikme sayısını modele giren değişkenlerin maksimum bütünleşme derecesi kadar arttırmaktır (Erbaykal ve Okuyan, 2007: 82).

Bu araştırmada turizm gelirleri ile cari işlemler dengesi arasındaki ilişki incelenecektir. Buna göre oluşturulan VAR süreci, şu şekilde ifade edilebilir:

$$\ln(TG)_t = \sum_{i=1}^{k+dmax} \alpha_{1,i} \ln(TG)_{ti} + \sum_{i=1}^{k+dmax} \beta_{1i} \ln(CID)_{ti} + e_{1t}$$

$$\ln(CID)_t = \sum_{i=1}^{k+dmax} \alpha_{2,i} \ln(CID)_{ti} + \sum_{i=1}^{k+dmax} \beta_{2i} \ln(TG)_{ti} + e_{2t}$$

Not: Bu denklemde $\ln TG$ turizm gelirlerinin doğal logaritmasını, $\ln CID$ ise Cari işlemler dengesinin doğal logaritmasını ifade etmektedir.

I'deki denklemde yer alan $i \leq k$ için sıfır hipotezi olarak test edilir. Alternatif hipotezin kabul edilmesi durumunda takipteki kredi değışkenliğinden kredi değışkenine doğru nedensellik ilişkisi bulunamazken; II'deki denklem için sıfır hipotezi $i \leq k$ olarak test edilir ve yine alternatif hipotezin kabul edilmesi durumunda ise kredi değışkeninden takipteki kredi değışkenliğine doğru nedensellik ilişkisi bulunmaktadır (Yöntem, 2012:58).

Hacker ve Hatemi-J (2006) Bootstrap Nedensellik Testi de değışkenlerin bütünleşme derecelerini dikkate almayan bir testtir (Yöntem, 2012:57). Hacker ve Hatemi-J (2006) kritik değerlerin hesaplanmasında karşılaşılan zorlukları gidermek için Bootstrap Simülasyon Tekniğini geliştirmişlerdir. Bootstrap yöntemi, test istatistik dağılımını tahmin etmek için veri setini yeniden örneklendirir. Bu yöntem uygulamalarda sapmaları azaltmaktadır (Hacker ve Hatemi-J, 2006:1492). Bu yaklaşımın geliştirilmesindeki temel unsurlar Mwald Test sonuçlarının, değışkenlerin kısa dönemleri kapsaması durumunda yanlış sonuç vermeleri, tahmin edilen kalıntıların dağılımındaki çarpıklıklar ve artıkların varyansının heterojen bir yapı sergilemesidir (Tang ve Chng, 2011:6818). Hacker ve Hatemi-J (2006) özellikle hata terimi otoregresif koşullu değışen varyans (ARCH) ve normal dağılmama niteliklerine sahip olduğunda MWALD test istatistiğinin boş hipotezi reddetme yönünde sapmalı sonuçlar ürettiğini göstermiştir. Ayrıca Hacker ve Hatemi-J örneklem sayısı küçük olduğunda asimptotik dağılım teorisinin güçlü bir dayanak olamayacağını iddia etmektedir. Yazarlar bu gibi durumlarda Kaldıraçlı (Leveraged) Bootstrap Simülasyonunun kullanılmasını önermektedir. Hacker ve Hatemi-J (2006) bootstrap kritik değerlerini hesaplamak için bootstrap simülasyonunu 100000 defa

tekrarlamakta ve her bir simülasyonda MWALD istatistiği hesaplamaktadır. Böylece MWALD istatistiğinin ampirik dağılımı oluşturulmaktadır (Yıldırım ve Kesikoğlu, 2012:140-142). Hacker ve Hatemi-J (2006) yöntemindeki aşamalarda Toda-Yamamoto (1995) yöntemi ile aynı olduğu için tekrarlanmayacaktır. Toda ve Yamamoto Testi sonuçlarının simülasyon tekniğine dayanan Hacker ve Hatemi-J test sonuçları ile aynı olması durumunda analizimizin güvenilirliği artacaktır (Yöntem, 2012:59).

3.5. Veri Seti

Araştırmamızda turizm gelirleri ile cari işlemler dengesi arasındaki nedensellik ilişkisini belirlemek için Türkiye’ye ait turizm gelirleri ve cari işlemler dengesi verileri, 2000-2015 yılları, üçer aylık (64 gözlem) veriler şeklinde incelenmiştir. Turizm gelirleri verileri, TÜİK sitesinden; cari işlemler dengesi verileri ise TCMB elektronik veri dağıtım sitesi istatistiklerinden elde edilmiştir. Araştırmamızda kullanılan TG ve CİD değişkenlerinin ölçü birimi “dolar”dır. Ancak söz konusu değişkenlerin doğal logaritması (LN) alınarak değişkenler analize dâhil edilmiştir. Bu araştırmada 2000 ve 2015 arası dönemin esas alınmasının nedeni son yıllarda turizm gelirlerinin cari açığı kapatmada ne kadar etkili olduğunu ortaya koymaktır.

3.6. Araştırmanın Sınırlılıkları ve Varsayımları

Türkiye’de turizm gelirlerinin cari işlemler dengesi üzerindeki etkisini 2000-2015 dönemi dikkate alınarak inceleyen bu araştırmanın bazı sınırlılıkları ve varsayımları söz konusudur. Araştırma verilerinin Türkiye’de’ki 2000-2015 dönemini kapsayan üçer aylık veriler olması araştırmanın sınırlılığıdır. Araştırmanın sadece Türkiye için yapılması ise araştırmanın diğer bir sınırlılığıdır.

Araştırmanın amacına uygun verilerin toplandığı durumu, araştırmanın temel varsayımlarından birisidir. Öte yandan bu araştırmada kullanılan Turizm gelirleri verileri TÜİK sitesinden Cari işlemler dengesi verileri ise TCMB elektronik veri dağıtım sitesi istatistiklerinden elde edilmiş olup güvenilir olduğu durumu araştırmanın varsayımlarıdır.

3.7. Bulgular ve Değerlendirme

Bu bölümde Türkiye’de turizm gelirleri ile cari işlemler dengesi arasındaki nedensellik ilişkisini inceleyen analizin sonuçlarına yer verilmiştir. İlk olarak turizm gelirleri ve cari işlemler dengesi değişkenlerine birim kök testleri uygulanarak, otokorelasyon probleminin olmadığı uygun gecikme uzunlukları belirlenecektir. Daha sonra bu iki değişken arasındaki nedensellik ilişkisi Toda-Yamamoto (1995) ile Hacker ve Hatemi-J (2006) yöntemleri ile test edilecektir.

3.7.1. Türkiye’de Turizm Gelirlerinin Cari İşlemler Dengesine Etkisinin Test Edilmesi (2000:1-2015:4 Dönemi).

Turizm gelirleri (lnTG) ve cari işlemler dengesi (lnCID) değişkenlerine ait ayrı ayrı birim kök testleri, ADF (Augmented Dickey-Fuller) yöntemine göre analiz edilmiştir. Birim kök testlerine ilişkin durağanlıklar sınılandıktan sonra hangi seviyede durağan oldukları ortaya konulmuştur. Bu sonuçlara göre VAR modeli oluşturulmuş ve otokorelasyon problemi yaşamamak için ilgili bilgi kriterine (SC) göre gecikme uzunlukları tespit edilmiştir. Tespit edilen gecikme uzunluklarının yanında maksimum bütünleşme mertebeleri tespit edilmiştir. Gecikme uzunlukları ve maksimum bütünleşme mertebesi toplamı ise VAR modeli uygun gecikme uzunluklarını vermektedir. Bu verilerden hareketle Toda-Yamamoto (1995) ve Hacker ve Hatemi (2006) nedensellik testleri kullanılarak söz konusu değişkenler arasındaki nedensellik ilişkileri ortaya konulmuştur.

Tablo 17. Turizm Gelirleri ve Cari işlemler Dengesine Ait ADF Birim Kök Test Sonuçları

DEĞİŞKENLER	TURİZM GELİRLERİ (lnTG)			CARİ İŞLEMLER DENGESİ (lnCID)		
	Olasılık Değerleri	ADF Test İstatistiği	Kritik Değerler	Olasılık Değerle ri	ADF Test İstatistiği	Kritik Değerler
Düzey Değerleri	0.3080	-1.948945	-3.560019* -2.917650** -2.596689***	0.0006	-4.520252	-3.557472* -2.916566** -2.596116***
Birinci Fark Değerleri	0.0120	-3.492441	-3.560019* -2.917650** -2.596689***	-		

Not: Kritik değerlerde yer alan * %1; ** %5; *** % 10 anlamlılık düzeylerini ifade etmektedir.

Tablo 17’de görüldüğü üzere turizm gelirleri (lnTG) değişkeninin olasılık değerinin 0.3080, test istatistiğinin -1.948945, kritik değerlerin ise %1’de, %5’te ve %10’da sırasıyla -3.560019, -2.917650 , -2.596689 olduğu tespit edilmiştir. Turizm

Gelirleri (lnTG) ADF Testi sonuçlarına göre Turizm Gelirleri (lnTG) değişkeninin T istatistik değeri, kritik değerlerden büyük olduğundan turizm gelirleri değişkeni düzeyde durağan değildir. Söz konusu değişkenin birinci farkı alındığında olasılık değerinin 0.0120; test istatistiğinin -3.492441; kritik değerlerin ise %1’de, %5’te ve %10’da sırasıyla, -3.560019 , -2.917650 , -2.596689 olduğu ve I[1] seviyesinde test istatistikleri, kritik değerlerden küçük elde edildiğinden birinci farkta durağan olduğu tespit edilmiştir. Cari işlemler dengesi (lnCID) değişkeninin olasılık değerinin 0.0006, test istatistiğinin -4.520252, kritik değerlerin ise %1’de, %5’te ve %10’da sırasıyla -3.557472, -2.916566, -2.596116 olduğu tespit edilmiştir. Cari işlemler dengesi (lnCID) değişkeninin ise I[0] olduğu yani düzeyde durağan olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 18. Turizm Gelirleri ve Cari İşlemler Dengesine ait VAR Modeline İlişkin Gecikme Uzunlukları

Gecikme Uzunluğu	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	-278.8852	NA	55.14414	9.685698	9.756748	9.713373
1	-253.9265	47.33546	26.77356	8.962984	9.176133	9.046010
2	-230.0827	43.57666	13.51524	8.278714	8.633963	8.417091
3	-200.9975	51.14990	5.699146	7.413706	7.911054	7.607433
4	-173.3946	46.63928	2.532269	6.599815	7.239263*	6.848893
5	-166.3592	11.40230*	2.290309*	6.495144	7.276691	6.799572*

Not:*En düşük bilgi kriterini sağlayan gecikme uzunluğunu göstermektedir.

LR: Ardışık modifiye edilmiş LR test istatistiği (Her test % 5 seviyesinde)

FPE: Nihai öngörü hatası (Final prediction error)

AIC: Akaike Bilgi Kriteri

SC: Schwarz Bilgi Kriteri

HQ: Hannan-Quinn Bilgi Kriteri

Turizm gelirleri (lnTG) ve cari işlemler dengesi (lnCID) değişkenlerine ait VAR modeli gecikme uzunlukları, test edilirken SC (Schwarz Bilgi Kriteri) tercih edilmiş ve gecikme uzunluğu olarak 4 seçilmiştir. Turizm gelirleri (lnTG) değişkeni I[0] ve cari işlemler dengesi (lnCID) I[1] olduğundan dolayı maksimum bütünleşme mertebesi (dmax) 1 olmaktadır. Buradan hareketle Toda-Yamamoto (1995) ve Hacker ve Hatemi (2006) nedensellik testi için kurulacak VAR modeli 5 gecikme uzunluğundan oluşmaktadır.

Tablo 19. Turizm Gelirleri ve Cari İşlemler Dengesine Ait Toda-Yamamoto (1995) Nedensellik Test Sonuçları

Dönem	Temel Hipotez	Gecikme Uzunluğu $k + d_{max}$	Wald İstatistiği	Olasılık Değerleri	Nedensellik
2000:1-2015:4	$\ln TG \neq \ln CID$	5	39.51031	0.0000	Red
	$\ln CID \neq \ln TG$		21.22369	0.0003	Red

Turizm gelirleri ($\ln TG$) ve cari işlemler dengesi ($\ln CID$) değişkenlerine ait Lineer Toda-Yamamoto (1995) nedensellik analizi sonucunda p-olasılık değeri $0.0000 < 0,05$ olduğundan turizm gelirlerinden cari işlemler dengesine doğru nedensellik ilişkisi vardır. Aynı zamanda, p-olasılık değeri $0.0003 < 0,05$ olduğu için cari işlemler dengesinden turizm gelirlerine doğru nedensellik ilişkisi vardır.

Tablo 20. Turizm Gelirleri ve Cari İşlemler Dengesine Ait Hacker–Hatemi(2006) Nedensellik Test Sonuçları

Dönem	Temel Hipotez	Test İstatistiği (w)	% 1 Kritik Değer	% 5 Kritik Değer	% 10 Kritik Değer
2000:1-2015:4	$\ln TG \neq \ln CID$	21.224	18.503	11.925	9.597
	$\ln CID \neq \ln TG$	39.510	15.272	10.501	8.365

Turizm gelirleri ($\ln TG$) ve cari işlemler dengesi ($\ln CID$) değişkenlerine ait Hacker–Hatemi (2006) Nedensellik Analizi neticesinde test istatistiğinin 21.224, kritik değerlerin ise %1’de, %5’te ve %10’da sırasıyla, 18.503, 11.925, 9.597 olduğu tespit edilmiştir. Test istatistiği kritik değerlerden büyük olduğundan dolayı temel hipotez reddedilmektedir. Bu nedenle turizm gelirleri ($\ln TG$) değişkeninden cari işlemler dengesi ($\ln CID$) değişkenine doğru nedensellik ilişkisi vardır. Diğer taraftan, test istatistiğinin 39.510, kritik değerlerin ise %1’de, %5’te ve %10’da sırasıyla, 15.272, 10.501, 8.365 olduğu tespit edilmiştir. Test istatistiği kritik değerlerden büyük olduğundan dolayı temel hipotez reddedilmektedir. Bu nedenle cari işlemler

dengesi (lnCID) değişkeninden turizm gelirleri (lnTG) değişkenine doğru nedensellik ilişkisi vardır.

Bu çıktılarından hareketle Toda-Yamamoto (1995) ve Hacker ve Hatemi (2006) Nedensellik Testleri sonucunda her ikisinin de tutarlı sonuçlar tırettiği ve turizm gelirleri (lnTG) ve cari işlemler dengesi (lnCID) değişkenleri arasında çift yönlü nedensellik ilişkisinin varlığı ortaya koyulmuştur.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Türkiye’de turizm sektörünün gelişimi, dünyadaki gelişimiyle paralellik göstermektedir. Özellikle 1982 yılında çıkarılan Turizm Teşvik Kanunu, turizm sektörünün geliştirilmesi açısından tam bir dönüm noktası olmuştur. Turizm, Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerin döviz açığını kapatmasında önemli bir sektördür. Aynı zamanda Türkiye’nin 2000’li yıllardan sonra dışa bağımlılığından kaynaklanan cari açık sorununu çözmede turizm gelirlerinin önemi büyüktür.

Bu çalışmada, Türkiye’de turizm gelirlerinin cari işlemler dengesine etkisi, 2000:1-2015:4 üç aylık veriler kullanılarak analiz edilmiştir. Bu analizlerle turizm gelirleri ile cari işlemler dengesi arasındaki nedensellik ilişkisi ortaya konulmaya çalışılmıştır. Çalışmanın sonuçları ve ilgili yazın incelendiğinde cari işlemler dengesindeki uluslararası hizmetler hesabında yer alan turizm ile cari işlemler dengesi arasındaki nedensellik ilişkisi Toda Yamamoto ve Hacker Hatemi –J yöntemleriyle analiz edilmiştir. Araştırmamızda öncelikle serilerin durağanlığı araştırılmıştır. Çünkü durağan olmayan zaman serileri sahte regresyon sorununa neden olabilmektedir. Serilerin durağanlığını test etmek için “Augmented Dickey Fuller” (ADF) birim kök testi uygulanmıştır. Seriler önce ADF testi ile durağan hâle getirilmiştir. Durağan hâle getirildikten sonra Toda Yamamoto Nedensellik Analizi uygulanmıştır. Toda Yamamoto Nedensellik Analizine göre gecikme uzunluğu seçilmiştir. Lineer Toda Yamamoto (1995) sonucuna göre p-olasılık değeri $0,0000 < 0,05$ olduğundan Turizm Gelirlerinden Cari işlemler dengesine doğru nedensellik ilişkisi vardır. Aynı zamanda, p-olasılık değeri $0,0003 < 0,05$ olduğundan Cari işlemler dengesinden Turizm Gelirlerine doğru nedensellik ilişkisi vardır. Yapılan araştırma sonucunda Turizm gelirleri ve cari işlemler dengesi değişkenlerine ait Hacher ve Hatemi-J nedensellik analizi sonuçlarına göre test istatistiği kritik değerlerden büyük olduğundan dolayı temel hipotez reddedilmektedir. Bu nedenle

turizm gelirlerinden cari işlemler dengesine doğru %1, %5 ve %10 kritik değerlerde nedensellik ilişkisi vardır. Ayrıca test istatistiği (39.510) kritik değerlerden %1 (15.272), %5 (10.501) ve %10 (8.365) sırasıyla büyük olduğu için cari işlemler dengesinden turizm gelirlerine doğru nedensellik ilişkisi vardır. Toda ve Yamamoto testi sonuçlarının simülasyon tekniğine dayanan Hacker ve Hatemi-J test sonuçları ile aynı olması analizimizin güvenilirliğini artırmıştır. Analiz sonuçlarına göre turizm gelirlerinden cari işlemler dengesine, cari işlemler dengesinden turizm gelirlerine doğru çift yönlü bir nedensellik ilişkisi söz konusudur.

Elde edilen sonuçlar literatürle karşılaştırıldığında araştırmamız (Malik vd., 2010; Greenidge vd., 2011; Özkök vd., 2007; Cihangir vd., 2014; Ongan, 2008; Alp ve Genç, 2015; Gülbahar, 2008; Kara vd., 2014) bazı çalışmalarla benzerlik göstermektedir. Malik vd. (2010), Johansen Eşbütünleşme tekniğini kullandığı çalışmasında turist sayısından cari işlemler açığına tek yönlü nedensel bir ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Özkök vd. (2007) yılında Granger Nedensellik Analizini kullandığı araştırmada turizm gelirlerinin cari işlemler açığına etkisi olduğu sonucuna varılmıştır. Greenidge vd. (2011) tarafından yapılan araştırmada turizm gelirlerinin cari işlemler açığını azaltmada etkili olduğu sonucuna varılmıştır. Cihangir, Erkan ve Harbalıoğlu (2014) yılında yaptıkları araştırmada turizm gelirlerinin ödemeler dengesi açıklarının iyileştirilmesine katkıda bulunduğu sonucuna varmışlardır. Ayrıca araştırmanın sonuçlarına göre turizm gelirlerinin cari işlemler hesabı üzerinde olumlu etkileri bulunduğu tespit edilen diğer bir bulgudur. Alp ve Genç, (2015) yılında yaptıkları çalışmada turizm gelirleri ile cari işlemler açığı arasında ilişki olduğu gözlemlenmiştir. Gülbahar 2008 yılında “Turizmin Türkiye’de 1980 Sonrası Dönemde Cari İşlemler Dengesine Etkisi” adlı çalışmasında cari açığın ödemeler dengesinin fazla veren hizmetler sektörü içindeki turizm ile azaltıldığı sonucuna varmıştır. Kara, Kaya ve Çömlekçi (2012) Engle-Ganger analizi; Var ve Granger’in Nedensellik Analizi kullanarak yapmış olduğu “Turizm Gelirlerinin Çeşitli Makro Ekonomik Göstergeler İle İlişkisi: Türkiye Örneği”(1992-2011) adlı çalışmasında turizm gelirleri, iktisadi büyüme, reel döviz kuru ve cari işlemler dengesi değişkenleri kullanılmıştır. Bu çalışmada turizm gelirlerinden cari işlemler dengesine, cari işlemler dengesinden turizm gelirlerine doğru nedensellik ilişkisinin varlığı ortaya konulmuştur. Ongan 2008 yılında yaptığı araştırma sonucunda incelenen dönemde net turizm gelirlerinin cari işlemler dengesine katkısının arttığını saptamıştır.

Bu araştırmada kullanılan yöntem ve veriler önceki çalışmalarda kullanılan yöntem ve verilerden farklıdır. Ayrıca önceki çalışmalarda turizm gelirlerinin cari işlemler dengesine olan etkisi tespit edilmiştir. Bu çalışmada değişkenler arasındaki ilişkinin yönü belirtilerek cari işlemler dengesi ve turizm gelirleri değişkenleri arasında çift yönlü nedensellik ilişkisinin varlığı ortaya konulmuştur.

Bu araştırmada turizm gelirleri ile cari işlemler dengesi arasındaki nedensellik ilişkisinin tespit edilmesi amacıyla elde edilen bulgular ışığında turizm gelirlerinin cari işlemler dengesine olan etkisinin artırılması için çeşitli öneriler sunulmuştur. Türkiye'nin turizm gelirlerinin artırabilmesi için sunulan öneriler şu şekilde belirtilebilir.

- Turizm ekonomik açıdan destek sağlayan bir sektör olduğu için GSYİH ve istihdam üzerinde etkilidir. Bu nedenle Türkiye GSYİH'dan turizme daha fazla pay ayırmalıdır. Sektörel sorunlara yönelik alınacak önlemlerle bu pay artırılabilir.
- Türkiye turizm türleri açısından eşsiz imkanlara sahiptir. Fakat bu potansiyel yeterli açıdan kullanılamamaktadır. Türkiye'de bölgeler arasındaki kalkınmışlığın giderilmesi açısından tüm bölgelerin turizm varlıkları turizme kazandırılıp; alternatif turizm türleri geliştirilmelidir.
- Türkiye'de turizm faaliyetleri belirli dönemlere sıkıştırılmıştır. Bunun önüne geçebilmek için turizm 12 aya yayılmalıdır. Turizmin 12 aya yayılmasında her şey dahil sistemin ve kış aylarında ucuz fiyata yapılan alışveriş turlarının etkisi büyüktür.
- Turizm yatırımları artırılmalı ve turizme yönelik teşvik paketleri geliştirilmelidir. Bunun yanı sıra uygulanacak doğru turizm politikalarıyla gelen turist sayısının artırılması turizm gelirlerinin artmasına da yardımcı olacaktır.
- Ulusal ekonomiye büyük katkı sağlayan turizm gelirlerinin artması için doğal, tarihi ve kültürel değerler korunmalı, insanları turizmin korunması açısından bilgilendirecek etkinlikler düzenlenmelidir.
- Türkiye'de turizm gelirlerinin artırmanın önemli bir yolu da gastronomi turizmidir. Türkiye'nin 2023 turizm hedefine ulaşabilmesi için gastronomi turizmi desteklenmelidir.

Türkiye'nin cari açık sorununu azaltmak için sunulan öneriler kısaca şu şekilde belirtilebilir. Cari açığın azaltılması için yabancı yatırımları ülkeye getirecek politikalar uygulanmalı, yurtiçi tasarrufu artıracak teşvik paketleri geliştirilmeli, enerjide dışa bağımlılığı azaltacak alternatif enerji kaynakları yaratılmalıdır. Bunlara ek olarak ihracat artışını sağlayacak AR-GE faaliyetleri yaygınlaştırılmalıdır.

KAYNAKÇA

- Akat, Ö. (1997). *Pazarlama Ağırlıklı Turizm İşletmeciliği*. Ekin kitabevi, Bursa.
- Akçağlayan, Anıl (2015). Türkiye’de Cari Açık, Büyüme, Kur ve Sermaye Hareketleri Arasındaki Nedensellik İlişkisi, [http://ekonomikyaklasim.org/eyc2015/userfiles/downloads/_Paper %20218.pdf](http://ekonomikyaklasim.org/eyc2015/userfiles/downloads/_Paper%20218.pdf).
- Akın, A. Şimşek, M., ve Akın, A. (2012). Turizm Sektörünün Ekonomideki Yeri ve Önemi. *Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, 4(7):63-81.
- Aktaş, C. (2005). Türkiye’nin Turizm Gelirini Etkileyen Değişkenler İçin En Uygun Regresyon Denkleminin Belirlenmesi. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 6(2):163-174.
- Alagöz, M., ve Erdoğan, S. (2008). İhracat ile Turizm Gelirlerindeki Değişimin Cari İşlemler Dengesi Üzerine Etkisi: 1985–2005. *KMU İİBF Dergisi*, 10(14):1-14.
- Alagöz, Mehmet. (2008). Ekonomide Denge Paradoksu: Dış Dengesizlik Unsuru Cari Açık. *Anadolu Finans*, (7):70-72.
- Alagöz , M., ve Saçık, S. (2010). Türkiye’de Cari İşlemler Açığı Sorunu ve Borçlanma İle İlişkisi. *Ekonomi Bilimleri Dergisi*, 2(2):113-120.
- Alp, E. A., and Genç, E. G. (2015). The Relation Between Current Account Deficit and Tourism: The Case of Turkey. *International Journal of Economics and Financial Issues*, 5(2):447-453.
- Alpagu, H., ve Koç, E. (2016). Turizmin Ekonomik Etkilerini Ölçen Yöntemler. *Bilgi Ekonomisi ve Yönetimi Dergisi*, 11(1):157-163.
- Arslantürk, Y. ve Atan, S. (2012). Dynamic Relation Between Economic Growth, Foreign Exchange And Tourism Incomes: An Econometric Perspective On Turkey. *Journal of Business, Economics and Finance*, 1(1):30-37.
- Aslan, Alper. (2008). Türkiye’de Ekonomik Büyüme ve Turizm ilişkisi Üzerine Ekonometrik Analiz. *Münich Personal Repec Archive Paper*, 67(24):1-12.
- Aslan, M. (2010). *Turizmin Türkiye’nin Ödemeler Dengesine Etkisinin Analizi*. Yayınlanmamış Uzmanlık tezi, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara, ss.1-8.
- Altünöz, U. (2014). Cari Açık Sorununun Temel Nedenleri ve Sürdürülebilirliği: Türkiye. *İGÜSBD*, 1(2):116-132.

- Atik, H. (2006). “Kriz Erken Uyarı Sinyalleri Olarak Dış Ticaret Hareketleri”, *Ekonomik Kriz Öncesi Erken Uyarı Sistemleri*, (Editörler: Halil Seyidoğlu, Rıfat Yıldız), Arıkan Yayınevi, İstanbul, 331-346.
- Avcıkurt, C. (2008). *Turizm Sosyolojisi*. Detay Yayıncılık, Ankara.
- Bahar, O. ve Kozak, M. (2008). *Turizm Ekonomisi*. Detay Yayıncılık, Ankara.
- Bahar, O. ve Baldemir, E. (2008). Uluslararası Ticaret ile Uluslararası Turizm Arasındaki Nedensellik İlişkisi: Türkiye Örneği. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10(4):97-111.
- Bahar, O. (2008). Turizm Sektörünün Türkiye’nin Ekonomik Büyümesi Üzerindeki Etkisi: VAR Analizi Yaklaşımı. *Celal Bayar Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, 13(2):138-150.
- Bahar, O ve Bozkurt, K. (2010). Gelişmekte Olan Ülkelerde Turizm-Ekonomik Büyüme İlişkisi: Dinamik Panel Veri Analizi. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 21(2):255-265.
- Balaguer, J., and Cantavella-Jorda, M. (2002). Tourism As A Long- Run Economic Growth Factor: The Spanish Case, *Applied Economics*, 34(7):877-884.
- Balıkçioğlu, E. ve Oktay, K. (2015). Türkiye’de Turizm Gelirleri ve Ekonomik Büyüme İlişkisinin Kamu Politikaları Doğrultusunda Değerlendirilmesi. *Sosyoekonomi*, 23(25):113-125.
- Baloglu, S. and Mangaloglu, M. (2001). Tourism destination images of Turkey, Egypt, Greece, and Italy as perceived by US-based tour operators and travel agents. *Tourism Management*, 22(1):1-9.
- Baran, G. (2010). *Turizmde Talep Tahmini: Türkiye Turizm Talebinin Zaman Serisi Analizi İle Tahmini*. Uzmanlık Tezi, Kültür Ve Turizm Bakanlığı Yatırım Ve İşletmeler Genel Müdürlüğü, Ankara, ss.39-47.
- Barutcugil, İ. S. (1986). *Turizm Ekonomisi ve Turizmin Türk Ekonomisindeki yeri*, Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş., İstanbul.
- Bayraktutan, Y. ve Demirtaş, I. (2011). Gelişmekte Olan Ülkelerde Cari Açığın Belirleyicileri: Panel Veri Analizi. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 22(2):1-28.
- Bektaş, V. (2007). *Cari İşlemler Dengesi ve Cari Açıkların Sürdürülebilirliği: Türkiye Uygulaması*. Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, Adana, ss.3-8.

- Bozgeyik, Y. (2013). *Bir İktisat politikası Aracı Olarak Mali Kural: Türkiye ve Diğer Seçilmiş OECD Ülkeleri Örnekleri*. Doktora Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi. Afyonkarahisar, ss.1-8.
- Bozgeyik, Y ve Yoloğlu, Y. (2015). Türkiye’de Turizm Gelirleri İle Gsyh Arasındaki İlişki:2002-2014 Dönemi. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8(10):627-640.
- Bozkurt, Eda ve Topcuoğlu, Ö. (2013). Türkiye’de Ekonomik Büyüme ve Turizm İlişkisi. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Elektronik Dergisi*, 4(7):91-105.
- Britton, S. G. (1982). The Political Economy of Tourism in the Third World, *Annals of Tourism Research*, 9, 331-358.
- Bulut, E. (2000). Türk Turizminin Dünya’daki Yeri ve Dış Ödemeler Bilançosuna Etkisi. *Gazi İ.İ.B.F. Dergisi*, 2(3):71-86.
- Büyükkakın, F., Hilal, B., ve Cengiz, V. (2009). Türkiye’de Parasal Aktarımın Faiz Kanalinin Granger Nedensellik ve Toda-Yamamoto Yöntemleri ile Analizi. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 33(2):101-118.
- Can, A. ve Alaeddinoglu, F. (2007). Türk Turizm Sektöründe Tur Operatörleri Ve Seyahat Acenteler. *Ticaret ve Turizm Eğitim Fakültesi Dergisi*, 2(2):50-66.
- Can, M. (2010). Ülkemizde Yaşanan Ekonomik Krizler Üzerine Düşünceler. *Mevzuat Dergisi*, 13(153): 1-11.
- Carbaugh, R. (2009). *International Economics* (12 b.), Cengage Learning, USA.
- Chan, F. Lim, C. and McAleer, M. (2005). Modelling multivariate international tourism demand and volatility, *Tourism Management*, 26(3):459-471.
- Cho, V. (2003). A Comparison of Three Different Approaches to Tourist Arrival Forecasting. *Tourism Management*, 24(3):323-330.
- Cihangir, M., Erkan, B ve Harbalıoğlu, M. (2014). The Effect On Current Account Of Net Tourism Revenues In Turkey. *European Scientific Journal*, 10(13):47-65.
- Clewardon, R. (1982). *International Tourism to 1990*, Abt. Books, EIL Ltd., Special Series, No: 4, Cambridge.
- Coltman, Micheal M. (1989). *Intraduction To Trade And Tourism And International Approach*. New York.
- Copeland, B. R. (1991). Tourism, Welfare and De-industrialization in a Small Open Economy, *Economica*, 58(232):515-529.
- Çakılıcıoğlu, M., Sürdürülebilir Turizm, <http://www.kentli.org/makale /meh sur. htm>. 20.03.2000.

- Çakır, P. (1999). *Türkiye'nin Turizm Gelirlerinin Ödemeler Dengesine Katkısının Analizi*. Eskişehir Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir.
- Çakır, M. ve Bostan, A. (2000). Turizm Sektörünün Ekonominin Diğer Sektörler İle Bağlantılarının Girdi-Çıktı Analizi İle Değerlendirilmesi. *Anatolia: Turizm Araştırmalar Dergisi*, :35-44.
- Çetintaş, H. ve Bektaş, Ç. (2008). Türkiye’de Turizm ve Ekonomik Büyüme Arasındaki Kısa ve Uzun Dönemli İlişkiler. *Anatolia Turizm Araştırmaları Dergisi*, 19(1):1-8.
- Çımat, A. ve Bahar, O. (2003). Turizm Sektörünün Türkiye Ekonomisi İçindeki Yeri ve Önemi Üzerine Bir Değerlendirme. *Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi*, 3(6):1-18.
- Çil Yavuz, N. (2006). Türkiye’de Turizm Gelirlerinin Ekonomik Büyümeye Etkisinin Testi: Yapısal Kırılma ve Nedensellik Analizi. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 7(2):162-171.
- Çoban O. ve Özcan, C. (2013). Türkiye’de Turizm Gelirleri- Ekonomik Büyüme İlişkisi: Nedensellik Analizi (1963-2010). *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İibf Dergisi*, 8(1):243 -261.
- Çoşkun, N. (2010). *Türkiye’de Turizm Politikaları ve Turizm Sektörü Üzerindeki Etkileri*. Yüksek Lisans Tezi, Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, Ankara, ss.71-85.
- Değer, M. K. (2006). Turizme ve İhracata Dayalı Büyüme: 1980-2005 Türkiye Deneyimi. *İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 20(2):67-86.
- Demirel, R. (2012). *Ülkemize Yönelik Turizm Talebinin Ekonomiye Etkileri*. Yayınlanmamış Uzmanlık Tezi, Kültür ve Turizm Bakanlığına, Uzmanlık tezi, Ankara, ss.4-22.
- Demirtaş, E. (2000). Türkiye Ve Bazı Avrupa Birliği Ülkelerinde Turizm Yatırımlarına Verilen Teşvikler, İzmir Ticaret Odası Yayını, Yayın No:(80),2-4, İzmir.
- Demirtaş, G. (2014). Türkiye ve Almanya Arasındaki Dış Ticaret Dengesinin Sınır Testi Yaklaşımıyla İncelenmesi. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (43):83-106.
- Diamond, J. (1977). Tourism’s Role in Economic Development: the Case Reexamined, *Economic Development and Cultural Change*, 25(3):539-553.
- Dinçer, M. Zeki. (1993). *Turizm Ekonomisi ve Türkiye Ekonomisinde Turizm*. Filiz Kitapevi, İstanbul.

- Doğan, E. (2014). *Türkiye’de Cari Açık Sorununun Yapısal Nedenleri Ve Ekonomik Etkileri*, Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir, ss.5-13.
- Dornbusch, R., and Fischer, S. (1990). *Macroeconomics*, McGRAW-HILL International Editions. Dünya Turizm Örgütü (UNWTO) <http://www.e-unwto.org/doi/book/10.18111/9789284416899>.
- Edgell, David L.(1990). *International Tourism Policy*. Van Nostrand Reinhold, New York.
- Eğilmez, M. (2012). Reel Efektif Döviz Kuru Endeksi Nedir?.
- Eğilmez, M. ve Kumcu, E. (2005). *Ekonomi Teori ve Uygulama*, 6. Baskı, Remzi Kitabevi.
- Enders, Walter. (1995). *Applied Econometric Time Series*, Birinci Baskı, Wiley.
- Erbaykal, E., ve Okuyan, H. A. (2007). Hisse Senedi Fiyatları ile Döviz Kuru İlişkisi: Gelişmekte Olan Ülkeler Üzerine Ampirik Bir Uygulama. *BDDK Bankacılık ve Finansal Piyasalar Dergisi*, 1(1):77-89.
- Erdoğan, S. (2010). Küresel Kriz Döneminde İhracat Ve Turizm Gelirleri İle Büyümenin Türkiye Ekonomik Performansına Etkisi: Topsis Yöntemi İle Analiz, *SÜ İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, (20):220-231.
- Ergün, B. (2009). *Türkiye İle Avrupa Birliği Arasında Hizmet Ticaretinin Karşılıklı Olarak Serbestleştirilmesi*. Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, ss.70-83.
- Barutçuoğlu, E. (2001). *Makro İktisat*. Trabzon.
- Ertürk, E. (2001). *Uluslararası İktisat*. Alfa Yayınları, İstanbul.
- Ünsal, E. M. (2005). *Makro İktisat*. İmaj Yayıncılık, Ankara.
- Erdoğan, H. (1996). *Uluslararası Turizm*. Uludağ Üniversitesi Basımevi, Bursa.
- Eşiyok, B. A. (2012). Türkiye Ekonomisinde Cari Açık Sorunu ve Nedenleri. *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar*, 49(569):63-85.
- Eşiyok, B. Ali. (2012). Türkiye Ekonomisinde Cari Açık Sorunu ve Çözüm Önerileri. *İktisat ve Toplum*, 49(16):58-66.
- Fish, M. and Gibbons, J. D. (1985). Mexico's balance of payments 1970–1983: Contributions of international tourism and border transactions. *Tourism Management*, 6(2):106-112.
- Fountas, S. and WU, J. L. (1999). Are The U.S. Current Account Deficits Really Sustainable. *International Economic Journal*, (13) 3.

- Freitas, C. R. (2003). Tourism Climatology: Evaluating Environmental Information for Decision Making and Business Planning in the Recreation and Tourism Sector. *International Journal of Biometeorol*, 48(1): 45–54.
- Gerhard, Tintner. (1968). *Methodology of mathematical economics and econometrics*, The University of Chicago Press, s.74.
- Goymen, K. (2000). Tourism and Governance in Turkey. *Annals of Tourism Research*, 27 (4):1025-1048.
- Göçer, İ. ve Mercan, M. (2011). Türkiye Ekonomisinde Cari Açığın Sürdürülebilirliği: Sınır Testi Yaklaşımı. *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar*, 48 (562):33-52.
- Göçer, İ. (2011). Türkiye Ödemeler Bilançosu Dengesinin Sürdürülebilirliği: Sınır Testi Yaklaşımı, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (29):263-278.
- Göçer, İ ve Elmas, B. (2013). Genişletilmiş Marshall-Lerner Koşulu Çerçevesinde Reel Döviz Kuru Değişimlerinin Türkiye'nin Dış Ticaret Performansına Etkileri: Çoklu Yapısal Kırılmalı Zaman Serisi Analizi, *BDDK Bankacılık ve Finansal Piyasalar*, 7(1):137-157.
- Göçer, İ. (2012). Türkiye’de Cari Açığın Nedenleri, Finansman Kalitesi ve Sürdürülebilirliği: Ekonometrik Bir Analiz. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 8(1):213-242.
- Göksan, E. (1978). *Turizmoloji*. İzmir: Uğur Ofset.
- Göktaş, Özlem. (2005). *Teorik ve Uygulamalı Zaman Serileri Analizi*, İstanbul: Beşir Kitabevi.
- Gökovalı, U. ve Bahar, O. (2006). Contribution of Tourism to Economic Growth in Mediterranean Countries: A Panel Data Approach, *Anatolia An International Journal of Tourism And Hospitality Research*, 17(2):155–168.
- Gujarati, D. ve Porter, D. (2012). *Temel Ekonometri*, Literatür yayınları:656, İstanbul.
- Gülbahar, O. (2008). Turizmin Türkiye’de 1980 Sonrası Dönemde Cari İşlemler Dengesine Etkisi, *Journal of Qafqaz University*, (24):154-168.
- Gülmez, A. (2015). Türkiye’de Dış Finansman Kaynakları Ekonomik Büyüme İlişkisi: ARDL Sınır Testi Yaklaşımı. *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 11(2):139-152.
- Gündüz, L. ve Hatemi, A. (2005). Is the Tourism-led Growth Hypothesis Valid for Turkey. *Applied Economics*, 12 (8):499-504.
- Günay, S., Eğrioglu, E. ve Aladağ, H. Ç. (2007). *Tek Değişkenli Zaman Serileri Analizine Giriş*, Hacettepe Üniversitesi Yayınları, Ankara.

- Güriş, S., Çağlayan, E. ve Güriş, B. (2011). *Eviews ile temel ekonometri*, Der Yayınları, İstanbul.
- Greenidge, K., Holder, C., and Moore, A. (2011). Current account deficit sustainability: the case of Barbados. *Applied Economics*, 43(8):973-984.
- Hakkio, C. S., and Rush, M. (1991). Is the Budget Deficit Too Large? *Economic Inquiry* 29: 425-429.
- Hamitoğulları, B. (1968). Türkiye’de Turizm ve İktisadi Kalkınma, *Ankara Üniv., S.B.F. Dergisi*, Cilt:XXIII, 3:79-131.
- Hepaktan, C. E. ve Çınar, S. (2010). Turizm Sektörünün Türkiye Ekonomisi Üzerindeki Etkileri, *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(2):136.
- Holmes Mark J., Theodore Panagiotidis and Abhijit Sharma; (2011). The Sustainability of India’s Current Account. *Applied Economics*, 43, pp.219–229.
- Husted, S. (1992). The Emerging US Current Account Deficit in the 1980’s: A Cointegration Analyses. *Review of Economics and Statistics*, Vol:74, pp.159-166.
- İçöz, O. ve Kozak, M. (1998). *Turizm Ekonomisi*, Ankara: Turhan Kitabevi
- İçöz, O. ve Kozak, M. (2002). *Turizm Ekonomisi*, Ankara: Turhan Kitabevi.
- İçöz, O. (2005). *Turizm Ekonomisi*, Turhan Kitabevi Yayınları, Ankara.
- İğde, E. (2010). *Yapısal Değişiklik Altında Birim Kök Testleri ve Bazı Makro İktisadi Değişkenler Üzerine Uygulamalar*, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Ekonometri Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi. Adana s.5-6.
- İlkin, A., ve Dinçer, M. Z. (1991). *Turizm Kesiminin Türk Ekonomisindeki Yeri Ve Önemi*, Tobb Yayını, No:217, Ankara.
- İTO. (2003). Dış Talebe Bağlı Ekonomik Büyümeye Geçişte Mikro Ekonomi Politikaları, İTO Yay. No: 03, İstanbul.
- İTO Yayınları, Yayın No:2007-69.
- Kandır S., Karadeniz E, Özmen ve Önal Y. (2008). Türk Turizm Sektöründe Büyüme Göstergelerinin Turizm İşletmelerinin Finansal Performansına Etkisinin İncelenmesi, *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10(1):211-237.
- Karakaya, Uğur. (1998). *1990’lı Yıllarda Turizm Sektörünün Kalkınma Sürecinde Türk Ekonomisine Etkileri*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul. ss.15-34.
- Karataş, M. ve S. Babür. (2013). Gelişen Dünya’da Turizm Sektörünün Yeri. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 15(25):15-24.

- Karaöz, M. (1998). Türkiye'nin Cari İşlemler Dengesi Ve Yurtdışı İşçi Transferleri Üzerine Bir Uygulama: Zaman Serileri Yaklaşımı:1970-1995. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 3(3):55-62.
- Kar, M., Zor kırışçı, E. ve Yıldırım, M. (2004). Turizmin Ekonomiye Katkısı Üzerine Ampirik Bir Değerlendirme, *Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi*, (8):87-112.
- Kara O., Çömlekçi İ. ve Kaya V. (2012). Turizm Gelirlerinin Çeşitli Makro Ekonomik Göstergeler İle İlişkisi: Türkiye Örneği (1992 – 2011), *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8(1):75-100.
- Karabulut, Gökhan ve Danışoğlu, A. (2006). Türkiye'de Cari İşlemler Açığıının Büyümesini Etkileyen Faktörler. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 8(1):47-63.
- Karakurt, B. (2010). Küresel Mali Krizi Önlemede Maliye Politikasının Rolü ve Türkiye'nin Krize Maliye Politikası Cevabı. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 24(2):167-195.
- Kasman, S. K. ve Kasman, A. (2004). Turizm Gelirleri ve Ekonomik Büyüme Arasındaki Eşbütünleşme ve Nedensellik İlişkisi. *İktisat, İşletme ve Finans Dergisi*, 19(220): 122–131.
- Katircioglu, S. T. (2009). Revisiting The Tourism-Led-Growth Hypothesis For Turkey Using the Bounds Test and Johansen Approach For Cointegration. *Tourism Management*, 30(1):17–20.
- Kaya, M. (2016). Türkiye'de Cari Açık Sorunu ve Nedenleri. *Dicle Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6(10):51-75.
- Kaya, Z. ve şahin, L. (2015). Dış Ticaret Hacmi İle Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkinin Panel Eşbütünleşme Analiziyle Değerlendirilmesi: Brıc Ülkeleri(1995-2013). *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7(13):435-446.
- Kaya, F. ve Turguttoppaş, N. (2012). *Dış Ticaret İşlemleri*, Anadolu Üniversitesi Yayını, Eskişehir.
- Kayalıca, M. Ö. ve Özkale, L. (2008). Dış Ticaretin Yapısal Gelişimi, Cumhuriyetin 85. Yılında Türkiye Ekonomisi, (Editör: Gülen Elmas Arslan), Gazi Üniversitesi Hasan Ali Yücel Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayını No:4.
- Kaygısız, A. (2015). Net Turizm Gelirleri ve Büyüme İlişkisi: Var Model-Granger Nedensellik Analizi. *Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi*, 7(2):155-164.

- Kaygısız, A, Kaya, D ve Köse kahyaoğlu, L. (2016). Türkiye’de Tasarruf, Yatırım, Cari Açık ve Büyüme: 1980-2014 Dönemi Üzerine Bir Nedensellik İlişkisi Analizi. *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7(1):273-300.
- Kızılgöl Ö. ve Erbaykal E. (2008). Türkiye’de Turizm Gelirleri İle Ekonomik Büyüme İlişkisi: Bir Nedensellik Analizi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 13(2):351-360.
- Kostakoğlu, F., ve Dibo, M. (2011). Türkiye’de Cari Açık ve Ekonomik Büyüme İlişkisinin Var Yöntemi İle Analizi. *Anadolu International Conference in Economics II*, ss 1-13.
- Koyuncu, F. (2015). Turizm Gelirinin Türkiye’nin Makroekonomik Performansına Katkısı: Ekonometrik Bir Çözümleme. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8(38):959-968.
- Kozak, Nazmi ve Kozak, Meryem Akoğlu. (2000). *Genel Turizm*, Ankara: Detay Yayıncılık.
- Kozak, N. (2008). *Genel Turizm Bilgisi*. Eskişehir: T.C. Anadolu Üniversitesi Yayın.
- Kozak, N. vd. (2008). *Genel Turizm: İlkeler ve Kavramlar*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Kozak, N, Kozak. M. A. ve Kozak M. (2008). *Genel Turizm*, Ankara: Detay Yayıncılık.
- Kozak, N. (2012). *Genel Turizm Bilgisi*. Eskişehir: T.C. Anadolu Üniversitesi Yayını No: 2472.
- Köse, A. (2014). *Türkiye’nin Cari Açık Sorunu Ve Alınması Gereken Önlemler*, İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Maliye Bölümü, Trabzon ss.19-21.
- Köse, A., Şenses, F. ve Yeldan, E., içinde, *İktisadi Kalkınma, Kriz ve İstikrar*, Oktar Türel’e Armağan, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Kutlar A. ve Sarıkaya, M. (2012). Türkiye’ye 1964-2007 Döneminde Gelen Turist Sayısı ile İlgili Ekonometrik Bir Çalışma. *Sakarya İktisat Dergisi*, 1(1):1-22.
- Küçükaskan, Nazife. (2007). *Özel İlgi Turizmi*, Bursa: Ekin Yayınevi.
- Küçükaksoy, İ., Çifçi, İ., ve Özbek, R. (2015). İhracata Dayalı Büyüme Hipotezi: Türkiye Uygulaması. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 5(2):691-720.
- Lorde, T., Lowe, S., and Francis, B. (2010). Do Tourism Receipts Contribute To The Sustainability Of Current Account Deficits İn Barbados, Central Bank Of Barbados, Research Department, 1-34.
- Madura, J. (2008). *International Financial Management*. 9th Edition. USA: Thomson Learning Publishing.

- Malik, S., Chaudhry, I. S., Sheikh, M. R., and Farooqi, F. S. (2010). Tourism, Economic Growth And Current Account Deficit In Pakistan: Evidence From Co-Integration And Causal Analysis, *European Journal Of Economics, Finance And Administrative Sciences*, No 22:21-31.
- Manisalı, E. ve Yarkan, S. (1987). *Türk Turizm Endüstrisi Araştırması*, Turizm Bakanlığı Yayını, Ankara.
- Marcouiller, D. W., K. K. Kim, Ve S. C. Deler (2004). Natural Amenities, Tourism And Income Distribution, *Annals of Tourism Research*, 31(4):1031-1050.
- Mcintosh, Robert W., Goeldner, Charles R., Ritchie, J. R. Brent. (1995). *Tourism, Principles, Practices, Philosophies*, John Wiley and Sons Inc. Seventh Edition, Newyork.
- Mill, R. C. ve Marrison, A. (1985). *The Tourism System*. New Jersey: Prentice Hall Inc.
- Moufakkir, O. ve Kelly, I. (2010). *Tourism, Progress and Peace*. (1. Baskı), CABI Publication.
- Modeste, N. (1994), "The Impact of Growth in the Tourism Sector on Economic Development: The Experience of Selected Caribbean Countries", XXVI Annual Conference of the Regional Programme of Monetary Studies, November 23-26, 1994. <http://www.ccmf-uwj.org/files/publications/conference/517.pdf> (15.06.2014).
- Modeste, N. C. (1995). The Impact of Growth in the Tourism Sector on Economic Development: the Experience of Selected Caribbean Countries. *Economia Internazionale*, 48:375-385.
- Newbold, Paul. (2000). *İşletme ve İktisat için İstatistik*, Literatür Yayınları, İstanbul.
- Nordin, S. (2003). "Tourism Clustering & Innovation: Paths to Economic Growth and Development", ETOUR European Tourism Research Institute, Utredningsserien Analysoch Statistik U 14.
- Növresli, T. (2010). *Azerbaycan Turizm Potansiyelinin Kalkınma Amaçlı Değerlendirilmesi*, Doktora Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı İktisat Programı, İzmir. ss.17-22.
- Obstfeld, Maurice and Kenneth Rogoff (1996). *Foundations Of International Macroeconomics*, MIT Press.
- Oh, C. (2005). The Contribution of Tourism Development to Economic Growth in the Korean Economy, *Tourism Management*, 26:39-44.
- Oktayer, N., Susam. N ve Çak, M. (2007). *Türkiye'de Turizm Ekonomisi*, İstanbul Ticaret Odası,

- Olalı, H. (1981). *Turizm*. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Olalı, H. ve Alp, T. (1986). *Turizmin Türk Ekonomisindeki Yeri*. Ofis Ticaret Matbaacılık, İzmir.
- Olalı, Hasan. (1990). *Turizm Politikası ve Planlaması*. Ege Üniversitesi İşletme Fakültesi Yayınları, No:228, İzmir.
- Ongan, S. (2008). The Sustainability Of Current Account Deficits And Tourism Receipts In Turkey. *The International Trade Journal*, 22(1):39-62.
- Ongun, M. Tuba. “Türkiye’de Cari Açıklar ve Ekonomik Krizler”, içinde: Kriz ve IMF Politikaları, (Editör: Ömer Faruk Çolak), Alkım Yayınları, İstanbul, 2002, ss.69-70.
- Ordu, M. (2008). *Ödemeler Bilançosundaki Dengesizliklerin Ekonomik Gelişme Üzeri ne Olan Etkileri*, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Isparta, ss.1-18.
- Öcal, Usta. (1988). *Turizm, Turizm Olayına ve Türk Turizm Politikalarına Yapısal Yaklaşım*, İstanbul.
- Özbek, O. (2008). “Ekonomik Kriz Belirtisi Olarak Cari Açık-Büyüme İlişkisi”, İzmir Ticaret Odası AR&GE Bülten, ss. 5-11.
- Özdemir, M. (1992). *Turizmin Türkiye’nin Sosyo-Ekonomik Yapısına Etkileri*. Ankara, ss. 38-41.
- Özgen N. (2012). Siirt’in İnanç Turizmi Mekânları: Ziyaret (Veysel Karani) Ve Tillo (Aydınlar) Örnekleri, *Doğu Coğrafya Dergisi*, 17(27):251-272.
- Özgüç, N. (2003). *Turizm Coğrafyası*, Çantay Kitabevi, İstanbul.
- Özkök, F., Tufan, E., ve Hamarat, B. (2007). Effect Of Tourism Income On Current Account Deficit In Turkey. *International Tourism Biennial*, 10(23):250-261.
- Özkök Güngör, F. (2008). *Turizmin Ekonomik Etkileri*. Ekin Yayınevi, Bursa.
- Öztaş, K. (2002). *Turizm Ekonomisi; Genel Turizm Bilgileri*, Nobel Yayınları, Ankara.
- Parasız, İ. (1991). *İktisada Giriş*, Bursa: Ezgi Kitabevi.
- Peker, O., ve Hotunoğlu, H. (2009). Türkiye’de Cari Açığın Nedenlerinin Ekonometrik Analizi, *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 23(3): 221-237.
- Pızam, A. (1999). Life and Tourism in the Year 2050, *International Journal of Hospitality Management*, 18(4):331-343.
- Rita, P. (2000). Tourism In The European Union. *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 12(7):434-436.
- Richards, G. (1972). *Tourism and The Economy*. University Of Surrey, 1972 .
- Sarıçay, Nesrin. (2012). *Dış Ticaret Açığı ve Turizm*, İzmir Ticaret Odası.

- Schmoll, G. A. (1977). *Tourism Promotion*. Tourism International Pres, London.
- Schulmeister, S., "Tourism And The Business Cycle", Austrian Institute For Economic Research, Vienna.
- Sessa, Alberto. (1986). *Tourism As A Factor Of Progress In The Economy Of Developing Countries*. Roma.
- Seyidoğlu, H. (2007). *Uluslararası İktisat, Teori, Politika ve Uygulama* (16 b.), Güzem Can Yayınları, İstanbul.
- Sezer, M. (2010). *Türkiye Turizm Sektöründe Müze Turizminin Payının Değerlendirilmesi*. Yüksek lisans tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Ankara, ss,5-14.
- Soyak, M. (2013). Uluslararası Turizmde Son Eğilimler Ve Türkiye’de Turizm Politikalarının Evrimi. *Marmara Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Sayı 4, ss.1-18.
- Surugiu, C., Frent, C. ve Surugiu, M. (2009). *Tourism And Its Impact Upon The Romanian Economy: An Input-Output Approach*. *Analele Stiintifice Ale Universitatii, Alexandru Ioan Cuza Din Iasi Tomul Lvi Stiinte Economice*, 355-376.
- Şahin, B. E. (2011). Türkiye’nin Cari Açık Sorunu. *Ekonomi Bilimleri Dergisi*, 3(2):47-56.
- Şen E. ve Şit, M. (2015). Turizm Gelirlerinin Türkiye Ekonomisindeki Rolü Ve Önemi, *Dicle Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 5(8):30-45.
- Şit, M. (2016). Türkiye’de Turizm Sektörünün İstihdama Katkısı, *Akademik Yaklaşımlar Dergisi*, 7(1):101-117.
- Şit, M. (2016). Türkiye Ekonomisinde Net Turizm Gelirlerinin Cari İşlemler Açığını Azaltmadaki Etkisinin Analizi: 1980-2015 Dönemi. *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9(4):57-67.
- Şubasat, T. (2010). Cari Açık Nedir? Doğurduğu Riskler Nelerdir?”, *Küresel Kriz Çerçevesinde Türkiye’nin Cari Açık Sorunsalı*, (Editör: Turan Şubasat, Hakan Yetkiner), Efil Yayınevi, 1. Basım, Ankara, 2-23.
- Tan, Köksel Bilge; Merter, M ve Özdemir, Z. A. (2010). Kamu Yatırımları ve Ekonomik Büyüme İlişkisine Bir Bakış: Türkiye:1969-2003. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 25(1):25-39.
- Teletar, E. (2011). Türkiye’de Cari Açık Belirleyicilere ve Cari Açık-Krediler İlişkisi. *Bankacılar Dergisi*, (78):22-34.
- Tiryaki, S. T. (2002). Cari İşlemler Hesabına Çeşitli Yaklaşımlar, Sürdürülebilirlik Ve Türkiye Örneği, T.C. Merkez Bankası Araştırma Genel Müdürlüğü Çalışma Tebliği: 8, Ankara.

- Toda, H. Y. ve Yamamoto, T. (1995). Statistical Inference in Vector Autoregressions with Possibly Integrated Processes. *Journal of Econometrics*, 66(1):225-250.
- Tosun, C., Timothy, D. J. ve Öztürk, Y. (2003). Tourism Growth National Development and Regional Inequality in Turkey, *Journal of Sustainable Tourism*, 11(2&3), 133-161.
- Toker, B. (2007). Türkiye’de Turizm Sektörü Teşviklerinin Değerlendirilmesi, *Yönetim Ve Ekonomi Dergisi*, 14(2):81-92.
- Turizm Bakanlığı (1993). Üçüncü Yaş Turizmi. Ankara: Turizm Bakanlığı, Yatırımlar Genel Müdürlüğü Araştırma ve Değerlendirme Dairesi Başkanlığı Yayınları.
- Turizm Bakanlığı Yatırımlar Genel Müdürlüğü (1997). *Türkiye’de Turizm Yatırım Olanakları ve Yatırım Süreci*, Ankara.
- Tutar, F, Alpaslan, C., Tutar, E. ve Erkan, Ç. (2013). Turizm Sektörünün İstihdam Üzerine Etkileri, *Küresel İktisat ve İşletme Çalışmaları Dergisi*, 2(4):14-27.
- Türkay, H. (2013). Türkiye’de Cari Açık, Bütçe Açığı ve Yatırım Tasarruf İlişkisi, *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 14(2):253-269.
- Uğuz, S. (2014). Türkiye’de Cari İşlemler Dengesi ve Turizmin Önemi. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 16(26):18-22.
- Ulutürk, Z. (1998). *Türkiye’de Turizm Teşvikleri*, 21. Yüzyılın Eşiğinde Türkiye Turizmi Sempozyumu Bildiri Kitabı. Başkent Üniversitesi. Ankara.
- Unur, K. (2002). *Türkiye’nin Ekonomik Etkilerini Ölçmede Kullanılan Yöntemler ve Türkiye’nin Aktif Dış Turizm Gelirlerinin Ölçümü için Bir Model Önerisi*, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, ss.2-9
- United Nations, (2013). “Sustainable Tourism: Contribution to Economic Growth and Sustainable Development”, United Nations Conference on Trade and Development, Expert Meeting on Tourism’s Contribution to Sustainable Development, 14-15 March, 1-20.
- Uysal, Doğan; Erdoğan, S. ve Mucuk, M. (2004). Türkiye’de Turizm Gelirleri İle Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki (1992-2003). *SÜ İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 8:163-170.
- WTTC, World Travel and Tourism Council, (2014). The Comparative Economic Impact of Travel & Tourism ve Travel & Tourism, s.2
- Yamak, R. ve A. Korkmaz (2007). “Türk Cari İşlemler Açığı Sürdürülebilir mi? Ekonometrik Bir Yaklaşım”, *Bankacılar Dergisi*, 60.

- Yavuz, N. (2006). Türkiye’de Turizm Gelirlerinin Ekonomik Büyümeye Etkisinin Testi: Yapısal Kırılma Ve Nedensellik Analizi, *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 7(2):2006:162-171.
- Yentürk, N. (2003). *Birikimin Kaynakları*.
- Yıldırım, J. ve Öcal, N. (2004). Tourism and Economic Growth in Turkey. *Ekonomik Yaklaşım*, 15(52-53):131-141.
- Yıldırım, C. (2005). *Turizm Sektörünün Türkiye Ekonomisindeki Yeri*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bolu, ss.33-48.
- Yıldız, Özay Emre. (2009). *Türkiye’de Şarap Turizmi: Çeşme Örneğinde Ürün Geliştirme Modeli*”, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İzmir. ss.8-13.
- Yıldız, Zafer. (2011). Turizm Sektörünün Gelişimi Ve İstihdam Üzerindeki Etkisi. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 3(5):54-71.
- Yılmaz, A., Karataş. (2009). Türkiye Ekonomisinde 2001 Sonrası Süreçte Cari İşlemler Açığı Üzerine Bir İnceleme. *Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F.Dergisi*, 27(2):69-96.
- Youell, R. (1998). *Tourism: an introduction*. Great Britain: Longman,. - 253, [1] p. (LAS-3).
- Yöntem, T. (2012). *Yeni Keynesyen Para Politikasında Asimetrik Bilgi: Türk Bankacılık Sektörü Üzerine Bir Uygulama*, Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, Gaziantep, ss.56-72.
- Yurdakul, F. Cevher, E. (2015). Determinants of Current Account Deficit in Turkey: The Conditional and Partial Granger Causality Approach, *Procedia Economics and Finance*, 26:92-100
- Yücel, F., ve Yanar, R. (2005). Türkiye’de Cari İşlem Açıkları Sürdürülebilir mi? Zaman Serileri Perspektifinden Bir Bakış. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 14(2): 483-492.
- Yükseler, Z. (2011). Türkiye’nin Karşılaştırmalı Cari İşlemler Dengesi Rekabet Gücü Performansı(1997-2010 Dönemi),T.C. Merkez Bankası.
- Zengin, B. (2010). Turizm Sektörünün Türkiye Ekonomisine Reel Ve Moneter Etkileri, *Akademik İncelemeler Dergisi*, 5(1):103-126.
- Walterskirchen, E. (1998). Reasons for Austria’s Current Account Deficit. *Austrian Economic Quarterly* (1):19-24.
- World Tourism Organization (UNWTO) (2008). Youth Travel Matters: Understanding The

Global Phenomenon of Youth Travel. Madrid: World Tourism Organization Publication.

İnternet Kaynakları

- <http://www.ekonomi.name/kavramlar/odemelerbilançosu.html>.(Erişim Tarihi:17.11.2015).
- <http://x3nnotlar.blogspot.com.tr/2012/12/cari-islemler-dengesi.html> (Erişim Tarihi:20.11.2015).
- http://www.turad.org/uploads/TURIZMIN_DIS_TICARET_ACIGINA_KAT_KISI.(Erişim Tarihi:22.11.2015).
- http://www.dersimiz.com/terimler-sozlugu/Paket-Tur-Nedir_29083.html#.VuxA9dKLTIU (Erişim Tarihi:25.11.2015).
- <http://www.mahfiegilmez.com/2014/01/odemeler-dengesini-okumak.html> (Erişim Tarihi:02.12.2015).
- <http://www.mahfiegilmez.com/2013/12/turkiyenin-dsticareti.html> (Erişim Tarihi:04.12.2015).
- <http://www.mahfiegilmez.com/2012/02/cari-ack-dersi.html> (Erişim Tarihi:06.12.2015).
- <http://www.kalkinma.gov.tr/Pages/EkonomikSosyalGostergeler.aspx> (Erişim Tarihi:08.12.2015).
- http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1046 (Erişim Tarihi:10.12.2015)
- <http://www.tursab.org.tr/tr/turizm-verileri/istatistikler> .(Erişim Tarihi:12.12.2015).
- <http://www.tcmb.gov.tr/> .(Erişim Tarihi:14.12.2015).
- <http://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/30cdfd52-aa34-40ce-8b57-4ef53e322ce4/odemelerdengesi.pdf?MOD=AJPERES> (Erişim Tarihi:18.12.2015).
- <http://piyasarehberi.org/sozluk/odemeler-dengesi> (Erişim Tarihi:26.12.2015).
- <http://www.ekonomy.net/ekonomi-nedir/> (Erişim Tarihi:12.03.2016)
- <http://docplayer.biz.tr/8532032-Cari-acik-haci-dede-hakan-karagoz.html> (Erişim Tarihi:15.03.2016).
- <http://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/30cdfd52-aa34-40ce-8b57-4ef53e322ce4/odemelerdengesi.pdf?MOD=AJPERES> (Erişim Tarihi:15.03.2016).

- <http://www.bloomberght.com/haberler/haber/1851330-turkiyenin-turizm-geliri-azaldi-gideri-artti> (Erişim Tarihi:18.03.2016).
- http://www.tim.org.tr/files/downloads/Raporlar/ekonomi_dis_ticaret_raporu_2015.pdf (Erişim Tarihi:03.04.2016).
- <http://www.dunya.com/ekonomi/ekonomi-diger/turkiyenin-enerji-ithalati-azaldi-288826h.htm> (Erişim Tarihi:08.04.2016).
- <http://www.mahfiegilmez.com/2014/10/tasarruf-sorunumuz-buyuyor.html> (Erişim Tarihi:12.04.2016).
- <http://www.kalkinma.gov.tr/Lists/zel%20htisas%20Komisyonu%20Raporlar> (Erişim Tarihi:15.04.2016).
- bsmmmo.org.tr/Uploads/ActivityReports/PDF/ekonomik-rapordoc-bMN2.doc (Erişim Tarihi:18.04.2016).
- <http://www.ito.org.tr/itoyayin/0016481.pdf> (Erişim Tarihi:08.06.2016).
- <http://debis.deu.edu.tr/userweb//hamdi.emec/zamanserileri.pdf> <http://www.trthaber.com/haber/ekonomi/dis-ticaret-acigi-2015te-yuzde-252-azaldi-232513.html> (Erişim Tarihi:08.08.2016).
- <http://www.dw.com/tr/i%C5%9F%C3%A7i-gelirleri-y%C3%BCkseli%C5%9Fe-ge%C3%A7ti/a-15184820> (Erişim Tarihi:15.08.2016).
- https://ekonomi.isbank.com.tr/UserFiles/pdf/sr201606_turizmsektoru.pdf (Erişim Tarihi:09.03.2017)
- <http://www.kto.org.tr/d/file/cari-acik-rapor.pdf> (Erişim Tarihi:20.05.2017).
- <http://www.e-unwto.org/doi/book/10.18111/9789284416899> (Erişim Tarihi:20.05.2017).
- <http://www.kalkinma.gov.tr/Lists/Uzmanlk%20Tezleri/Attachments/401/Turkiyenin%20Dogrudan%20Yabancı%20Yatırım%20Potansiyelinin%20Çekim%20Modeli%20Kullanılarak%20Belirlenmesi.pdf> (Erişim Tarihi:21.05.2017).
- http://www.tcmb.gov.tr/yeni/gen_sek/odemeler_dengesi.htm, (Erişim:10.07.2016).
- <http://www.tursab.org.tr/tr/istatistikler/>, (Erişim: 15.11.2016).
- <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=21530> (Erişim Tarihi:11.02.2015).

- Kültür ve Turizm Bakanlığı, <http://sgb.kulturturizm.gov.tr/belge/1-90750/turizm-istatistikleri.html>
Eriřim:04.01.2016.<http://www.ktbyatirimisletmeler.gov.tr/belge/1-38683/turizmistatistikleri.html>Eriřim:04..01.2016<http://www.turizm.gov.tr>.
Erişim:04.01.2016.
- <http://hbogm.meb.gov.tr/modulerprogramlar/kursprogramlari/konaklama/moduller/TurizmHareketleri.pdf>. (Erişim Tarihi:28.12.12016).
- Turizm ve Sosyoloji <https://www.msxlabs.org/forum/turizm/81624-turizm-ve-sosyoloji.html#ixzz4pA8lLraa> (Erişim Tarihi:12.12.2016).
- Harris, R. ve R. Sollis (2003). “Applied Time Series Modelling and Forecasting”, www.unibayreuth.de/departments/rw/lehrstuehle/vwl1, (Erişim: 07.02.2016).

EKLER

EK 1. TURİZM GELİRLERİ DEĞİŞKENİ BİRİM KÖK TESTİ SONUÇLARI

NullHypothesis: LNTG has a unitroot
 Exogenous: Constant
 LagLength: 10 (Automatic - based on SIC, maxlag=10)

	t-Statistic	Prob.*
AugmentedDickey-Fuller test statistic	-1.948945	0.3080
Test criticalvalues: 1% level	-3.560019	
5% level	-2.917650	
10% level	-2.596689	

*MacKinnon (1996) one-sided p-values.

AugmentedDickey-Fuller Test Equation
 DependentVariable: D(LNTG)
 Method: LeastSquares
 Date: 01/22/17 Time: 12:44
 Sample (adjusted): 2002Q4 2015Q4
 Includedobservations: 53 afteradjustments

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
LNTG(-1)	-0.078447	0.040251	-1.948945	0.0582
D(LNTG(-1))	-0.363610	0.123451	-2.945385	0.0053
D(LNTG(-2))	-0.233704	0.135848	-1.720331	0.0929
D(LNTG(-3))	-0.485830	0.140721	-3.452443	0.0013
D(LNTG(-4))	0.298228	0.143020	2.085217	0.0433
D(LNTG(-5))	-0.048295	0.143166	-0.337333	0.7376
D(LNTG(-6))	-0.173867	0.140329	-1.238995	0.2224
D(LNTG(-7))	-0.083648	0.114002	-0.733741	0.4673
D(LNTG(-8))	-0.049131	0.090329	-0.543908	0.5895
D(LNTG(-9))	-0.133861	0.076357	-1.753094	0.0871
D(LNTG(-10))	-0.256164	0.056303	-4.549736	0.0000
C	1.806830	0.901398	2.004476	0.0517
R-squared	0.984589	Meandependent var		0.001451
Adjusted R-squared	0.980455	S.D. dependent var		0.653761
S.E. of regression	0.091399	Akaikeinfocriterion		-1.751051
Sumsquaredresid	0.342506	Schwarzcriterion		-1.304947
Loglikelihood	58.40285	Hannan-Quinn criter.		-1.579501
F-statistic	238.1327	Durbin-Watson stat		2.107060
Prob(F-statistic)	0.000000			

EK 2. TURİZM GELİRLERİ BİRİM KÖK TESTİ BİRİNCİ FARK SONUÇLARI

NullHypothesis: D(LNTG) has a unitroot

Exogenous: Constant

LagLength: 9 (Automatic - based on SIC, maxlag=10)

	t-Statistic	Prob.*
AugmentedDickey-Fuller test statistic	-3.492441	0.0120
Test criticalvalues:		
1% level	-3.560019	
5% level	-2.917650	
10% level	-2.596689	

*MacKinnon (1996) one-sided p-values.

AugmentedDickey-Fuller Test Equation

DependentVariable: D(LNTG,2)

Method: LeastSquares

Date: 01/22/17 Time: 12:45

Sample (adjusted): 2002Q4 2015Q4

Includedobservations: 53 afteradjustments

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
D(LNTG(-1))	-2.535865	0.726101	-3.492441	0.0011
D(LNTG(-1),2)	1.163681	0.699089	1.664567	0.1034
D(LNTG(-2),2)	0.956379	0.652768	1.465112	0.1503
D(LNTG(-3),2)	0.534764	0.570133	0.937965	0.3536
D(LNTG(-4),2)	0.887804	0.489389	1.814106	0.0768
D(LNTG(-5),2)	0.840975	0.396724	2.119798	0.0400
D(LNTG(-6),2)	0.647430	0.301522	2.147206	0.0376
D(LNTG(-7),2)	0.509399	0.203129	2.507762	0.0161
D(LNTG(-8),2)	0.430353	0.124699	3.451132	0.0013
D(LNTG(-9),2)	0.273711	0.057400	4.768457	0.0000
C	0.050481	0.020512	2.461034	0.0180

R-squared	0.992041	Meandependent var	-0.026290
Adjusted R-squared	0.990146	S.D. dependent var	0.950901
S.E. of regression	0.094395	Akaikeinfocriterion	-1.700187
Sumsquaredresid	0.374237	Schwarzcriterion	-1.291258
Loglikelihood	56.05495	Hannan-Quinnrcriter.	-1.542932
F-statistic	523.4873	Durbin-Watson stat	2.028845
Prob(F-statistic)	0.000000		

EK 3. CARİ İŞLEMLER DENGESİ BİRİM KÖK TESTİ SONUÇLARI

NullHypothesis: LNCID has a unitroot
 Exogenous: Constant
 LagLength: 9 (Automatic - based on SIC, maxlag=10)

	t-Statistic	Prob.*
AugmentedDickey-Fuller test statistic	-4.520252	0.0006
Test criticalvalues: 1% level	-3.557472	
5% level	-2.916566	
10% level	-2.596116	

*MacKinnon (1996) one-sided p-values.

AugmentedDickey-Fuller Test Equation
 DependentVariable: D(LNCID)
 Method: LeastSquares
 Date: 01/22/17 Time: 12:45
 Sample (adjusted): 2002Q3 2015Q4
 Includedobservations: 54 afteradjustments

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
LNCID(-1)	-0.504955	0.111709	-4.520252	0.0000
D(LNCID(-1))	-0.629642	0.099569	-6.323663	0.0000
D(LNCID(-2))	-0.804830	0.112581	-7.148891	0.0000
D(LNCID(-3))	-0.499672	0.152644	-3.273449	0.0021
D(LNCID(-4))	0.106831	0.157863	0.676732	0.5022
D(LNCID(-5))	0.249088	0.111708	2.229811	0.0310
D(LNCID(-6))	0.412863	0.086580	4.768577	0.0000
D(LNCID(-7))	0.383243	0.077913	4.918841	0.0000
D(LNCID(-8))	0.147247	0.067370	2.185650	0.0343
D(LNCID(-9))	0.224841	0.058283	3.857727	0.0004
C	-11.19792	2.480480	-4.514416	0.0000
R-squared	0.887582	Meandependent var		-0.046573
Adjusted R-squared	0.861438	S.D. dependent var		11.65883
S.E. of regression	4.339875	Akaikeinfocriterion		5.953192
Sumsquaredresid	809.8842	Schwarzcriterion		6.358355
Loglikelihood	-149.7362	Hannan-Quinncrier.		6.109447
F-statistic	33.95002	Durbin-Watson stat		2.176830
Prob(F-statistic)	0.000000			

**EK 4. TURİZM GELİRLERİ VE CARİ İŞLEMLER DENGESİ ARASINDAKİ
TODA – YOMOMATO NEDENSELLİK ANALİZ ÇIKTILARI**

VectorAutoregressionEstimates		
Date: 01/22/17 Time: 13:21		
Sample (adjusted): 2000Q3 2015Q4		
Includedobservations: 62 afteradjustments		
Standard errors in () & t-statistics in []		
	LNTG	LNCID
LNTG(-1)	0.304374 (0.11347) [2.68250]	-4.817331 (2.69306) [-1.78880]
LNTG(-2)	-0.351779 (0.09874) [-3.56252]	-4.427977 (2.34365) [-1.88935]
LNCID(-1)	-0.018006 (0.00528) [-3.41114]	0.515213 (0.12528) [4.11245]
LNCID(-2)	-0.013877 (0.00575) [-2.41171]	-0.245004 (0.13657) [-1.79397]
C	22.75865 (2.54741) [8.93403]	192.4395 (60.4613) [3.18285]
R-squared	0.504875	0.374833
Adj. R-squared	0.470129	0.330962
Sumsq. Resids	11.40544	6424.948
S.E. equation	0.447320	10.61689
F-statistic	14.53059	8.543912
Loglikelihood	-35.48983	-231.8393
Akaike AIC	1.306124	7.639977
Schwarz SC	1.477667	7.811520
Meandependent	22.30099	-18.28670
S.D. dependent	0.614517	12.97992
Determinant residcovariance (dofadj.)		22.55350
Determinant residcovariance		19.06252
Loglikelihood		-267.3278
Akaikeinformationcriterion		8.946059
Schwarzcriterion		9.289145

EK 4'ÜN DEVAMI

VAR LagOrderSelectionCriteria

Endogenousvariables: LNTG LNCID

Exogenousvariables: C

Date: 01/22/17 Time: 13:21

Sample: 2000Q1 2015Q4

Includedobservations: 58

Lag	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	-278.8852	NA	55.14414	9.685698	9.756748	9.713373
1	-253.9265	47.33546	26.77356	8.962984	9.176133	9.046010
2	-230.0827	43.57666	13.51524	8.278714	8.633963	8.417091
3	-200.9975	51.14990	5.699146	7.413706	7.911054	7.607433
4	-173.3946	46.63928	2.532269	6.599815	7.239263*	6.848893
5	-166.3592	11.40230*	2.290309*	6.495144	7.276691	6.799572*
6	-162.3106	6.282284	2.300663	6.493468*	7.417115	6.853247

* indicateslagordersselectedbythecriterion

LR: sequentialmodified LR test statistic (each test at 5% level)

FPE: Final predictionerror

AIC: Akaikeinformationcriterion

SC: Schwarzinformationcriterion

HQ: Hannan-Quinninformationcriterion

EK 4'ÜN DEVAMI

Vector Autoregression Estimates		
Date: 01/22/17 Time: 13:22		
Sample (adjusted): 2001Q2 2015Q4		
Included observations: 59 after adjustments		
Standard errors in () & t-statistics in []		
	LNTG	LNCID
LNTG(-1)	0.078732 (0.13429) [0.58627]	1.427458 (7.19328) [0.19844]
LNTG(-2)	-0.200230 (0.07492) [-2.67249]	9.279506 (4.01319) [2.31225]
LNTG(-3)	0.195341 (0.06637) [2.94337]	-14.31834 (3.55488) [-4.02779]
LNTG(-4)	0.640087 (0.07445) [8.59781]	12.70806 (3.98776) [3.18676]
LNCID(-1)	-0.007668 (0.00245) [-3.12921]	0.664461 (0.13126) [5.06208]
LNCID(-2)	-0.008411 (0.00269) [-3.12329]	-0.520285 (0.14425) [-3.60695]
LNCID(-3)	-0.000408 (0.00307) [-0.13310]	0.467589 (0.16436) [2.84483]
LNCID(-4)	0.001524 (0.00263) [0.57896]	-0.029578 (0.14099) [-0.20979]
C	5.454152 (2.23435) [2.44104]	150.6928 (119.682) [1.25911]
LNTG(-5)	0.036353 (0.10571) [0.34389]	-16.25316 (5.66232) [-2.87041]
LNCID(-5)	0.005445 (0.00247) [2.20815]	-0.011290 (0.13207) [-0.08549]
R-squared	0.936146	0.630942
Adj. R-squared	0.922843	0.554054
Sumsq. Resids	1.318780	3783.798

S.E. equation	0.165755	8.878577
F-statistic	70.37173	8.206072
Loglikelihood	28.40712	-206.4653
Akaike AIC	-0.590072	7.371705
Schwarz SC	-0.202734	7.759042
Meandependent	22.32367	-18.14872
S.D. dependent	0.596731	13.29543
Determinant residcovariance (dofadj.)		2.165798
Determinant residcovariance		1.433495
Loglikelihood		-178.0582
Akaikeinformationcriterion		6.781633
Schwarzcriterion		7.556308

VAR GrangerCausality/BlockExogeneityWaldTests			
Date: 01/22/17 Time: 13:23			
Sample: 2000Q1 2015Q4			
Includedobservations: 59			
Dependentvariable: LNTG			
Excluded	Chi-sq	Df	Prob.
LNCID	39.51031	4	0.0000
All	39.51031	4	0.0000
Dependentvariable: LNCID			
Excluded	Chi-sq	Df	Prob.
LNTG	21.22369	4	0.0003
All	21.22369	4	0.0003

EK 5. HACHER –HATEMİ J TESTİ SONUÇLARI

```

> run C:\gauss10\Hhote.prg.txt;

This program performs a bootstrap test for causality with endogenous lag order developed by Hacker and Hatemi-J (2010).
Reference: Hacker and Hatemi-J (2010) A Bootstrap Test for Causality with Endogenous Lag Length Choice - theory and application in finance,
Working Paper Series in Economics and Institutions of Innovation 223, Royal Institute of Technology, CESIS - Centre of Excellence for Science and Innovation Studies.

This program code is the copyright of the authors. Applications are allowed only if proper reference and acknowledgments are provided. for non-Commercial applications only.
No performance guarantee is made. Bug reports are welcome.

AhatTU=
    5.4541517    0.078731630   -0.0076682740   -0.20022972   -0.0084107692    0.19534095   -0.00040841515    0.64008706    0.0015239302    0.036352991    0.0054445774
   150.69282    1.4274581    0.66446143    9.2795061   -0.52028533   -14.318343    0.46758862    12.708056   -0.029578368   -16.253158   -0.011290467

AhatTR=
    0.52840206    0.32634142    0.00000000   -0.19708645    0.00000000    0.27773999    0.00000000    0.69231903    0.00000000   -0.11821168    0.0030873623
   150.69282    1.4274581    0.66446143    9.2795061   -0.52028533   -14.318343    0.46758862    12.708056   -0.029578368   -16.253158   -0.011290467

AhatSR=
    1.5603314    0.20496272    0.00000000   -0.20546699    0.00000000    0.25040525    0.00000000    0.68270429    0.00000000    0.00000000    0.00000000
   302.57573   -13.500293    0.52056631    4.0208325   -0.49575306   -12.594126    0.20732475    7.9009872    0.018750958    0.00000000    0.00000000

-----
Information criterion used; lags based on that =Hatemi-J Criterion (HJC) 4.000
Varorder chosen by information criterion (excluding augmentation lag(s)) is 4.000
additional lags=1.000
Wstat = 39.510
Wcriticalvals=
15.272
10.501
8.365
> |

```

ÖZGEÇMİŞ

Fatma EBAN 1989 yılında Kahramanmaraş'ta doğdu. Nevşehir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Turizm İşletmeciliği ve Otelcilik Bölümünden 2013 yılında mezun oldu. 2014 yılında Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Turizm İşletmeciliği Anabilim dalında yüksek lisansa başladı. Bir yıllık ders döneminden sonra "Türkiye'de Turizm Gelirlerinin Cari İşlemler Dengesi Üzerindeki Etkileri:2000-2015 Dönemi Üzerine Bir Araştırma" konulu yüksek lisans tezini yazıp 2017 yılında mezun oldu. Sosyal Bilimler Dergisinde yayınlanan "Türkiye'de Turizm Gelirlerinin Cari İşlemler Dengesi Üzerindeki Etkisi:2000-2015 İlişkin Ampirik Çalışma" başlıklı makalesi bulunmaktadır. Fatma EBAN orta derecede İngilizce bilmektedir.

VITAE

Fatma EBAN was born in Kahramanmaraş in 1989. She graduated from the Faculty of Economics and Administrative Sciences at Nevşehir University by completing her under graduate education in the department of tourism business and hotel management in 2013. She started in The Department of Tourism Management Institute of Social Sciences at Gaziantep University in 2014. She completed her graduate education with a thesis on "The Effect On Current Account Balance Of Tourism Revenues In Turkey: 2000-2015 Period" In The Department Of Tourism Management Institute of Social Sciences at Gaziantep University in 2017. She has an published The Journal of Social Sciences Entitled'' The Effect On Current Account Balance of Tourism Revenues in Turkey:2000-2015 Period An Empirical Study''. Fatma EBAN knows english in intermediate degree.

